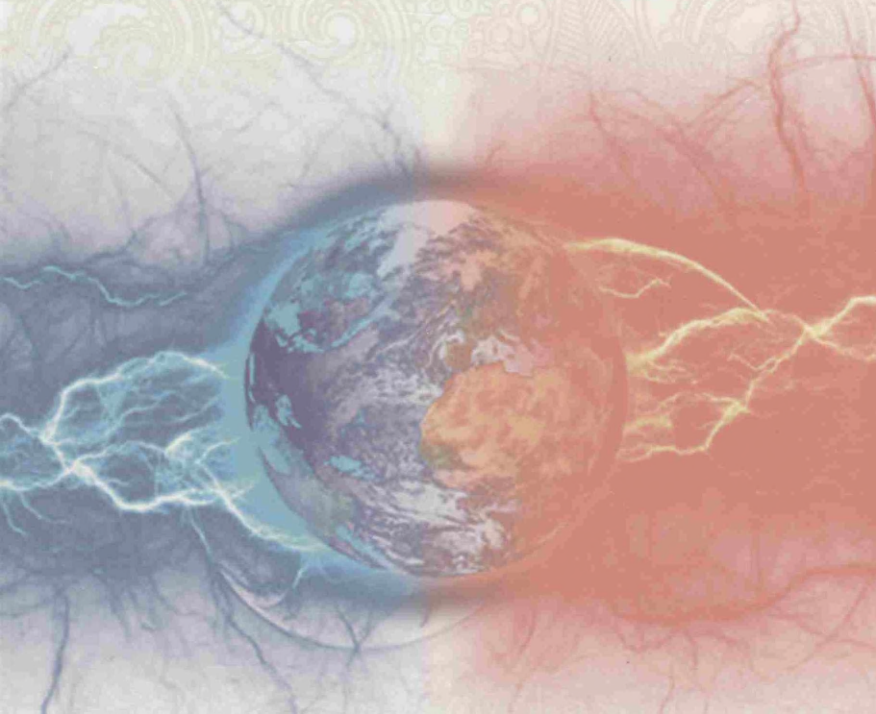

ТОҲИР МАЛИК

ОХИРАТ

(Қисса ва ҳикоялар)

УЎК: 821.512.133-3(081)
КБК: 84(5Ў)
М 21

Малик Тоҳир.

Охират. Қисса ва ҳикоялар. – Т.: «Sano-standart» нашриёти, 2018. – 648 бет.

Мазкур китобга Ўзбекистон халқ ёзувчиси Тоҳир Маликнинг янги қисса ва ҳикоялари жамланган.

Масъул муҳаррир:
Орзиқул Эргаш

Муҳаррир:
Абдумурод Тилавов,
филология фанлари номзоди

УЎК: 821.512.133-3(081)
КБК: 84(5Ў)

ISBN 978-9943-5333-3-2

©Малик Тоҳир
© «Sano-standart» нашриёти, 2018

Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм

«Айтинг: сизлар қочаётган бу ўлим, албатта сизларга йўлиққувчидир.

Сўнгра сизлар ғайбу шаҳодатни билувчи Зотга қайтарилурсизлар.

Бас, У Зот сизларга қилиб ўтган амалларингизнинг хабарини берур!» (Қуръони Карим маъноларининг таржимаси, Жумъа сурасидан)

* * *

Расулulloҳ алайҳиссалом Абдуллоҳ ибн Умарга дедилар:

– Саҳарда уйғонар экансан, оқшом орзусини қилма!
Оқшомга етганингда, саҳар орзусини қилма!

Ҳаётингдан ўлим учун, соғлигингдан хасталигинг учун улуш ажрат.

Чунки, эй Абдуллоҳ, эртага қандай ном олишингни билмайсан.

* * *

«Ўлимни кўп эсланглар.

Чунки у гуноҳлардан поклайди, дунёдан тийилишга ундайди».

(Шарафли ҳадислардан)

* * *

Дунё менинг мулким деган султонларга,

Олам молин сонсиз йиғиб олғонларга.

Айшу ишрат бирла машғул бўлғонларга,

Ўлим келса бири вафо қилмас эмиш.

(Аҳмад Яссавий).

Муқаддима

Ассалому алайкум, муҳтарам мухлисимиз. Яратган Раббимизга шукрлар қилган ва Сиз азизларга Аллоҳдан икки дунё саодатини тилаган ҳолда баёнимни бошлайман. Бу китобга асосан янги асарлар жамланди. Эҳтимол, китобнинг номини ўқиб бироз ажаблагандирсиз. Ҳар турли фикрларга боргандирсиз. Шу боис муқаддимани изох тарзида ёзишни лозим топдим. Бу китобда жам бўлган қиссалар ва ҳикояларнинг қахрамонлари умрлари охирида қандай оқибатга дуч келдилар?

Сўнги сўз... ва сўнги нафас... Шу ҳолатни ҳеч ўйлаймизми? Билмаймиз... билолмаймиз... Ҳозиргина тилимиздан учган сўз сўнггиси бўлиши эҳтимол... Эндиги чиқарган нафасимиз охиргисидир балки? Киши бу оламни тарк этгач, яқинлари унинг сўнги ҳаракатларини, сўнги гапларини эслашади ва ундан ҳикмат излашади. Ажойиб болалар ёзувчиси, кўп йиллик қадрдон акамиз Сафар Барноевнинг касал бўлиб ётганларини эслолмайман. Шу киши 63 ёшларида кеннойимизга «Малика, ўлиш шунақа осонми?» дебдилару, жон таслим қилибдилар. Бу ҳол каминани кўп ўйга солди. Улуғларнинг сўнги сўзларини эсладим: англиялик шоир Лорд Байрон ўлими олдидан қоғоз ва қалам сўраган экан. Аммо қалам тутишга ҳоли бўлмай: «Тамом, энди жуда кеч», деб кўз юмган экан. Сукрот ҳаким «Ўлим руҳнинг танадан ажралиши ва танадан айри ҳолда яшаши, мавжуд бўлишидир, шундай экан, мен ўлимдан кўрқмайман», – деб яшаган. Сўнги сўзи эса... «Аскулепиосга бир хўрознинг баҳосича қарзимиз бор эди, эсингдан чиқмасин, Критон», – деб васият қилган экан. Салмон Форсийнинг сўнги сўзлари насиҳат тарзида бўлган экан: «Нимаики қилсанг, Аллоҳ розилиги учун қил ва буни сира унутма!» Сўфий Ҳалложни «анал ҳақ!» ақидаси учун қийнаб ўлдирганлар. Олдин панжалари, қўллари кесилган, кўзлари ўйилган. Навбат тилни кесишга келганида деган эканларки: «Аллоҳим,

Сенинг розилигинг учун менга ушбу уқубатларни раво кўрганлардан раҳматингни аяма. Сенинг муҳаббатингга эришиш йўлида мени қўлларимдан, оёқларимдан жудо қилган бу қўлларингни авф эт. Кечир, Аллоҳим, уларни кечир! Муҳаббатинг ҳурмати кечир...»

Сўнгги нафас... сўнгги сўз...

Ишқ аҳлининг ўлим билан учрашуви ҳам ўзига ҳосдир. Мавлоно Жалолиддин Румий ўзларининг ўлимларини «Шаби арус», яъниким «никоҳ оқшоми» – келинни кўрадиган, лаззат оладиган, ҳаяжонланадиган, висолга эришадиган оқшом, деб атайдилар. «Ўлганимда менинг орқамдан йиғламанг, «алвидо!» деманг. Мен ажралишга эмас, учрашувга кетяпман», – деганлар... Эътиқодли, ошиқ бир инсоннинг сўнгги нафаслари...

Иймон эгаларининг умиди охириги нафасда иймон калимасини айтиш. Шундай жон бериш улуғ бахт! Бир қизиқчи саҳнада масхарабозлик қилаётганида жон берган экан. Ҳамкасблари уни «санъатга бўлган фидойилик» деб улуғладилар. Агар иймон калимаси билан жон берганда эди, у банда Аллоҳ ҳузурида улуғланар эди. Бировлар ашула айтиб туриб ҳам ўлишлари мумкин. «Қошу кўзингдан акагинанг айлансин, вой дод-е!» деганича жон таслим қилса, қиёматдаги дод-фарёдидан наф бўлармикин? Бир чойхонада шахмат, нарди, қарта ўйнаб ўтирганларни кўрдим. Уларнинг аксари «ҳожилар» экан. Беш вақт намозни масжидда ўқиб, орадаги вақтни чойхонада ўтказар эканлар. Ажабки, шахмат ўйнаб туриб «шоҳ!» ёки «мот!» деган сўз билан жонлари чиқиши мумкинлигини ўйлашмаса?! Ана ўшанда... Аллоҳ сақласин!.. шахматда «мот» бўлмайдилар-у, аммо иймон бобида мот бўладилар, охират саодатини бой берадилар...

Шу биродарларга бир ривоят сўзлаш истаги туғилди:

Дейдиларки, жон чиқар вақтида одамнинг ичи олов каби ёниб, қизир экан, ташналиқдан азоб чекар экан. Шунда ўлим талвасасидаги одамга шайтон алайҳилаъна қўлида

бир коса зилол сув билан кўринар экан. Дер эканки: «мен сени ташналик азобидан қутқараман, фақат сен «Худо йўқ, пайғамбари ёлғончи» десанг бас». Иймони заиф кимсалар бу васваса қармоғига илинар эканлар. Тақвода собит мўмин эса калима келтириб шайтонни ҳайдар экан. Шунда шайтон унинг оёқ томонига ўтиб, зилол сувни кўз-кўз қилиб яна васваса қилар экан...

Умри тақво либосида ўтган бир мўмин ўлимни кутиш тараддудида ётганида биродарлари йўқлаб келишибди. Мўмин сўнгги нафасларини олаётганида «Ла илаҳа иллаллоҳ», деб калима келтиринг, деб эслатишибди. Бунга жавобан мўмин «Мен бу гапни ҳаргиз айтмасман», деб пичирлабди-ю, жон берибди. Буни эшитган биродарлари кўп маъюс бўлишибди. «Дўстимиз иймонсиз кетди-я!» деган гумонда йиғлашибди.

Орадан кунлар ўтиб улардан бири тушида вафот этган биродарини кўрибди. Биродари оппоқ либосида жаннат боғларида юрганмиш. «Биз сизни иймонсиз кетди, деб армонда юрган эдик, Аллоҳ сизни буюк ажр билан сийлабди-ку?» деб савол берибди. «Ажабланманг, дўстим, – дебди вафот топган биродари, – сизлар уйга кириб келганингизда мен шайтони алайҳилаъна билан олишиб ётиб эдим. У менга васваса қилиб «Худо йўқ, пайғамбари алдамчи» демоқликни амр этди. Мен сизларга эмас, у лаънати шайтонга қараб «Бу гапни ҳаргиз айтмасман», деб эдим. Жонимни иймон калимаси билан топширганам эвазига Аллоҳ мени сийлади».

Одам боласи ўз гуноҳларидан қўрқар экан, тавбани шиор қилиб олиши шарт бўлади. «Тавба»нинг гуноҳдан ўзни тўхтатиш экани кўпчиликка маълум.

«Лисонут-тайр»да бир қуш Худхудга савол билан мурожаат қилади:

– Мен умримда кўп гуноҳ иш қилдим. Бу уятдан ҳолим жуда тангдир. Ифлос ишлар билан машғул бўлиш мени нобуд қилиб, бу ғам мени эзиб юборди, энди шулар йўл бо-

сишимга тўсқинлик қилмоқда. Чунки ахлат устига қўнган чивиннинг қанчалик жирканч эканлиги ҳаммага маълум. Унинг пок Симурғга қандай алоқаси бўлиши мумкин? Симурғнинг пок васлига эришмоқ учун поклик керакдир. Булғанч жиноят ичида ҳаёсизлик қилиш билан унга етишиб бўлмайди. У пок бўлса, мендаги сифат нопокликдир. Унинг васлини ишташимга уят монелик қилмоқда.

Бу афсусли саволга жавобан Худхуд дедик:

– Сен ўзингнинг гуноҳга ботганлигингни бўйнингга олдинг. Шуни билгилки, бу дунё абадий туриш манзили эмас. Кимки мавжуд бўлса, унинг ҳосили охир ўлим бўлади. Агар сен ўз гуноҳинг билан ўлмоқчи, халқ аҳволига кулмоқчи бўлсанг, жуда нодон ва ғофил, ақлли кишилар олдида жоҳил экансан.

Қилган гуноҳларингдан фориғ бўлишни орзу қилдинг, эй ҳавасманд, бу анча осон ишдир. Ундан қутулиш иложи фақат тавба қилишдир. Исён зулмати аро фақат угина чироқ бўлиб нур сочади.

Гуноҳ балчиғидан тоза киши топилмайди, бу хил бегуноҳ киши ҳали ҳеч кимга маълум бўлган эмас. Ҳақ Одам авлодини гуноҳсиз қилиб яратган эмас. Эй беҳабар киши, агар сен гуноҳ иш қилмасанг, Аллоҳ афву раҳмати билан кимнинг гуноҳидан ўтади? Агар кимнинг юзи гуноҳдан сариқ бўлса, тавба уни бу сариқликдан халос этади. Раҳмат денгизи мавжланган пайтда сен ҳам худди мен каби юз минг марта пок бўласан.

Дунёдаги барча инсонларнинг отаси бўлмиш Одам Атони одил ва мангу ҳаёт Ҳақ вужудга келтирди. Бошига тўғри йўл топиш тожини кийдириб, бу тожга пайғамбарлик гавҳарини тикди. Уни шу қадар юксак иззат ва мартаба эгаси қилдики, барча малоикалар учун унинг оёғи остидаги тупроқ саждагоҳ деб айтилди. Осмон чўққиси у юрадиган йўл тупроғи бўлиб, жаннат боғи унинг жилвагоҳи эди. У шу тариқа юксак шараф ва эътиборга сазовор бўлди. Ҳақдан унга «Сафий» (пок) деган лақаб берилди.

Аммо қудратли Яратувчи тақдир этиб, унинг юзи гуноҳ ва исён билан қора бўлди. Ундаги шунча ҳурмат ва сажда этмоқлик қўлдан кетиб, иши номақбул ҳисобланди. Шунда унинг кўксига рад панжасини етказиб, жаннат боғидан ҳайдаб юбордилар. Унга бу хил юзқароликлар насиб қилиб, Ҳиндистон мулкига ғариб бир аҳволда келиб тушди. У йиллар давомида ҳижронда ёш тўкиб, атрофга оху ноладан ғавғо солиб юрди. Жони қилган гуноҳидан хас каби ўртанди. Азоб чекиб юрган маҳалда тавба қилиш уни бу қийин аҳволдан қутқарди. Раҳмат боғидан яна майин шабада эсди ва у юз минг азоб-уқубатдан халос бўлди. Тавбаси қабул этилиб, у ўзининг аввалги ҳурматли мавқеини эгаллади.

Шундай бир кишининг мушқули осон бўлгач, сен унинг олдида ким бўлибсан, эй, муродига етмаган заиф! Тавба қил ва ундан ўз нажотингга эриш, йўлга азм айлаб, мақсадингга ет!

Навоий ҳазратларининг бу баёнларига «Саботул ожизийн»даги байтлар ҳамоҳанг тушади:

Дари тавба очиқда этса мақсуд,

Иш ўтгач сўнг, пушаймонда нечук суд?

Ҳазрат Сўфий Оллоҳёр демоқчиларки, тавба эшиги очиқ эканида мақсудларингни тилагил. Гуноҳларингга тавбаю истиғфор қилгил. Тавба эшиги ёпилгач, тавбадан фойда қилмай, ўкинарсан.

Албатта, гуноҳига тавба қилган киши ҳақиқий ҳаёт топади. Лекин Ғаззолий ҳазратлари таъкид этганларидай, «Эртага тавба қиламан, солиҳ амаллар қилишни бошлайман», десанг, ўлимнинг сен кутгандан аввалроқ келишини унутма. Эртага тавба қилишни бугун тавба қилишдан осонроқ, деб ўйлаётган бўлсанг, демак, сен хато йўлда экансан».

Улуғ устозларимиз ривоят қиладиларким, бир мамлакатда подшоҳ роппа-роса ўн йилдан кейин тахтдан тушириларкан. Сўнг қайиққа ўтқазиб уни кимсасиз оролга ташлаб келишаркан. Навбатдаги подшоҳ тахтга ўтиргач, у маъюсланиб вазирига дебдики:

– Наҳот менинг ҳам қисматим шу бўлса? Наҳот мен ҳам кимсасиз оролнинг чўлу биёбонида жазирама азобларида яшашга ҳукм этилсам?

Шунда вазир шундай маслаҳат берибди:

– Муҳтарам шоҳим, сиз кимсасиз оролда яшашни истамасангиз, шоҳлик даврини беҳуда айш-ишратлар билан совурмай, умрингизни ва мол-давлатингизни ўша оролни обод қилишга сарф этинг.

Подшоҳ мулоҳаза қилиб кўрсаки, вазир ҳақ экан...

Мазкур ривоятни шарҳлашга уриниб кўрамиз: подшоҳ – шахснинг ўзи. Яъни ҳар бир одам ўзи учун ўзи шоҳдир. Ақли ва иймони унинг вазиридир. Ақл ва иймон худди эгизак сингари ҳамиша биргадир. Ақл йўқ жойда иймонни изламанг, иймон йўқ ерда ақлни қидирманг. Демак, ақлимиз ва иймонимиз бизга доно маслаҳатчидир. Кема – тобут. Одамнинг қисмати шу – бир кунмас бир кун ўз тахтидан тушади, ўша кема – тобутга солиб олиб борадилар. Кимсасиз орол – йўқлик дунёси, биз борадиган жой. Бошқача айтганда, охират ороли. Агар биз бу дунёимизни ҳою ҳавасларга совурсак, ўша орол чиндан ҳам кимсасиз бўлади, чиндан ҳам чўлу биёбондан иборат бўлади. Агар Ҳақ йўлидан юриб, яхши амаллар билан банд бўлсак, ўша кимсасиз оролни обод қилган бўламиз. Борар жойимиз саҳро – дўзах азоблари эмас, жаннат боғлари бўлади, иншааллоҳ! «Охиратинг обод бўлсин!» деб дуо қилишганда шу назарда тугилса керак. Барчаларимизнинг охиратларимиз обод бўлғай. Охират оролини фирдавс боғлари билан обод қилмоқлик эса ёлғиз ўзимизга боғлиқ экан. Ҳазрат Али, Аллоҳ ул зотдан рози бўлсин, айтганларидай, жаннатга иштиёқи бўлган одам яхшилик қилишга шошилади. Жаҳаннамдан кўрққан одам нафсини ёмон хатти-ҳаракатлардан қайтаради. Ўлимни ҳақ деб билган одам дунё завқларини тубан кўради.

Сиз ўтган умрингизга қараб: «Тўғри яшай олдимми?» – деб ўз-ўзингизга савол берганмисиз? Агар ишонч билан

«ҳа!» деб жавоб қайтара олсангиз, буюк ишлар қилибсиз экан. Кишининг оқилона китоблар битиши шарт эмас, аммо ҳаётда ўзни оқилона тута билиши мутлақо зарур! Зеро, Одам боласининг энг улуғ ижоди – оқиллик билан умр кечирмоқликдир. Қолганлари: мансаб йўлида сарсари кезиш, бойлик орттириш, шоҳона қасрлар қуриш каби ишлар ўз кўнглини тўйдиришга уринишдан бошқа нарса эмас. Қани эди, кўнгил қурғур тўя қолса...

Бир китобда «Аллоҳ ўз махлуқотларидан баъзиларига ҳаёт берган ва баъзиларига бермаган», деган гапни ўқиб ўйга толдим. «Ҳаёт» деганда нима назарда тутиляпти? Жонми ёки ҳаракат қила олиш имконими?

Одамга ҳаёт берилгани шубҳасиз бир ҳақиқатдир. Ҳайвонларга ҳам берилган бу неъмат. Аммо дарахтлар, майсаларга-чи? Улар ҳам туғиладилар, яшайдилар, ўладилар. Барглар, майсалар... ҳам Аллоҳга тасбеҳ айтадилар... Демак, уларга ҳам ҳаёт, жон берилган. Ҳатто кўзга кўринмас микроблар, бактериялар ҳам жонлидир. Инсон аъзоларига кирган бактериялар касал кўзғар экан, демак, унинг ҳам жони бор. У ҳолда ҳаёт (жон) берилмаган, дейилганда тоғу тош, тупроқ назарда тутилар? Бу ҳам кишини ўйлатадиган муаммоли савол. Чунки тоғлардаги вулқон ҳаракатини жонсиз ҳодиса деймизми? Тупроқнинг дарахтларга, ўсимликларга қувват бериши-чи? Қолаверса, Ер сайёрасининг ҳаммиша ҳаракатда бўлиши-чи? Шунга кўра, Аллоҳ барча яратган махлуқотларига жон бергану биз буларни сезмаймиз, десак жоизмикин? Эҳтимол бунда рамзий маъно яширингандир. «Ҳаёт берилмаган», дейилганда қалблари муҳрланиб қолганлар назарда тутилгандир...

Бир ашулачини танирдим. У фақат бир нарсадан: ашула пайтида микрофоннинг бузилиб ёки ўчиб қолишидан қўрқарди. Охират ҳақида ўйламай яшаган санъаткор биродаримиз оғир хасталикка учрагач, яқинлари унга фахрий унвон олиб бериш учун турли идораларга қатнай бошладилар. Ўлим эшик қоқиб тургандаги уларнинг бу ҳаракатини

яхшиликка йўйиш ҳам мумкин. Ҳар ҳолда унвон берилса бемор қувонади. Азоблари салгина бўлса-да, ариши мумкин. Лекин... унвону мукофотлар ортида қолади-ку? У дунёда буларнинг қиммати йўқ-ку? Савол-жавобда булар инobatга олинмайди-ку?

Аввалроқ бир танишимиз «Биттагина медал олиб ўлсам армонсиз кетардим», – дер эди. «Медал сизга шунчалик зарурми?» – деб сўраганимизда «Ҳа, ўлгандан кейин духоба ёстиққа тикиб, тобут олдида олиб боришга нимадир керак-ку? Болаларим отамнинг ҳеч нарсаси йўқ экан», деб изза чекишмасин», – деган эди.

Аллоҳ марҳамат қилади-ки: «Эй Одам фарзанди! Сенга уч нарсани ихтиёр қилдим: яъни оила аҳлингни, молу дунёингни ва молингни. Мол-дунёинг сен ўлиб, оёғинг ердан узилиши билан ортингда қолади. Оёғинг уйдан чиқиши билан оиланг ҳам ажраб қоладилар. Кейин қабрда бўласан. Қиёмат кунида фақат яхши амалинг фойда беради. Амалинг тузук бўлса, сени ҳам тузатиб қўяр. Агар ёмон бўлса, сени ҳалок қилувчи жойга топширар». Шунга кўра, ҳамонки барча нарса ортида қолар экан, хаста биродаримизнинг яқинлари нишон ҳақида эмас, иймон тўғрисида қайғурсалар дурустроқ бўларми эди. Жон чиқмай туриб, иймон калимасини ўргатсалар қандай яхши эди! Агар фарзандлар доно бўлсалар «Отамиз медалсиз ўтди», деб куюнмайдилар, балки «Отамиз иймон билан кетдилар», – деб Яратганга шукрлар қилдилар.

Азондан жанозагача...

Чақалоқнинг ўнг қулоғига азон, чапига такбир айтилади. Буни изоҳлайдиларки, боланинг қулоғи азон билан очилади. Такбир айтмоқдан мақсад эса, вақти келиб, шу гўдакнинг умри адоғига етгач, жаноза намозида такбир айтилмайди, чақалоқлигида чап қулоғига айтилмиш такбир шунинг учундир. Бу изоҳни рад этмаган ҳолда, хаёлга келмиш мулоҳазани баён этсам: азон ва такбирда «намозга келинглар», «нажотга келинглар», деган чақирув калима-

лари бор. Такбирда эса «қаддиларингизни кўтариб, намоз ўқишга туринглар», дейилгувчи хитоб мавжуд. Дуруст, инсон ҳали гўдак чоғида унинг намозга ва нажотга бормоғига, ва қаддини кўтариб намоз ўқишига имкониятлари мавжуд бўлмайди. Ибодат онгли равишда бўлмоғи афзал. Шу сабабли гўдакларга намоз фарз қилинмаган. Балки оқу қорани дурустроқ фаҳм этадиган, Аллоҳни онгли равишда таний оладиган ёшда фарздир. Кафанга ўроғлиқ майит ҳузурида жаноза намозига азон ҳам, такбир ҳам айтилмаслигининг боиси: у энди қандай намозга келсин, қандай нажотга келсин, қаддини қандай кўтарсин намозга?

Жанозага келганлар шуни ҳам ўйласалар эди... Нажотга келиш имконияти бўлатуриб, оёқлар Яратганнинг уйига эмас, шайтон қасрига бошласа ким айбдор? Қанча-қанча кафандаги майитлар чақалоқликларида чап қулоқларига айтилган такбирга амал қилмай яшаганлари учун жаноза намози пайтида эҳтимол афсус чекиб ётарлар, валлоху аълам?

Азизлар, мазкур китобдаги асарларга шу каби маънолар жамланган. «Ўлимдан қўрқиш» деган иборани кўп эшитамиз. Насихат қилувчилар «Ўлимдан қўрқинг, биродар», дейдилар. Менимча, ўлимдан қўрқиш, айниқса кексалик ёшига етганда қўрқиш нодонликдир. Чунки қўрқса, қўрқмаса, одам ўлим шарбатини ичади. Ўлимдан эмас, ўлимдан кейинги ҳисоб-китобдан қўрқиш керак. Донишмандлар: «Кўп-кўп яхшилик қилишга улгурмай ўлишдан қўрқаман», дейишган. Бу китобга тартиб беришдан мақсад қўрқитиш эмас, шу ҳақда фикр юритишдир.

ҲИКОЯЛАР

ДЕВОР

Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм.

«Айтинг: «Кўксингиздаги нарсани хоҳ яширинг,
хоҳ ошкор қилинг, Аллоҳ уни билур.

*Осмонлардаги ва Ердаги нарсаларни ҳам (У) билур.
Аллоҳ ҳамма нарсага қодирдир»*

(Қуръони Каримнинг Оли Имрон сурасидан).

Юз йил аввал бу жойда девор йўқ эди. Бойнинг ихтиёридаги экинзорлар, боғлар яшнаб турарди. Қишлоқда фақат бойнинг ҳовлиси тўрт пахса баландлигидаги девор билан ўралганди. Ҳаёт шундайки, тақдир ёзуғида бирон фалокат ёзилган бўлса, ўн пахса девор ҳам тўсиқ бўла олмайди. Большевиклар ҳокимиятни қўлга олиб, «Ер – деҳқонларга!» деган шиорларини амалга ошира бошлагач, бой бор мулкидан ажралди. Ери қаролларга бўлиб берилаётган пайтда жони узилди. Қароллардан бирининг бир қарич ҳам ери йўқ эди. Олти таноб ерни ўлчаб, қозиқ қоқиб, «Шу ер сизники», дейишлари билан юраги қувончни кўтара олмади – даланинг ўзида осонгина жон берди.

Ғассол бойнинг жасадини ювиб, кафанлагунча қийналиб кетди. Майитнинг бели қотиб, оёқлари чалишиб қолган экан. Иссиқ сув қуйиб, қанча уқаламасин, силамасин, эпллмади. Атирсовун беришган эди, совундан ёқимли ҳид таралди-ю, майитга юқмади. Кафанлаб бўлиб, шу атирсовунда қаролнинг жасадини ювишга бойваччадан изн сўради. «Совуннинг нархи қанча, биласанми ўзинг!» – деб қўлидан тортиб олди. Қаролни осонгина ювди. Совун сурмаса ҳам, ундан ёқимли ҳид таралди...

Бойнинг бобоси қурдирган масжидда бомдод намозидан кейин икки жаноза ўқилди. Қишлоқ мазорида ёнма-

ён икки қабр қазилди. Бойнинг ҳурмати бор, аввал уни лаҳадга қўйдилар. Одат бўйича лаҳадга ўғил тушиб, отанинг юзини очиб қўйиши керак эди. Бойвачча лаҳадга тушишга кўрқди. Гўрковнинг ўзи тушиб, майитга қўл узатди. Жасаднинг бели қотиб қолгани учун, букиб олиш қийин бўлди. Гўрков уни лаҳадга қўйишда ҳам қийналди. Гувалани бошига ёстиқ қилгач, кафанни бош томонини очди, майитнинг юзини қиблага мойил қилиб бурмоқчи эди, бўйин ҳам тошдек қотган экан. Куч билан бурмоқчи эди, бўйнида нимадир қирс этди-ю, барибир бурилмади. Кўзлар ҳам очик қолган эди. Гўрков «Астафидуллоҳ», деганича бақрайган кўзларга бир кафт тупроқ тўкиб, қабр айвонига чаққон чиқди-да, лаҳад оғзини гувалалар билан тўса бошлади. Охирги гувалани қўйиб, қўллари билан тупроқ тортгач, тепада кетмон ушлаб шай турганлар ишга киришдилар. Бу пайтда қўшни қабр тупроққа тўлиб бўлган эди. Қаролнинг ўғли гўрковни кутиб турмай, лаҳадга ўзи тушди, отасини ўзи қўйиб, кафаннинг бош қисмини очганда отаси кулимсираб ётгандай туюлди. Айни чоқда майитнинг юзидан ажиб нур тарала бошлади. Бунинг иймон нури эканини англаган ўғил «Алҳамдулиллоҳ!» деди-да, отасининг бошини қибла томон бургач, қабр айвонига чиқиб, лаҳад оғзини гувалалар билан тўсди.

Жанозага келганлар тарқалишгач, қабристонда икки янги гўр дўмпайиб қолди. Икки лаҳадни юпқа девор ажратиб турарди. Бунда икки майит қачонгача ётади – Худо билади. Қиёматдаги ажралиш қандай бўлади – бу ҳам ёлғиз Аллоҳга маълум. Уч кундан кейин бойвачча хонимлар келиб, бир хил дўмпайиб турган икки қабрга қараб, бой оталари қай бирида ётганини билолмай гангиб қолишди. Кейинроқ етиб келган бойвачча кўрсатганидан кейин тупроққа бош қўйиб, фарёдларини бошладилар. Улардан кейин қаролнинг яқинлари келишди. Улар ҳам оталари қайси қабрда ётганини билмадилар. Билмасалар-да,

қиблага орқа қилиб ўтириб, иккала мархум ҳақиға дуолар қилдилар...

Қаролнинг фарзандлари чекларига тушган ерда тер тўкиб, ҳаммаёқни яшнатдилар. Орадан йиллар ўтиб, ер бериб қаролларни қувонтирган ҳукумат уни колхоз ихтиёрига тортиб олиб, қон қақшатди. Ҳар тугул, инсоф қилиб, боғ томонни ўзларига қолдирдилар. Лекин бу марҳаматнинг ҳам умри қисқа эди. Урушдан кейин шаҳарликларни уй билан таъминлаш мақсадида боғлар бўлиб берилди. Кимга тўрт, омадлироғига олти сотихдан ер тегди. Бу жойларни обод қилган қаролнинг зурриётларига олти сотих ер насиб этди. Ўзини «Маҳкамбой» деб таништирган шаҳарлик бир одам уларга қўшни бўлди. Ўшанда қўшнилари ажратиб турувчи деворлар қад кўтара бошлади. Маҳкамбой иморат солишни бошлашидан олдин қўшнининг харобгина кулбасига қараб: «Абдукарим ака, ҳозирги замонда иморат солиш жуда қийин. Сиз ҳовлингизнинг узунасига ярмини менга сотинг, пулига бир уй, бир даҳлиз қуриб оласиз», деб марҳамат қилди. Қаролнинг набираси ювош одам эди, дарров кўна қолди. Аммо ҳомиладор хотини: «Бешинчимиз ҳам ўғил бўлса, бешта ўғилни яримта ҳовлига қанақасига сиғдирасиз, кулбада яшайверамиз», деб йўл бермади.

Янги қўшни ерга тўймайдиган кўнгли тор эди: қозиқни икки қарич қаролзода томон суриб, девор олдирди. Пишиқ ғиштдан, тунука томли иморат тиклади. Томни шу қадар тик ва баланд қилди-ки, бечора тунукачилар белларига арқон боғлаб, жонларини хатарга қўйиб аранг ишладилар. Ҳовлининг этагига ҳам баланд иморат солиб, икки бино оралиғига уч одам бўйи келадиган девор тиклади. Қаролзолаларнинг ҳовлисига қуёш тушмайдиган, экин битмайдиган бўлиб қолди. Улар бундай ҳашаматли иморатни орзу қилмаганлари сабабли қўшнилариға ҳавас ҳам, ҳасад ҳам қилмадилар, ёмғир пайти чакка ўтувчи кулбала-рида шодон яшайвердилар.

Деворнинг ўнг томони:

Уй соҳибининг маҳалла дўконида ишловчи дўсти чой тахланувчи фанер қутилардан учтасини «Томингга ишларсан», деб берди. Қалин қора қоғоз устидан тунука ўрнига фанер парчаларини ёпиб, чакка балосидан қутулганларига қувондилар.

Деворнинг чап томони:

Кўча томондаги ҳашаматли иморат томига оқ, этакдагисига қора тунука қопланган эди. Бўёқчилар қора тунукани мойлаб бўлиб, хизмат ҳақини олаётганларида: «Ҳар йили мойлаб турмасангиз, тунука чириydi», деб маслаҳат бердилар. Уй соҳиби: «Пул топган одамнинг ақли шу нарсага етмас эканми?» – деб ғашланди-ю, аммо уларга ёмон гап айтмади. Улар кетгач, хотинига афсус билан деди:

– Одамларнинг гап-сўзидан қўрқмай, ҳаммасига оқ тунука қоплатсам бўларкан.

– Ана энди ақлингиз кирибди, – деди Бахтигул. – Одамлар гапирса гапираверсин. Агар мен қаттиқ турмаганимда томга шиферми ё нима балоними ёпардингиз.

– Одамларнинг гапидан қўрқмадим, ҳукуматнинг сиёсати нозик, қўшнингдан хавотирим бор, юмалоқ хат ёзиб юборса, текшир-текшир бошланиб, ҳаммаёқ расво бўлади. Майли, бу қишни эсон-омон ўтказиб олайлик, ёзда бу ёғига ҳам оқ тунука қоплатаман.

– Уй менинг номимда-ку, нимадан қўрқасиз? Отамдан қолган меросдан қуряпмиз.

– Бу гапга мен ишонаман, ҳукуматни ишонтира оласанми?

– Бизга қасд қилганлар паст бўлсин, илоҳим...

Деворнинг ўнг томони:

Дўкондор қант, макарон, гуруч ва шунга ўхшаган нарсалар ўраладиган қоғоз ўрами олиб келиб, ундан аллақанчасини ажратиб, «Шипни тўс, тупроқ тўкилмайди», деди. Қутилардан суғуриб олинган бир ховуч майда мих

хам берди. Уй соҳиби уқувли эркак эди, тўнғич ўғлини ёнига олиб, шифтга фанер ўрнига қоғоз тортди. Пули борлар шифтга фанер қоқтириб, безашни одат қилган эдилар. Ҳам пули, ҳам ақли борлар шифтга «чий» деб аталмиш қамиш қоқтириб, сувоқ қилдиришарди. «Чийлампа» деб аталувчи бу сувоқдан кейин уйнинг ҳавоси ҳамиша тоза, қишда иссиқ, ёзда салқин бўларди. Қаролзоданинг шифтини тўсган қоғоз хонадон аҳли кўзига фанердан ҳам, чийлампадан ҳам гўзалроқ кўринди. Бундан сичқонлар ҳам қувонишди шекилли, қамиш орасидан қийналиб юрмай, қоғоз устидан чопқиллаб ўтадиган бўлишди.

Деворнинг чап томони:

Дурадгор ишини якунлаб, хизмат ҳақини олишга умидвор бўлиб турганда уй соҳибаси шифтга қараб, хатолик топди:

– Ўртага тоза фанер қоқиш керак эди, қаранг, учта «кўз»и бор экан.

– Янга, бу бўёқнинг тагида билинмай кетади, – деди уста.

– Сиз ақл ўргатманг, алмаштиринг, – деди уй соҳиби хотинининг ёнини олиб.

Уста ноилож, ҳавозани тиклади.

Деворнинг ўнг томони:

«Чаккадан қутилдик», деб қувонганларнинг шодлиги шивалаётган ёмғир кучайиши ҳамон ниҳоясига етди. Шифтга чак-чак тушаётган томчилардан қоғоз ивий бошлади. Бунга унча эътибор бермай, ҳаммалари қуроқ дастурхон атрофига жамландилар. Ҳовури кўтарилаётган гўштсиз шўрвадан ҳузурланаётган онларида шифтга тортилган қоғоз устидан югургилаётган сичқон ивиб қолган жойдан ўтаётиб, қоғоз йиртилди-ю, жонивор дастурхон устидаги шўрвага шалоп этиб тушиб, жон талвасасида типирчилай кетди. Ўтирганлар аввалига чўчио [тушишди, ути-соқилои] ёғоч қошиғи билан сичқонни косадан олиб ташлашди,

«Ана, осмондан тайёр гўшт тушди», деб ҳазиллашиши билан хонада гурр кулги кўтарилди. Кулги бир авжга чиқиб, бир пасайиб анчагача давом этди. Қозонда таом қолмаган эди, уй соҳибаси эрининг косасини бўшатиб, ювиб киргач, ўзининг шўрвасидан сола бошлади. Унга болалари кўшилишди. Коса яримлагач, Абдукарим «Бўлди, бўлди», деб тортиб олса ҳам, болалари яна бир қошиқдан ташлагач, бу меҳрибонликдан эр-хотиннинг кўзларига шукрона ёши келди.

– Сичқон кўпайиб кетди, мушук боқсакмикин? – деди Ҳалима.

– Бўлмайди, – деди Абдукарим, – мушук олиб келсак, сичқонлар кўшненикига қочиб чиқиб, уларни безор қилади. Худо бу сичқонларни бизга берган, уларнинг ризқлари бизникида, майли, жонимизга тегса ҳам, юраверишсин, булар ҳам Худо яратган бир махлуқ-да!

Деворнинг чап томони:

Қази-қартали ош дастурхон устига қўйилганда фанер қопланган шифтда сичқонларнинг гупир-гупир югуриши бошланди. Таомнинг ёқимли ҳиди уларнинг бурнига урилиб, иштаҳаларини кўзитиб юбордими, ҳар ҳолда тинмай югураверишди. Бундан ғашланган уй соҳибни тепага қараб:

– Дори септирмасам, буларнинг уруғини қуритиб бўлмайди, – деди.

– Вой, унақа қилманг, томда ўлса, ҳидига чидаб бўлмай қолади. Қопқон қўйиш керак.

– Каллангни ишлат: фанерни кўчириб, қопқон қўясанми?

– Унда мушук боқайлик.

– Ҳозирги мушуклар танбал бўлиб кетган, тайёр гўштингни ейди, сичқон пойлаб ётадиган мушук йўқ ҳозир.

– Унда нима қиламиз?

– Дори септираман, томда ўлса, ҳиди пастга тушмайди. Балки ўлмас, дорининг ҳидидан безиб, кўшненикига қочиб чиқар.

Деворнинг ўнг томони:

Қиймали маставани ичиб роҳатланган уй соҳиби шукрона дуосини ўқигач, бугун жумъадаги имомнинг маърузасини болаларига тушунтириб берди:

– Қадимги замонда икки ўртоқнинг бири бой, иккинчиси қашшоқ экан. Бой: «Отамнинг қабрига қандай мармар тош қўйганимни кўрдингми? Сен яна сомон сувоқ қилибсан-а» деб масхаралабди. Шунда камбағал йигит: «Қиёмат бошланганида сенинг отанг тошларнинг орасидан қийналиб чиққунига қадар менинг отам жаннатга етиб олган бўладилар», деган экан. Қимматбаҳо тошлар қўйиш – кибрдан нишона экан. Қабрда ётган ота-она фарзандини кибрли қилиб тарбиялагани учун гўр азобида ётар экан... Бу дунё омонат экан, бандалар учун синов майдони экан, – Абдукарим шундай деб қўйлагининг кўкрак чўнтагидан букланган қоғоз чиқариб, ёйди: – Ҳали имом айтган оятнинг маъносини ёзиб олган эдим, диққат қилиб эшитинглар, Бақара сурасида Аллоҳ таоло Ўзининг расулига мурожаат қилиб шундай деган экан: «Сизларни биров хавфхатар, очлик азоби билан, молу жон ва мевалар ҳосилини камайтириш йўли билан синагаймиз. Шундай ҳолатларда сабр қилувчиларга хушxabар беринг». Тушундиларингми? Сабрли бўлсак, Аллоҳ бизни яхши кўради, – шундай деб фарзандларига, ҳатто онасини эмаётган кичкинтойига бир-бир қараб қўйди. Катталари «Тушундик» деган тасдиқ ишорасини қилишди, кичиклари уйқу тортаётган кўзларини пирпиратиб ўтиравердилар. Абдукарим кулимсираб, уларни бир-бир бағрига босиб ўпди, сўнг кафтларини очиб, қўлини баланд кўтарди-да, масжид имоми «Пайғамбаримиз кўп ўқиганлар» деб ўргатган дуони тилига кўчирди: «Ё Аллоҳ! Сендан қашшоқликдан, етишмовчиликдан, хорликдан, бировга зулм қилишдан ёки зулм қилинишдан паноҳ тилайман».

Деворнинг чап томони:

Бир пиёла коньякни ичиб хузурланган Маҳкамбой, буғи чиқиб турган қозон кабобнинг ёғли бўлагини олиб, иштаҳа билан ея бошлади. Қорни тўйгунига қадар яна икки пиёла коньякни сипқориб, бетлари қизариб кетди. Босиб-босиб, аччиқ чой ичгач, нафси сал ором олгандай бўлиб, хотини қўйган лўлаболишга суяниб, обдон кекирди. Ҳозиргина лабини артган сочиқни олиб, тер босган юзини, сўнг бўйнини артди, сабзидек қизарган буруннинг ҳам ҳурмати бор экан, шу сочиққа артила қолди. Сўнг сочиқ ғижимланиб, яна дастурхон устига ташланди. Ёнида ўтирган хотини ҳам, атрофидаги икки ўғли ҳам бунга эътибор беришмади.

– Бошига салла қўндирган бола тоз-за ғазабимни кўзғотди, – деди хотинига қараб. – «Сиз кўча ҳақиға хиёнат қилибсиз, бунинг қиёматдаги жавоби қаттиқ бўлади», дейди.

– «Бошига салла ўраган»... имом-домлами? Вой, қанақа хиёнат экан? – деди Бахтигул ажабланиб.

– Имом-домлами, баломи, кимлигини билмайман. Чопонини судраб юрадиган бир дардисар-да! «Уйингиз кўчага салкам бир қадам туртиб чиққани камлик қилувдим, энди одамлар юрадиган йўлкани панжара билан ўраб олибсиз», дейди.

– Вой, мумкин эмас эканми, кўча кенг-ку?

– Шуни айтгин... «Кўча сеникими, сен хўжайинмисан, кўчага сиғмай қолдингми?» – деб авра-астарини ағдариб, тўрттагина ширин сўзларимдан айтувдим, минғирлаб-минғирлаб кетворди. Жаҳлимни чиқаргани ҳам яхши бўлди, калламга зўр фикр келди. Бошқа маҳаллаларда мачит бўлмагандан кейин нима учун бизнинг маҳаллада қўнқайиб туриши керак? Райкомга бориб айтаман, «Совет идеологиясига тўғри келмайди», дейман, буздириб ташласин. Ўрнини учта одамга участка қилиб берса бўлади. Ҳаракат қилсам, биттасини тўнғичингга атаб олиб қўямиз.

— Яхши ўйлабсиз, икки ўғилга икки уй алоҳида бўлгани яхши. Икки овсиннинг қош-қовоғига қараб яшагандан ёмони йўқ...

Овози раста бўлиб, уйланиш, алоҳида уйда яшашнинг маъносини яхши тушунадиган бўлиб қолган тўнғич ўғил ота-онасининг маслаҳатидан мамнун бўлди, аммо қувончини сиртига чиқармай, укасига қош учириб қўйиш билан кифояланди. Акасидан икки ёш кичик ука эса бу данғиллама уйга ўзи эга чиқишидан қувонди, аммо шодлигини акасига сездирмади.

Деворнинг ўнг томони:

Байрам ҳақиқий шодлик билан ўтадиган бўлди: уй соҳибининг ишхонасида ҳар бир хизматчига бир кило колбаса, пишлоқ, қуюлтирилган ширин сут, бир ярим кило музлаган мол гўшти, икки кило гуруч, иккита ароқ, битта шампан виноси давлат белгилаган нарҳда сотилди. Абдукарим колбаса, ароқ билан шампанни олмагани учун бўлим бошлиғи музлаган гўштга алмаштирди. Шу тарзда бу хонадонга бирданига уч кило гўштининг кириб келиши катта хурсандчилик воқеа бўлди. Бир бўлак гўшт муздан тушгач, уй соҳибаси ошпичоқ билан қийма тахтани ишга солди, қийшая бошлаган эски тандирда сомса ёпилиши алоҳида байрам шодиёнаси эди. Уй соҳибси эса паловни ўзи дамлайдиган бўлди... Бу ҳаракатларни кузатаётган кенжатой кутилмаганда: «Бугун менинг туғилган куним!» деб қийқириб чапак чала бошлади. Кенжатойнинг қувончи сўнмасин, деган фикрда катталар ҳам унинг туғилган куни нишонланаётганини тасдиқлаб шодланишди. Шукрона дуоси ўқилиб, дастурхон йиғилганда қўшни томондан кабобнинг ёқимли ҳиди ёпирилиб кирди. Қоринлари тўқ бўлса ҳам, барчаларининг нафслари қитиқланди. Лекин ҳеч ким, ҳатто кичкинтойлар ҳам кабоб егилари келганини билдиришмади.

Уй соҳиби одатига кўра, эшитган ҳикматларини болаларига айтгач, уйқуга ётиш тадориғи бошланди. Ёши улғайиб қолган уч ака-ука даҳлизга қатор жой солишди. Икки кичикларининг бири отасининг, яна бири онасининг ёнидан жой олди. Чироқ ўчирилган маҳали Ҳалима «Вой, ўлма-сам», деб қаддини кўтарди.

– Ҳа, нима бўлди? – деб сўради уй соҳиби.

– Кўча эшикни танбалаш эсимдан чиқибди.

– Ётавер, нимадан қўрқасан? Ҳали дуони яхши эшитмадингми: уйни ҳам, бу уйда истиқомат қилувчиларни ҳам, Ўзинг берган болаларимни ҳам Ўзингга топширдим, дедим-ку? Аллоҳ Ўзига таваккул қилувчиларни севади. Яратганнинг Ўзи паноҳига олганидан кейин эшикка ходалани тираб қўйдинг нима-ю, очиқ қолдирдинг нима?

– Пайғамбаримиз «Кеч кирганда эшикнинг иллагини солинглар», деган эканлар-ку? Ўзингиз айтувдингиз-ку?

– Сенам бир хил пайтда жуда-а ақлли бўлиб кетасан-да, у илгак бошқа, сенинг танбалашинг бошқа.

– Ада, эшикни танбалаганман.

Даҳлиз томондан эшитилган бу гап эр-хотин баҳсига яқун ясади. Сал туриб, Абдукарим яна гап бошлади:

– Насриддин Афанди жуда-а камбағал яшаркан. Кечаси бир нодон ўғри томини тешиб, уйга тушиб, ҳаммаёқни қидириб, ҳеч нарса тополмай, яна томга чиқиб кетаётган экан, Афанди ётган ерида зорланиб: «Хой, тентак, уй эшиги очиқ турувди-ку, нега томни тешдинг? Киришга кирдинг, қидиришга қидирдинг, бир нима топган бўлсанг, ярмини менга ташлаб кет, менам фойдаланиб қолай. Энди томга осилмай, эшикдан чиқиб кетавер. Кузгача подшоҳнинг қаҳрига учраб, қўлинг кесилмаса, уч-тўртта оғайниларинг билан келиб, томни тузатиб кет. Бўйнингда қиёмат қарз бўлиб қолмасин. Қўрқма, қуруқ қолмайсан, ейишларингга атала пишириб қўяман», деган экан.

Бу гапга аввал ўзи мириқиб кулди, кейин хотини, сўнг даҳлиздагилар қўшилишди. Икки кичкинтой латифанинг

маъносига тушунишмай, бири отасини, бири онасини маҳкам қучоқлаб олди. Бугунги шодиёналик яхши кайфият билан шу тарзда ниҳоясига етди.

Деворнинг чап томони:

Уйда меҳмонлар бор. Танобий хонадаги дастурхон устида балиқ икрасидан тортиб, бедана кабобга қадар муҳайё қилинган. Дастурхон устидаги ноз-неъматлар кўплигидан стол бели қирсиллаб кетай дейди. Яхшики, бу ҳовлида ҳозирча ит йўқ, бўлсами эди, меҳмонларнинг салобатидан қўрқиб, инида писиб ётиб олмоқдан ўзга чораси қолмасди.

Дастурхон устидаги шишалар оғзи очилгани ҳамон меҳмонларнинг баҳри-диллари яйраб, бир-бирларига бўлган меҳрлари товланиб кетди. Тилла ҳалли кўзойнак таққан кишининг кўнглида кўнғиз мўйловли одамга нисбатан туганмас нафрат бор, аммо отарга ўқи йўқ эди. Коньяк деган сеҳргар иккинчи қадахдан кейин уларни қиёматли ака-укага айлантириб қўя қолди. Ички нафрат танти бўлади, коньякнинг кучи кетгунига қадар кўнғилнинг бир бурчагида ҳордиқ чиқариб ёта туради.

Қадахлар қадахларга уланаётган дамда қўғирчоқдек ясаниб олган уй бекаси лаганларда ҳовури чиқиб, зира ҳиди уфуриб турган димлама олиб кирди. Бир-икки меҳмон хонимга суқланиб қарашдан, учинчиси эса: «Қовуннинг яхшисини ит ейди», дегани шу-да, Худонинг баъзи ишларига қойил эмасман, шундай ҳурилиқони шу тавияга раво кўрадими-я!» деган гапни кўнғилдан ўтказишдан ўзларини тия олишмади. Уй бекаси бундай қарашларнинг маъносини сезар ва ҳузурланарди. Шунинг учун таомларни бир кечага ёлланган хизматкор хотинга бермай, ўзи олиб кирарди. Чой ташишга яраб қолган тўнғич ўғлини ҳам меҳмонлар ўтирган уйга киритмасди.

– Бай-бай-бай! Бу қандай таом бўлди, ҳидини қаранг, димоқни ёради-я! – деди суқланиб қараганларнинг бири.

«Бай-бай-бай!» деган хитоб таомга нисбатан эдими ё уй соҳибасининг чиройигами, ҳеч ким фарқлай олмади.

– Бу таомнинг номи – «Ажабсанда!», – деди суқланганларнинг иккинчиси. – Кеннойимизнинг қўллари теккан ҳар қандай овқат жаннатнинг таомларига айланиб кетади!

Учинчиси мақтовни давом эттирмади, балки «Шундай оппоқ қўллар картошка арчмасдан менинг елкаларимни силаб қўйса бўлмасмиди», – деган армонли ўй қўнглини секингина тирнаб қўйди. Лекин индамай ўтиришга чидамади:

– Кеннойи, шошманг, бир пас ўтиринг, – деб илтимос қилиб, ўзи ўрnidан турди. Бахтигул нозланмай, эрининг ёнидаги бўш стулдан жой олиб, нозик ва оппоқ панжасини дур безаб турган ярим очиқ кўксига қўйди-да:

– Яхши ўтирибсизларми, камчиликлар йўқми? – деб манзират қилди. Маҳкамбой биллур қадаҳга яримлатиб коньяк қуйиб хотинига узатди.

– Жуда зўр ўтирибмиз! – деди суқланганларнинг бири.

– Бу уйда камчилик бўлишининг ўзи мумкин эмас, – деб тасдиқлади иккинчиси.

– Кеннойижон, биринчи қадаҳни сизнинг соғлиғингиз учун кўтардик, сиз ташқарида эдингиз, эшитмадингиз. Иккинчи қадаҳни турмуш ўртоғингиз, бизнинг қадрдон жўрамиз соғлиги учун, учинчисини болаларингиз учун ичдик. Мен ҳозир яна сизнинг соғлиғингиз учун ичишни таклиф этаман, – даврадагилар «Жуда тўғри, жуда зўр», деб олқишлашгач, у илҳом билан давом этди: – Халқимизда «Эрни эр қиладиган – хотин», деган мақол бор. Бу мақолнинг исботини топиш учун қадрдон жўрамизга бир мартагина қараб қўйсак кифоя. Жамиятимизнинг аслзодаси сиз туфайли шу мартабаларга эришяпти, уни ҳали бундан ҳам баланд мартабалар кутяпти. Буларнинг ҳаммаси сизнинг меҳр-муҳаббатингиз туфайли эканини ҳамма билади. Уйда хотиннинг меҳр-муҳаббати бўлмас экан, хизматда ҳеч қандай барака йўқ. Дўстлар, ана-

ви қандилга қаранглар, ундан таралаётган нур кучлими ё кеннойимизнинг қалбларидан таралаётган меҳр-муҳаббат нури кучлими! Дўстлар, даврамизга файз бериб ўтирган шу меҳр-муҳаббат олиҳаси учун яна бир марта ичмаслик виждонсизлик бўлади. Кеннойи, сиз учун, сизнинг меҳр-муҳаббатингиз учун кўтарамиз!

«Олиҳа» сўзи нимани англатишини билишмаса-да, ҳаммалари бараварига ўринларидан туриб, дастурхон тўридагилар пастроққа тушиб, уй бекаси билан алоҳида-алоҳида чўқиштириб ичишди. Бахтигулга коньякнинг таъми нотаниш бўлмаса-да, одоб юзасидан бир ҳўплаб қўйиш билан чеклангач, унинг шаънига айтилган сўзлар давом эттирилди:

– Кеннойи, – деди тўрда савлат тўкиб ўтирган меҳмон, – ҳозир зўр гап бўлувди, калламга зўр фикр келди: сизнинг шу қутлуғ хонадонингизда хотинларнинг малака ошириш мактабини очайлик: сиз бизнинг хотинларимизга меҳр-муҳаббат қанақа бўлишини ўргатиб қўйинг. Шахсан мен бу мактабга биринчи бўлиб хотинимни топшираман.

– Мен иккинчи бўлиб, – деб қувватлади ёнидаги меҳмон. – Хотинимни энг аввал «Бунча кеч қолдингиз?» деган гапни айттирмайдиган қилиб берсангиз бас.

– Бош устига, – уй соҳибаси қўлини кўксига қўйиб ўрнидан турди. – Эртага кеннойиларимизни шу дастурхон атрофида кутамиз.

Неча кўзларни куйдирган уй бекаси чиқиб кетгач, энди бир-бирларининг соғлиқлари учун ича бошлашди.

Давра тўридагилар шарафлангач, улардан бири:

– Дўстимиз зиёфатга айтдилар-у, сабабини билдирмадилар. Янгамизнинг туғилган кунларими ё болаларникими? – деб қолди.

– Туғилган кун эмас, шунчаки яхшиларни кўнгил тортди. Сизлар учун ҳар куни зиёфат қилсам ҳам оз, мени сизлар одам қилиб юрибсизлар, – деди Маҳкамбой қўлини кўксига қўйиб.

– Йўқ, бир сабаби бўлиши керак, дунёда сабабсиз ҳеч нарса бўлмайди, – деди даврани олиб бораётган «тамада». Фалсафадан ўқимаганмисизлар: «Сабабсиз оқибат йўқ, оқибатсиз сабаб йўқ!» демаганмиди ўртоқ Ленин?

– Ленин эмас, Маркс айтган, – деди тўрда ўтирган киши.

– Ҳа, албатта, Маркс немисчалаб айтган, Ленин ўрисчасини айтган, – «тамада» шундай деб хатосини тўзатиб мартабали меҳмонга қуллуқ қилишни унутмади.

– Мен зиёфатнинг сабабини тахминан биламан, – деди бошқаси: – кираверишда эътибор бермадиларингми: ош-намиз янги дарвоза ўрнатдилар!

– Дарвозани кўргандирсизлар-у, қулфига қарамагансизлар: энг зўр қулф ўрнатдилар: английский! Энг зўр ўғри ҳам очолмайди, – деди зийракроғи.

– Ўғридан гапирма, ўғрининг бети қурсин, бу хонадондан наридан ўтсин, – деди «тамада».

– Жўражон, дарвозани бира тўла темирдан қилдирмабсиз, ҳозир шунақаси расм бўляпти, – деди донороғи.

– Дарвоза дубдан ясалган, темирдан ҳам маҳкам, – деди уй соҳиби.

– Сиз – Маҳкамбойсиз! Шунинг учун ҳамма ишингиз маҳкам, ҳамиша маҳкам бўлаверсин! Дўстлар, шу янги дарвоза учун ичамиз! Шу дарвоза минг йил турсин, минг йил акамизнинг хонадонларини ҳимоя қилсин!

Яхшики, дарвозада жон йўқ, бўлсами эди, бу лутф ва бу шарафлашдан сўнг қувониб, бир ғижирлаб олса не ажаб!

Давранинг ярмига соғлиқ тилаб ичилгач, алжиш бошланди, сўнг кўнгил айнаш... Кўнгли айнаганлар бир-бир ташқарига чиқиб келиб, яна айшларини давом эттирдилар. Дастурхонга кабоб тортилгач, бировининг ошқозони бир тишлам гўшт тушгандан кейин, бошқасиники учтадан кейин ёрилиб кетиш хавфидан чўчиб фарёд ура бошлади. Бу фарёд кекирик тарзида билдирилса-да, унча аҳамият берилмади. Кўп ўтмай, уй бекасига ошиқ бўлган киши ўзича вайсай-вайсай нималарнидир деб турди-да,

гандираклаб бориб, ўзини диванга ташлади. Яна бирининг кўнгли айниб, ташқарига чиққан эди, анчагача дараги бўлмади. Сўнгроқ ҳожатхонадан кучли хуррак овози чиққач билинди-ки, азамат шу ернинг ўзида деворга бош қўйиб ухлаб қолибди. Бошқаси ваннахонани булғаб, ўзининг балчиғига беланиб ётибди... «Хотинимни энг аввал «Бунча кеч қолдингиз?» деган гапни айттирмайдиган қилиб берсангиз бас», деб илтимос қилган меҳмон анча маданиятли эди, ўтирган жойида тош ҳайкалдай қотди. Илиги бақувватроқлари ўринларидан чайқалиб туришга, мезбон билан ўпишиб хайрлашишга куч топишди.

Уларни сохта жилмайиш билан кузатиб қўйган Бахтигул чуқур уф тортиб, эрига норози қиёфада қаради.

– Қаердан топасиз бунақаларни, молдай ичишди-я, анавиларингизни нима қиламиз?

– Уйғонгунларича ётган жойларида ётаверишсин, хизматкорга айт, бугунча кетмасин, эрталаб йиғиштириб олади. Ҳа, аччиқ мастава қилиб қўйсин, буларни ўзига келтириб қўймасак, гап-сўз бўлади. Ҳар ҳолда нозик одамлар...

Бу хонадондаги шодиёна шу тарзда ярим тунда ниҳоясига етди.

Яхшики, бу ҳовлида ҳозирча ит йўк, бўлсами эди, таралаётган сассиқ ҳидларга чидамай қочиб қолишдан ўзга чораси қолмасди.

Бахтигул хизматкорга ишларни тайинлагач, «Бўлди, мен ётдим, оёқларимда жон қолмади», деб хобгоҳга кирди-ю, кийимларини алмаштирмай ётиб олди. Уй соҳиби ҳам шундай қилди. Хотинига тескари ётган ҳолда:

– Эртага хотинлар келишса, Борийхон акамнинг хотинларига алоҳида қара. Биттагина қизлари бор, опа-сингилдай яқинлашсанг, эҳтимол кейин қуда бўлармиз.

– Олдинам айтувдингиз, шу гапни. Суриштирганман, қизлари ўғлингиздан бир ёш катта экан.

– Бир ёш катта бўлса нима қилибди? Ўн ёш, минг ёш катта бўлмайдимиз? У кимнинг қизи?! Ёши муҳим эмас,

отасининг кимлиги муҳим! Ўғлингни қулоғидан тортиб-тортиб одам қилади, катта мансабларга олиб чиқади.

– Шунақа дейсиз-у... – хотин эр томон ўтирилди, – биттагина қиз бўлса, ўғлингизни ичкучёв қиламан, деб қолсачи?

– Сен Худодан сўра, илойим шунақа бўлсин! Ичкучёв қилиб дунёнинг нарига четига олиб кетадими? Ўлса, бутун давлати ўғлингга қолади-ку, э, бефаҳм! Сен менга ақл ўргатмай, айтганимни қил. Агар Борийхон акамнинг хотинлари оёғимни ювиб қўй, десалар, шу ишни қиласан! Ўғлингнинг бахти учун қиласан, бошқа гап йўқ!

Деворнинг ўнг томони:

Ҳалима ўзини беҳол сезса ҳам, «Ўтиб кетар, баҳорда илик узилди бўлади», деган ўйда икки кун эрига билдирмади. Боши айланиб, ошхона деворига суяниб қолгач, Абдукарим уни врачга олиб борди. Қон текширувининг натижаси чиққач, врач бош чайқаб, Абдукаримга танбеҳ берди:

– Опамни толиқтириб қўйибсиз. Қон камайиб кетибди, шифохонада даволанишлари керак.

Бу гапни эшитиб, Ҳалима кўрқиб кетди, ҳозирнинг ўзида замбилга солиб олиб кетишаётгандай, эрига нажот кўзи билан қаради:

– Мени ётқизсангиз болаларингизга ким қарайди? – деди йиғламсираб.

– Уйда даволашнинг иложи йўқми? – деди Абдукарим врачга умид билан тикилиб.

– Ўзбекларнинг доктори бўлиш жуда қийин-да, касал авжига чиққанида келишлари камлик қилиб, бири «Боламга ким қарайди?» дейди, бошқаси «Иложи йўқми?» дейди. Иложи бор, лекин уйга борволиб мен буюрган муолажаларимнинг ярмини ҳам қилмайсизлар.

– Унақа деманг, дўхтир ака, мен ваъда бераман.

Врач бир оз ўйланиб тургач, бешта ўғилнинг ташвишини қилиб ўтирган онага раҳми келиб, «Энг биринчи гал-

да кучли-кучли таомларни тўйиб-тўйиб ейишлари шарт», деб тайинлаб, дори-дармонлар рўйхатини ёзиб берди-да, ҳар икки кунда шахсан ўзи бориб текшириб туришини билдирди. Абдукарим ваъдасига вафо қилди: хапдоридан тортиб, томирдан юбориладиган доригача олинди. Молнинг тилидан тортиб, ерёнғоққача бўлган дармон берувчи табиат неъматларигача муҳайё қилинди. Ҳалима эри анча чиқимдор бўлаётганидан сиқилди. Абдукарим дўкондор дўстидан қарз олганини сездирмади.

Деворнинг чап томони:

Ошнасининг зиёфатида яйраб ўтирган Маҳкамбойнинг кўз олди бирдан қоронғулашди, нафас олиши оғирлашиб, ҳушидан кетди. Ошналари «ҳай-ҳай»лашиб, уни шифохонага олиб боришди. Қон таркиби аниқ бўлгач, врач Бахтигулга ташхис натижасини айтди:

– Буни қадимда «Подшоҳларнинг касали», дейишган. Ҳаддан ташқари тўйимли овқат ейиш оқибати шу касалликни чақиради. Дўстларига раҳмат айтинг, зийраклик қилиб вақтида олиб келишмаганда эрингиздан ажраб қолардингиз. Бундан бу ёғига қази-қарта, норин-кабоб, ароқ-коньяклардан узоқ бўлишлари керак. Агар нафсларини тиймасалар, медицина ожизлик қилиб қолади.

– Мен ўзим қарайман, бундан буёғига бир тишлам ҳам гўшт бермайман, – деди Бахтигул қатъий оҳангда.

– Бу ерда ўн беш-йигирма кун ётишларига тўғри келади. Ишни ўйламасинлар.

– Иш қочиб кетмайди, қанча ётсалар ётсинлар, менга эримни тузатиб берсангиз бўлди.

Маҳкамбой уйга қайтгач, Бахтигул врачнинг гапларини айтди.

– «Қанд» деган касаллигини ўша баннисасига ташлаб келдим. Дўхтиринг айтаверади, парҳези ўзига сийлов. Менинг ўз парҳезим бор: текин нарсаларнинг ҳаммасини ейиш мумкин, пулингга келадиганига парҳез қил! – Маҳкамбой

шундай деб қорнини селкиллади мириқиб кулди. – Эр керак бўлса, мени тузукроқ боқ. Баннисангда совуғим ошиб, силлам қуриб кетди. Мен болалигимдан яхши овқат еб ўрганганман. Парҳезларинг менга тўғри келмайди. Менга зўр бир дўхтир айтган: кўнгил нимани тусаса ўшани ейиш керак! Майли, дўхтирингнинг сазаси ўлмасин, битта гапига амал қилай, коньяк ичмайман, ароқдан ярим пиёлагина қуй, томирларимда қотиб қолган қонни юрғизворайин...

Ярим пиёла ароқни талаб қилган нафс ярим шиша билан ором топди.

Деворнинг ўнг томони:

Ҳалима ишдан ҳориб қайтган эрини хавотирли хабар билан қаршилади:

– Эшитдингизми, Хрушчёв данғиллама иморат қурганларнинг уйларини тортиб олаётган эмиш. Нариги маҳалладаги шефповарнинг уйини милиса босибди, тинтув қилиб, ҳамма бойлигини тортиб олибди, ўзини қамоққа олиб кетибди.

– Мунча ваҳима қиласан, эшитганман бу гапларни.

– Қачон эшитдингиз?

– Уйда ўтириб сен эшитганингда кўчада юриб мен беҳабар қоламанми? Бу гап кеча газетада чиққан.

– Кеча? Менга нега айтмадингиз?

– Сенга нега айтишим керак? Буларни билдинг нима-ю, билмадинг нима? Ҳаром луқма барибир тешиб чиқади. Сен шуни билиб, тўғри яшайверсанг бас, ҳаромхўрларни қанақа тарзда бўлса ҳам, Худонинг Ўзи жазолайди. Қўшнинг тинчми, ишқилиб?

– Тинчдир. Пешиндан кейин тарақ-туруқ эшитилди, яна иморат соляптимикин?

– Шу замонда-я? Бошқа дарди бордир...

Деворнинг чап томони:

Катта рестораннинг бош ошпази бошига тушган кат-

та кулфатдан Маҳкамбой газетада фельетон чиқмасидан олдин хабар топган эди. Ўзини «содиқ ленинчи» деб ҳисоблаётган Никита Хрущёв Москвада туриб порахўру текинхўрларга қарши кураш эълон қилгач, бу курашнинг шамоли Ўзбекистонга етиб келиши қийин эканми? У шунчаки кураш эълон қилмаган, балки эртақдаги сеҳрли кўзачадан девни чиқариб, унга муҳим топшириқлар берган эди. «Дўпписини олиб кел», дейилса бошни кесишга тайёр мулозимлар бу девнинг ишончли дастёрлари эканини аслида бой-бадавлат, лекин ўзини бой дейилишидан кўрқувчилар билмас эканларми? Москвада ҳужумга тайёргарлик бошланишидаёқ бу томондагиларнинг пайтаваларига қурт тушган, ақллилари ҳаром-ҳариш йўли билан йиғиб-терганларини яшириш чорасини қилаётган эдилар. Бош ошпаз девнинг қўлига илинган дастлабки ўлжалардан эди. Девнинг иштаҳаси карнай экани ҳақидаги ваҳимали гап-сўзлар Маҳкамбойни ҳам талвасага солди. Ўйлай-ўйлай девга чап бериш йўлини топгандай бўлди. Пешин чоғи икки дурадгор устани бошлаб келганида хотини аввалига унинг мақсадини тушунмади, кейин кўрқиб кетди.

– «Тўрт кишига саккиз хонанинг нима кераги бор?» дейишлари мумкин экан. Ё уйни бутунлай олиб қўйишаркан ё марҳамат қилишса, битта оилани кўчириб келишаркан.

– Биз қурган уйга бошқа оилани кўчириб киришга нима ҳақлари бор? – деди Бахтигул довдираб. «Мол аччиғи – жон аччиғи», деганларидек, унинг жони чиқиб кетай деди, ақлини йўқотди.

– Шанғиллама, ҳозир ҳақ талашадиган пайт эмас. Бугун шипдаги фанерларни, полдаги тахталарни кўчириб ташлашади. Деворнинг сувоғини ғиштлари кўриниб турадиган қилиб шилишади. Эртага томдаги тунукалар ўрнига шифер қоплашади. Агар мен йўғимда келиб қолишса, зални ошхона дейсан, биттасини ҳаммом дейсан, иккита хонани кўшиб, олдини очиб, айвон қилиб қўямиз. Сен оғзингни

очиб ўтирмай, қимматбаҳо нарсаларингни тўпла. Уйда битта ҳам тоза мол қолмасин. Бозорга тушиб, сопол идиш-товоқ олиб чиқ.

– Сопол идиш-товоқ бор эканми?

– Сополи бўлмаса, балоси бордир, дарз кетган косалар бўлса ҳам топ. Қулоғингдаги зиракни ҳам ечиб, чойнинг чўпини тиқиб ол.

– Сервизларимни қаерга яширамыз?

– Ҳаммасини кечаси қўшнингникига ташиймиз. Илтимос қиламан, йўқ демайди.

– Вой, шу гадоваччаларнинг уйигами? Акамникигами ё опамникигами...

Эр хотиннинг мақсадни англаб, гапини шарт бўлди:

– Сен маҳмаданалигингни йиғиштир-у, айтганимни бажар. Ғаламислик бошланса, ака-опаларингникини ҳам тинтув қилишади. Шу гадовачча бизни сақлаб қолиши мумкин. Уларнинг уйини текшириш ҳеч кимнинг хаёлига келмайди. Муомалангни яхши қил. Хотинига «Чиройли кўйлак тиктиринг», деб тузукроқ латта-путталарингдан бер.

Деворнинг ўнг томони:

Уй соҳиби: «Кўшнинг тинчми, ишқилиб?» деган пайтда кўшни уйида қимматбаҳо моллар қутиларга жойланаётган эди. Қош қорайганда тахта эшик тақиллаб, Маҳкамбойнинг кириб келаётганини кўрган эр-хотин бир-бирига ажабланиб қараб олишгач, Абдукарим меҳмонга пешвоз чиқди. Маҳкамбой уйга киришга унамагач, супадаги намат устига бир қават кўрпача ташланди.

Ҳовлининг ярмини сотиш таклифи рад этилгандан бери кўшнини кўчада кўрганида нохуш саломлашадиган одам ғоят меҳр-оқибатли, мулойим киши либосида кириб келиши, ҳол-аҳвол сўраши, ҳатто болаларнинг ўқиши билан қизиқиши замирида бир манфаат ётганини Абдукарим сезса ҳам, гапини бўлмай, унинг муддаога ўтишини сабр билан кутди.

– Қўшнижон, мен кўпдан бери чиқиб, узр сўрамоқчи эдим, мавриди бўлмаётганди.

– Ие, бизнинг орамизда узрхоҳликка арзийдиган иш борми?

– Бор... ўшанда ҳовлингизнинг ярмини сотинг, деб нодонлик қилган эканман, кеннойимиз соттирмай жуда-а донолик қилган эканлар. Ҳам узр сўрайман, ҳам кеннойимга алоҳида раҳмат айтаман. Мана бу кичкина арзимас совғани келингиз чин юракдан берди, ўзи ҳам чиқиб қолади, «Кеннойим яхшиликларга тиктириб кийиб юрсинлар», деди.

Маҳкамбой шундай деб қўлида ушлаб ўтирган газета парчасига ўралган матони узатди. Унга савол назари билан тикилиб ўтирган қаролзода «кичкина арзимас совға»га қўл узатмади. «Нима бу?» деб ҳам сўрамагач, қўшни қўлидагини кўрпача устига қўйди.

– Яна битта нодонлигим, усталар мендан берухсат томни баланд олишганда индамаган эканман. Агар хўп десангиз, томни бузиб, ҳеч бўлмаса бир метрга пасайтирмоқчиман.

– Бу фикрингиздан қайтинг. Қурилган нарсани сабабсиз бузиш исроф, исрофнинг гуноҳи бор. Қолаверса, биз бу томга ўрганиб қолдик, Худога шукр, ёз кунлари соясида роҳатланиб ўтирибмиз.

– Ўйлаб қарасам, ҳовли этагидаги уйларни бекорга қурган эканман. Икки ўғилга кўча томондагиси ҳам етаркан. У-бу жойларини бузиб-кўчиртиришни бошладим. Икки уста улгурмаяпти, шогирдлари йўқ экан, агар ўғилларингизнинг вақти бўлса, қарашиб юборишса... иш ҳақини берардим.

– Қўшнига қарашишни ҳашар дейишади, ҳашарга ҳақ тўланмайди, – оила соҳиби шундай деб уй томон ўгирилди-да, «Абдуолим!» деб чақирди. Қўшни супага ўтириб гап бошлаши билан болалар уйга киришган эди. Бу чақириқдан сўнг тўнғич ўғли «Лаббай!» деб югуриб чиқди.

– Амакингникида уста ишлаётган экан, эртага Абдуворис билан ҳашарга чиқ.

– Хўп бўлади... лекин... эртага имтихоним бор-ку?

– Имтихонга биринчи бўлиб кириб чиққин-да, тезроқ қайт. Унгача уканг қарашиб туради.

– Кўчирилган тахта, фанерларни ҳовлингизга қўйиб турсак?

– Ҳа, бемалол, ана, ҳовлимиз кенг, бизга малол келмай-ди, бир чеккада тураверади.

– Тунукани ҳам кўчирсаммикин, агар хоҳласангиз, томингизга ёптириб берадим.

– Марҳаматингиз учун раҳмат, ёпган шиферимиз энди бир қишни кўрди. Чаккадан қутилиб, шукр қилиб ўтириб-миз. Бизга шунинг ўзи етарли.

Абдуолим саломга алик олмайдиган қўшнини очик-часига ёмон кўргани сабабли отасининг топшириғини ба-жаргиси келмади. Лекин фарзандлик ҳаддини босиб ҳам ўтолмади, «хўп бўлади», деб изига қайтди. Ўғлининг норо-зилигини сезган ота меҳмонга «Бошқа илтимосингиз ҳам борми?» деган назарда боқиб унинг тезроқ чиқиб кетиши-ни истаб қолди.

– Узун-қулоқ гапларни эшитаётгандирсиз? Мен ўғри эмасман, муттаҳам ҳам эмасман, ҳалол одамман. Лекин ҳозир дўстдан душман кўп. Озгина ўзимнинг йиған-терганларим бор, яширмайман, бобомдан қолган озгина нарсаларни ҳам бир кунимга яраб қолар, деб сақлаб юрув-дим... ҳар эҳтимолга қарши... замон тинчигунича сизники-да омонат тура турса.

– Шунинг ўзими? – деди Абдукарим кулимсираб, – бемалол олиб чиқаверинг, бизга малоллиги йўқ, қўшнига қарашиб савоб топиш имконини берган Аллоҳга шукр қиламиз.

Уй соҳиби шундай деганда қўшниникидан бир-икки тугун чиқар, деб ўйлаган эди. Тўрт киши зўрға кўтариб чиққан чет элнинг ялтиллаб турган жавонини кўриб, аввал ажабланди, кейин: «Бобонгиздан қолган матоҳ шумиди?» деб пичинг қилгиси келди-ю, тилини тийди. Ой-

наванд жавон уй соҳиби умрида кўрмаган чиройли чинни буюмлар билан тўлдирилаётганда «Астаффируллох, дунёда шунча мўъжизалар бормиди?» деб ўйлади. Гидамларнинг бири ёйилмоқчи бўлинганда йўл қўймади. Ўроғлик тўрт гидам хонанинг бир бурчагига тиккасига қўйилгач, қўшни хонадон маликаси бағрига босиб турган икки тугунни уй соҳибасига узатди:

– Агар жой бўлса, булар сандиғингизда тура қолсин. Бувимдан қолган тақинчоқларимни барибир тақмай қўйганман.

Уй соҳибаси «Бувидан шунча тақинчоқ қоларканми?» деб ўйламай:

– Сандиққа бунақа тугунингиздан яна беш-олтитаси сиғади, хижолат бўлманг, – деб тахмон томон борди-да, кўрпаларни тушириб, сандиқни очди. Чиндан ҳам сандиқ деярли бўш эди. – Тугунларингизни ўз қўлингиз билан қўя қолинг, – деди.

Бобо-бувилардан қолган меросни ташиш, тахлаш ва жойлаш тонгга яқин ниҳоясига етди. Кичкиналар дахлизда ухлаб қолишганди. Эрталабки имтихонга тайёрланиш ўрнига қўшнининг бойлигини ташишга овора бўлганидан юраги сиқилган Абдуолим отасига савол назари билан қараб қолди.

– Нимадир демоқчимисан?

– Сўрамоқчиман.

– Сўрайвер.

– Биз ҳозир нима қилдик? Қўшнининг ҳаром ишларига шерик бўлиб қолмадикми? Буларнинг ҳаммаси ҳаром йўл билан топилгани сир эмас-ку? Гуноҳлигини билиб туриб, нега йўл бердингиз?

Тўнғич ўғил сал асабийроқ тарзда гапиргани учун онаси дарров танбех берди:

– Ҳой, болам, отага бунақа демайди? Тўртта нарсасини кўтаришиб юборганингни миннат ҳам қилма.

– Миннат қилаётганим йўқ...

– Майли, сўрайверсин, Худога шукр, шунга ақли етибди, – Абдукарим хотинини тинчитгач, ўғлига меҳр билан тикилди: – Саволинг шугинами?

– Ҳозирча шу. Мени кечиринг, жаҳлим чиққанидан эмас, тушунмаганимдан сўрадим.

– Йўқ, болам, тўғри тушунибсан, сўраган масалангнинг иккита ечими бор: биринчиси – дунёвий. Ўйлаб кўргин, ҳукумат одамлари келиб, буларнинг бойликларини тортиб олишгудай бўлишса, булар биринчи галда кимни айбдор қилишади? Албатта, бизларни. «Ҳукуматга думалок хат ёзган», деган тухмат остида қоламиз. Бу ечим унчалик даҳшатли эмас, чидаб яшаш мумкин. Мен бундан кўрқмадим. Муҳими – иккинчиси, буниси охиратга доир. Қилган ишимиз балки гуноҳдир, Худо билади. Лекин «Қўшни ҳақи» деган вазифа ҳам бор-да. Қўшнининг бошига кулфат тушганда тескари қараб туриш инсофдан эмас. Мен қилган ишимизнинг савоби гуноҳдан кўпроқ бўлса керак, деб ўйладим, яна Худо билгувчироқдир. Эҳтимол, шу воқеа сабаб бўлиб, қўшнимизнинг қалби очилар, Худога юз тутар. Мен сизларга айтувдим, унутибсан шекилли: Худо бандаларини синаш учун бирига кўпроқ бойлик беради, бирига камроқ, бирига эса ҳеч нарса. Камбағал бойдан нафратланмаслиги керак. Аксинча, камбағал қилиб қўйгани учун Худога яна ҳам кўп шукр қилиш керак. Гапимдаги битта сўзга аҳамият бергин: бойлик синаш учун берилади. Бутун дарди бойлик тўплаш бўлса, Худодан узоқлашади, ҳатто унутади. Камбағал эса, аксинча, яратган Роббисига интилиб яшайди. Бойлик илинжида эмас, Худонинг розилигини олиш учун интилади. Бу интилишнинг оқибати Қиёматда чиройли тарзда кўринади. Озига шукр қилиб яшаган одам Қиёматда сабр имтиҳонидан қийналмай ўтади. Сабр ва шукр! Унинг имтиҳони шундан иборат. Бойнинг имтиҳони бундан кўпроқ ва бундан мушкулроқ. Бу бойликни қандай йўл билан топгансан – ҳалолми ё ҳаромми, ни-

маларга ишлатдинг – ҳаромгами ё ҳалолгами? Бойликка эга чиқиш учун қанча одамнинг дилини яраладинг?.. Шулар ҳақида кўп ўйла, укаларинг билан ҳам гаплашиб тургин. Пайғамбаримиз алайҳиссалом: «Камбағаллигим – менинг фаҳрим», деганларини ҳам айтувдим, унутмадингми, ишқилиб.

– Эсимда турибди.

– Унда, бир оз дамингни олиб, имтиҳонингга шошил, нима бўлганда ҳам сен холис хизмат қилдинг, Худо омадингни беради. Тўхта, яна битта гап: шу тунда кўрганларинг барчамизга чиройли бир дарс бўлди. Сен қандай ибрат олдинг?

– Ҳозирча ўйлаганим йўқ.

– Бу дарснинг маъносини уқиш жуда оддий: қарагин, шунча бойликни нима учун тўплашган эди, бу бойлик уларга нима келтирди? Ҳозирча кичик бир ташвиш, хавотир. Замон шу тарзда шитоблайверса, ғам-алам, ғуссаларни қаторлаштириб ташлаши ҳеч гап эмас, ёмонликни ният қилмайлик, Худо асрасин. Топганлари ўзларига буюрсин. Лекин Аллоҳ: «Эй Одам фарзанди, кўлингга бойлик оқиб кираётганини кўрсанг билгин-ки, ортидан ғам-ғуссалари ҳам ёпирилиб келади», деб огоҳлантирган. Сен билан биз ҳозир шу матоҳларга анграйиб қараб, «катта бойлик» деяпмиз. Дунёдан минг-минг йиллардан бери булардан минг марта бойлар ҳам ўтишган. Тарихни ўргансанг биласан, баъзилари бойликларидан ё тириклигида айрилиб хонавайрон бўлиб, қон ёшлари тўкиб ўлиб кетган, бошқалари бойликларидан ўлиб қутулган. Қани улар? Қани уларнинг бойликлари? Ҳозир улардан ҳам бойроқ одамлар ер юзиде урчиб юрибди. Бугун димоқларидан қурт ёғади, эртага қарабсан-ки хору зор. Худо бандасига тилла-кумуш бермасе бермасин, лекин иймон бойлиги, илм бойлигини берсин. Шу бойликни қўлга киритиш учун яшаш керак бу ёруғ дунёда. Худо тилла-жавҳарни эгаллашга интилган бандасидан бу бойликни қачондир, барибир олиб қўяди. Иймон

ва илм бойлигига холис ният билан астойдил интилганга эса қўшиб бераверади. Сен hozир шу йўлдасан, Худога шукр, охиратимдан кўнглим тўқ.

Ўғли даҳлизга кириб кетгач, Ҳалима сандиқни ёпиб, кўрпаларни тахлашни бошлаганида Абдукарим уни тўхтатди:

– Қўшнинг сенга атаб бир кийимлик нарса олиб чиққан экан, супада турибди, нима қиласан?

– Нима қилай?

– Тугунининг бир чеккасини очиб, ташлаб қўй, моли-мизга аралашмасин. Худога шукр, яланғочмасмиз, йиртиқ-ямоқ кийишлар ҳам ортда қолди. Манави жавонга қараб, бошим қотди: ялтиллашини қара! Кичикларинг тирнаб-нетиб қўйишмасмикин, деб қўрқяпман, ҳар ҳолда бировнинг омонати.

– Чойшаб билан ўраб қўяйинми?

– Шу ишинг маъқул, уйга кирганлар ҳам кулишмайди. Ҳозир «Оқ иштонга жун жияк» бўлиб хунук турибди, – уй соҳиби шундай деб кулди.

– Нимага куляпсиз? – деди бека.

– Четдан қарасанг, қўшнинг бизникида молу матоҳини қолдирди. Аслида унақа эмас, улар юракларини ўтмас пичоқ билан кавлаб олиб, омонатга беришди. Бу матоҳ жавон эмас, уларнинг юраги. Биз уларнинг юрагини авайлаб-асраб берамиз.

– Қизиқ гапларни топиб гапирасиз-а!

– Сен Бахтигулнинг бармоқлари титраётганини кўрдингми? Шу қўшнингга отаси исм қўяётганида сал янглишган, «Бахтигул» эмас, «Бахтипул», деб қўйса, исми-қалбига мос тушарди.

Ҳалима эрининг гапига кулиб, уйни йиғиштиришни давом эттирди, Абдукарим эса бомдодни ўқишга тайёргарликни бошлади. У таҳорат олиб бўлгунича кичиклари ҳам уйғонишиб, саодатли оила жам бўлиб, намоз ўқидилар.

Хонадон соҳибининг намоздан сўнг китоб ўқиш одати

бор эди. Кечаси кўзига уйқу илинмаган бўлса ҳам, одатини канда қилмади. Намоздан аввал тўнғичи билан бошлаган суҳбатни давом эттиргиси келиб, тоқчада териб қўйилган китоблар орасидан Алишер Навоий асарини олиб варақлади-да, ўғлини чақирди:

– Буни бирга ўқиган эдик, эсингдан чиқмаган бўлса ҳам, яна бир ўқийлик, – деб китобни унга узатди. Ўғил саҳифага кўз ташлаб, отаси истаган сатрларни топди-да, овоз чиқариб ўқиди:

– «Иқлимларни фатҳ этувчи Искандар жаҳон мулкининг тождори бўлди. Унинг тасарруфига кирмаган ер қолмади. Денгизу қуруқлик, ҳўлу қуруқ унинг фармонида эди. Осмон гумбази устида хутба ўқиб, адолат муҳрини юлдузларга урди.

Унга қуллуқ қилишни шоҳлар орзу қилиб, шу билан фахрланар эдилар. Ҳам шоҳ эди, ҳам авлиё, ҳам набий эди. Хулқ-атвори ҳикмат билан зийнатланган эди. Зотида Жамшидлик нишонаси бўлиб, жаҳонни кўрсатувчи жом унинг кўзгуси эди. Етти иқлимни забт этган ва етти осмонга ҳукми ўтар эди. Шундай саодатманд шоҳ оламдан ўтар вақтида шундай бир ожизлик ва бечораликка учради-ки, на ҳақимларнинг ва на табибларнинг тадбири фойда берди. Барчалари бу яшил дунё боғида қолиб, у қора тупроқ сари кетди. У ўзининг бу ҳолатидан ичидан ўртаниб, бундай сўз айтди:

– Мен хору залиллик билан бу оламдан кетар эканман, мен учун сафар ноғораси чалинар экан, кимки ор-номус шартини сақламоқчи бўлса, унга менинг шундай васиятим бор: вақтики мендаги муқаддас бўстон қуши муқаддас маскан айвони сари учса, яъни жоним узилса, оҳу фарёд билан оламини қора қилиб, хобгоҳимга тобутимни солсангиз ва қабр томон юрсангиз, тобутнинг ёнидан бир қўлимни чиқариб қўйинг. Токи одамлар бу қўлимга ибрат кўзи билан қарасинлар. Билсинларки, етти иқлимнинг шоҳи, етти ос-

мон сирларининг огоҳи жисмида жон йўқ ҳолда бу дунёдан бўш қўл билан бормоқдаман. Кимки жаҳон мулкига эга бўлишни ҳавас қилса, шу бўш қўл унга ибрат бўлсин!»

Ўғил саҳифадан кўз узиб, «Давом этаверайинми?» деган маънода отасига қаради. Отанинг меҳри товланиб, унинг елкасига қўлини қўйди:

– Бу баён сўнгидаги шоирнинг «Эй Навоий, бу дунёдан қўлингни торт», деган хитоблари у замонларда қолиб кетмаган, бугун бизларга ҳам қаратилгандир. Дунёдан қўлни тортиш шоирнинг шунчаки баландпарвоз сўзлари бўлмаган. Ҳазратнинг бадавлат оилада туғилганлари, кейинчалик ўзлари ҳам жуда катта мол-мулкка эга бўлганларини мактабда ўқитишадими ё йўқми, билмайман. Эгалланган илм ва амал бирлиги, сўз ва иш бирлиги деб шунга айтадилар. Бундай олиймақом фазилат ўз-ўзидан насиб этмайди. Энди бу китобни қўйгин-да, «Насойим ул-муҳаббат»ни ол.

Жавонни чойшаб билан ўраётган хотин эрига норози қиёфада қараб олиб:

– Қўйинг энди, кейин ўқитарсиз, дам олволсин, ҳозир имтиҳонга кетиши керак, – деди.

– Сен ишингдан қолма, аммо қулоғинг биз томонда бўлаверсин, минг марта эшитган бўлсанг ҳам зарари йўқ. Бунақа ҳикматларни мингинчи марта ўқиётганингда аввалги тўққиз юз тўқсон тўққиз марта ўқиганингда англамаган зўр бир ҳикматни тушуниб қоласан. Сен минг марта ўқисанг, болаларимиз ўн минг марта ўқишлари керак, чунки, уларнинг онгида ҳали бўш жойлар кўп. Бўш жойларга шайтоний фикрлар кириб қолмасин. Сен болажонингнинг имтиҳонидан ташвишланма, иймон имтиҳонидан яхши ўтаётган бола ҳукуматнинг ҳамма синовларидан бемалол ўтади. Иймон имтиҳонига эса шунақа китобларни ўқиб тайёргарлик кўрилади. Ҳали қараб турасан, Худо хоҳласа, имтиҳонида энг оғир масалани ҳам осон ечиб, устозидан сенга «онангга раҳмат!» – деган шараф олиб келади.

– «Ота-онангга раҳмат!» денг, – деб тузатди Ҳалима.

– Иншааллоҳ...

Эр хотинга танбеҳ бераётган онда ўғил айтилган китобни олиб, «Қайси саҳифани очай», деб қаради.

– Фаридуддин Аттор ҳаётларига доир саҳифани очиб, ўқигин.

Ўғил бу китобни бир неча марта мутолаа қилгани учун, айтилган саҳифани қийналмай топди-да, ўқий бошлади:

– «Дебдурларки, алар андоқки, отлари машхурдир, Аттор экандурлар. Тавбалариға сабаб бу бўлғондурки, бир куни атторлиғ дўконида муомалаға машғул ва машъуф эмишлар. Дарвеше дўкон эшигига етар ва неча қатла «Аллоҳ учун бирор нарса бер!» дер. Анга парво қилмаслар. Ул дарвеш дерки: «Эй хожа, не нав ўлгунгдир?» (Қандай ўласан?) Алар (Аттор) дебдурларки: «Андоқки, сен ўлгунгдир» (Сен қандай ўлсанг, мен ҳам шундай ўларман). Дарвеш дебдурки: «Сен мендек ўла олмассан». Алар дебдурларки: «Нечук?» Дарвеш дебдурки: «Мундоқ!» Яғоч аёғин бошин остига қўюбдур «валлоҳ!» дебдур ва жонни Ҳаққа таслим қилибдур. Аларнинг ҳоли мутағаййир бўлибдур ва дўкон ва анда дағи ҳар не бор экандур, барҳам урубдурлар ва бу тариққа кирибдурлар».

Ўғил «Давом этаверайинми?» деган маънода яна отасига қаради. Ота эса уфқда кўтарилаётган қуёш нуридан ёришиб келаётган ҳовлига кўз тикканича ўйчан тарзда гапира бошлади:

– Молу дунёга ҳирс қўйган одам ўлим билан юзма-юз келганда даҳшатга тушади, дейдилар. Не азоблар билан тўплаган бойлигини ташлаб кетишдан қийналса керак-да. Қўшниларимизнинг ҳозирги аҳволлари ана шунақа аянчли. Кумайл ибн Зиёд ҳазрати Али билан Жаббон қабристонини ёнидан ўтаётганларида ҳазрати Али бирдан тўхтаб, мазор томон қарабдилар-да:

– Эй қабрда ётганлар, эй суяклари чириб, тупроққа қоришганлар, эй қоронғуликларда ёлғиз қолганлар,

сизларда нима гап? Биздан сўрасангиз, молларингиз тақсимланди, болаларингиз етим қолди ва хотинларингиз бошқа турмуш қуришди. Бизда ана шундай хабарлар. Сизларда қандай хабарлар бор? – деб сўрабдилар. Сўнгра йўлдошларига бурилиб:

– Эй Кумайл, агар уларга жавоб қилиш учун изн берилганида: «Озуқнинг энг яхшиси тақводир», деб айтишган бўлар эди, – дебдилар. Кейин эса йиғлаб, бундай дебдилар: – Эй Кумайл, қабр – амаллар сандиғидир. Буни фақат ўлганингдан кейин биласан...

Бир куни Расулulloҳ алайҳиссалом ҳазрати Алидан:

– Эй Али, сенга беш минг қўй берайми ёки ҳам дунё, ҳам охират учун фойдали беш калимани ўргатайинми? – деб сўрабдилар.

– Ё Расулаллоҳ! Беш минг қўй озмунча фойда эмас. Бироқ, менга беш фойдали калимани ўргатишингизни хоҳлайман, дебдилар ҳазрати Али.

Шунда Расули акрам ушбу дуони ўргатганлар: «Аллоҳим, гуноҳларимни мағфират қил. Менга кенг феъл ва ҳалол даромад насиб эт. Нафсимни берган ризқингга қаноатли қил ва қалбимни Ўзинг манъ этган нарсаларга мойил қилиб қўйма». Ўғлим, ҳечам унутмагин, Пайғамбаримиз алайҳиссалом бу дуони ҳазрат Али орқали бизга ўргатганлар. Бу калималарни дилимизга маҳкам муҳрлаб, тилимизда тинмай айтиб юрсак, ҳеч қачон кам бўлмаймиз.

Отанинг нияти амалга ошиб, ўғил имтиҳонни аъло баҳога топшириб келди. Сўнг ака-ука то хуфтон қоронғусига қадар қўшниникида ишлаётган усталарга ёрдам бердилар. Кундузи шипдан суғуриб олинган фанерлар, пол тахталарини тун қоронғулигида уйларига ташидилар. Ҳовлининг этак томони қурилиш моллари билан тўлди. Бу хонадонга меҳмон бўлиб келганлар тахталарни кўриб, «Ўғилга атаб уй солиш вақти етган эди, ҳаракатни бошлаб тўғри қилибсиз», деб хонадон соҳибини мақтаб қўйдилар. У эса «Шунақа ҳаракат бор», деб, ичида «Ёлғонни Худо кечирсин», деб қўя

қолди. Хайриятки, бу ёлғонни ишлатиш узоқ давом этмади. Қўшни бир ойдан сўнг харидор топиб, тахта-фанерларни сотиб юборди-да: «Қайним иморат бошлаб қўйди», деб изоҳ берди. Абдукарим учун бу изоҳнинг ҳожати йўқ эди, шу сабабли ҳовлиси бўшаганидан қувониб, бу ёлғонга ишониб қўя қолди.

Деворнинг чап томони:

Хайит арафаси оқшомида таомилга кўра, қўшнилардан косаларда ош чиқа бошлади. Бахтигул таомларни кичик қозончага бўшатиб, ўрнига ўзи дамлаган ошдан солиб қайтараверди. Ўнг томондаги қўшнидан чиқарилган косага қараб, ўйланиб қолди. Буни сезган эри: «Ҳа, ошидан латта чиқдимми?» – деб кесатди.

– Латта-ку чиқмади-я... косага хайронман? Менинг косамга ўхшайди. Идишларимизни бемалол ишлатаётибди шекилли?

– Калланг борми! – деди эр аччиқланиб. – Қутиларингдан битта косангни олиб, ўзингнинг косангда битта ўзингга ош чиқарадимми?

– Нега «битта ўзингга» дейсиз? Қўшниларга ҳам чиқаргандир?

– Унда қўшниларингникига чиқиб текшириб кел. Ош тарқатса косанг ейилиб қоладими?

– Ейилмайди, лекин дарз кетиши мумкин, гули хиралашади. Бу косалар Хитойдан келган, бунақа юпқа чинни ҳозир ҳеч ерда йўқ. Мен ўн иккита бир хил косани келинимга бераман, деб асраятувдим.

– Косасини келиннинг ўзи олиб келади, шўрвангни эски калишда ичмайсан, кўнглингни кенгроқ қил.

– Менинг кўнглим кенг, лекин бировнинг омонатига тегишмасин-да. Гидамларга ҳам қараб қўйиш керак.

– Гидамларингни қандай тиклаб қўйган бўлсанг, шундай турибди, кеча кирганимда кўзим тушди.

Уй бекаси косани бўшатиб, ўзининг ошидан солаётганида бирдан «Вой», деб юборди.

– Ҳа, яна нима бўлди? – деди эр.

– Коса меники эмас экан.

– Қаердан билдинг?

– Менинг косамнинг тагига чиройли гул чизилган эди, бунинг тагига арабчалаб бир нима ёзиб қўйилибди.

Эр ажабланиб, косани қўлига олди. Ҳарфларни ўқимоқчи бўлгандай тикилди:

– Қизиқ, нима деб ёзилганикин? – деди ажабланиб.

– Отларини ёзиб қўйишгандир, бунақа чиройли коса бошқаларникига аралашиб кетмаслиги керак-да.

Эр косани хотин қўлига тутқазиб, жаҳл билан деди:

– Шунақа гапларингни эшитганимда «Бу хотиннинг мияси борми?» деб ўйланиб қоламан.

– Ҳа, мия фақат сизда бор. Битта уйга битта мия етарли.

– Бўлди қил, ошни сергўштроқ қилиб сол, қўлинг қалтирамасин.

– Вой савил, нега қўлим қалтираркан, ўзим олиб чиқаман ошни.

– Нега?

– Косасини мақтаб, қаердан олганини билиб оламан.

– Шуни сўрасанг, тилингни кесиб ташларман. Тўхта, косани бер, ўзим олиб чиқаман.

Деворнинг ўнг томони:

Маҳкамбой Абдукарим билан сўрашаётиб, «Косангизнинг тагига ғалати сўзлар ёзилган экан, эр-хотин ўқиёлмадик», деди.

– Қадимдан чиннисозларнинг шунақа санъати бор. Коса, лаган, чойнак- пиёлаларнинг хошияларига бировлари нозик нақш чизиб қўйишган, донишмандлари ҳикматлардан, тақводорлари Аллоҳнинг оятидан ёзишган. Бу косага ёзилган ояти кариманинг маъноси: «Енглари-ичинглар, аммо исроф қилманглар».

Оила аъзолари дастурхон атрофида овқатланиб ўтиришгани учун қўшни супа томон юрмай, изига қайтди.

– Девор бўлмаса, сенам кўчани кўрасан, – деди Абдукарим косани дастурхон устига қўяр экан, – косанга аҳамият беришибди. Оятнинг мазмунини айтдим, тушуниб, амал қилса, савоби сенга тегади.

Бу хонадондаги қимматбаҳо буюмлардан бири олтита коса! Эллигинчи йилларда Хитойдан келтирилган, чертилса жаранг чиқарувчи бу мўъжаз косалар Ҳалиманинг сепи билан келган. Узатилаётганда тоғаси тўёна қилган эди. Ҳали тўй ўтмасдан илгари, косани кўрганидаёқ «Сақлаб қўяман, Худо хоҳласа, келинимга бераман», деб кўнглидан ўтказган эди. Баъзи-баъзида сандиқ очилганда косаларни олиб томоша қилар, кўзлари қувонарди, лекин ишлатмасди. Бугун эри ош дамлаётганда сандиқни очиб, битта косани олди. Унинг бу ҳаракатидан ажабланган эр савол назари билан қараб қолди.

– Бу қўшнингизга шу косада ош чиқараман. Ҳадеб бизни оёқ учида кўрсатавермасин, бизда ҳам нимадир борлигини билсин, – деди хотин ўкинч билан.

– Нодонсан, хотин, битта коса билан буларни қойил қолдириб бўларканми?

Шундай дейишга деди-ю, хотинининг раъйини қайтармади. Ҳозир эса мақтаб қўйди. Косасини бир мартагина ишлатиб, эридан мақтов эшитган хотин юзини қувонч нури ёритиб ўтди.

Деворнинг чап томони:

Кузнинг ёқимли тонгларидан бири бошқа кунлардан фарқ қилмасди. Ўша қуёш нури, ўша шабада, кўчаларнинг ўша шовқини. Кеча ичган ароғи ошқозонга тушмай, бошига тугун бўлиб тугилиб қолганми, энди тарс ёриб юборай дейди. Аччиқ мастава ҳам таъсир қилмай, оғир бир аҳволда ишга отланди. Ишга борди-ю, хушxabарни эшитиб, баданини эзаётган азобдан бирданига қутилди. Хабар гарчи

миш-миш тарзида бўлса ҳам, идорадагиларнинг барчалари шоду хуррам эдилар. Баъзи хоналарда хушхабарни «ювиш» тадориғи бошланган эди. Бундан у ҳам руҳланди-ю, ёрдамчисига пул бериб дўконга югуртирди.

Пешинга қадар ҳеч ким ишламади, пешиндан кейин ҳамма кутилмаган байрамни нишонлаш учун уй-уйига тарқади. У ҳам бозорга бориб, қассобдан қиммат гўшт-ёғ олди, қоғоз халталарни тўлдириб, уйига қайтди. Бахтигул ширакайф эрини кўриб, пешвоз чиқди.

– Хотин, суюнчини чўз! – деди эр унга қоғоз халталарни узатар экан. – Бадбахтнинг думини тугишибди.

– Бадбахтингиз ким? – деди хотин.

– Ким бўларди, Хрушчёвда! Ҳайдашибди падарлаънати.

– Вой, Худога шукур-ей! Қораси ўчгани рост бўлсин.

– Бугун байрам! Ўзим қўлбола қозонкабоб қилиб бераман! – эр шундай деб тўғри ошхона томон юрди. Юра туриб, чала бузилган уйларига қараб қолди: – Менга қасд қилганлар қараб туришсин, бу иморатни ҳали кошонага айлантириб, кўзларини куйдираман, – деди ишонч билан.

– Нарсаларимизни ҳам олиб чиқамизми?

– Гапингни қара, албатта олиб чиқамиз-да, биз уларга совға қилибмизми?

– Ҳозирми ё қоронғи тушгандами?

– Бугун эмас, яна озгина чида, юрагинг куявермасин, олдин сал кутайлик, яна бир лаънатининг ўрнига иккинчи лаънати келган бўлмасин.

– Вой, яхши нафас қилинг-ей...

Деворнинг ўнг томони:

– Адаси, Масковдаги Хрушчёв кетганмиш, шу ростми?

Ҳалима ишдан қайтган эрини шу савол билан қарши олди.

– Кетган бўлса, сенга нима, уларнинг ҳаёти шунақа: биттаси кетади, бошқаси келади. Биз уларга эмас, Худога қараб яшаймиз, шунинг учун кўнглимиз тўқ.

- Қўшнилариңгиз роса хурсандга ўхшайди.
- Бу уларниңг иши.
- Агар Хрушчёв кетган бўлса, энди буларга ҳеч ким тегмайдимиз?
- Сенга нима?
- Ҳеч ким тегмаса, тинчишган бўлса... нарсаларини олиб чиқишармикин...
- Олиб чиқишади, сенга совға қилишмаган-ку?
- Бугун олиб чиқишармикин?
- Юрагиңгни кенгроқ қил, яна озгина чида. Булар сенга ўхшаган шошқалоқ эмас, арқонни узун ташлашади, Масков томондан қанақа шамол эсишига қарашади. Яхши шамол эсса, уч-тўрт ойда уйиңгни бўшатиб беришади. Ёмон шамол эсса яна ўтираверасан.
- Хрушчёвниңг кетганидан ҳамма хурсанд, – деди Абдуолим ота-онасиниңг гапига қўшилиб.
- Сенлар нимага қувонасанлар? – деди Абдукарим ажабланиб.
- Энди униңг ёстикдай-ёстикдай китобларини ўқиб, миямизни ачитмаймиз. Илмий коммунизмдан имтиҳон топшириш учун ҳамма китобларини қайтадан ўқиб чиқишимиз керак эди.
- Шунақа дегин... – Ота ўғлига кулимсираб қаради. – Унда қувончларинг ўринли экан. Худо мияларини кераксиз гаплардан ихота қилиб қўйибди, Ўзига шукр!
- Дунёни алғов-далғов қилган хабарга муносабат бу хонадонда шу тарзда яқунланиб, бу ҳақда бошқа гап-сўз бўлмади.

Деворниңг чап томони:

Хонадон соҳиби ҳам, уй бекаси ҳам астойдил дуолар қилмаган бўлишса-да, тақдир экан шекилли, Хрушчёвни тахтдан четлатганлар кеча «текинтомоқ» деб лаънатланганлар боши узра ёйилган ташвиш ва алам булутларини ҳам суриб ташладилар. Яна доруломон замон бошланга-

нига ишонч ҳосил қилинган, баҳор тунларининг бирида қўшниникида ором олаётган омонатлар жойига кўчирилиб, эгаларининг қалблари туганмас ором ва шодликка тўлди. Уй бекаси қутиларини авайлаб очиб, яхши сақланган ноёб идишларнинг ҳар бирини кўзларига суртгиси келди. Сандиқдан чиқарилган тугунларни алоҳида, қайта-қайта текширди. Қўйилаётган пайтда безакларни, ҳатто пулларнинг рақамларини қоғозга ёзиб олган эди. Зийрак тафтишчининг нигоҳи билан текшириб, қўнгли жойига тушган, эрига қараб қолди.

– Бир нима кам чиқдимми? – деди эр хавотирланиб.

– Ҳаммаси жойида, ҳатто тугунни очиб ҳам кўришмабди.

– Қаердан билдинг?

– Белги қилиб қўйган эдим. Шундайлигича турибди. Фақат манави қаердан келиб қолди, билмаяпман, – деб газета парчасига ўралган матони очди. Маҳкамбой матони дарров таниди:

– Яхшилаб қара, ўшанда ўзинг берувдинг-ку?

– Ҳа-я... Вой савил, назарга илмай, қайтиб берибдиларми? – деди Бахтигул аччиқланиб.

– Тузукроғини қўйганингда қайтармас эди, гадойга бергандек чириган латталарингдан бергандирсан-да.

– Бекор айтибсиз, менда гадойга берадиган латта-путта бўлмайди. Гадойваччангизнинг чўнтаклари пул кўриб, димоғларига қурт тушгандир. Кўрмаганнинг кўргани курсин! Майли, бугун назарга илмаса, эртага боплайман.

– Нима қиласан?

– Ўғлини уйлантирганда тоғоранинг устига сиз «чириган латта» деяётган шу матони қўйиб чиқараман.

– Чиқаравер, тоғорангга қўшилиб, яна ўзингга қайтади...

Тунда барча бойлик ўз ўрнини эгаллагач, эртасига пастдаги бузилган иморатда усталар иш бошлади. Бахтигул ёнига опасини олиб, совчиликка йўл олди.

Деворнинг ўнг томони:

Ўзлари-ку, пойдеворсиз пастқам кулбаларида яшайверишади, лекин бу уйга келин тушириб бўлмайдди. Тўғри, энди чакка ўтмайдди, тепадан сичқон ҳам думаламайди, аммо ўзлари аранг сиғаётган уйга келин тушириш ҳечам мумкинмас. Абдукаримнинг режасида ҳовли этагига бир уй бир даҳлиз қуриш бор эди. Баҳорга чиқиш билан қурилишни бошлашни ўйлаб юрганида ўғилларнинг катталари сўз очиб қолишди. Улар оталари ният қилгандан кўра каттароқ иморат қилишни режалаштиришган экан, «Ертўла ҳам қиламиз, майда-чуйда нарсалар туради», дейишгач, ота бир оз ўйланди.

– Шу даражага етказгани учун Худога шуқр. Лекин қулочни бундай катта олмаларинг. Ертўлани ҳар қанча чуқур олсанг, олавер, аммо иморатни баланд кўтармайсан. Уйга битта зина билан чиқадиغان бўлсин. Иккита зинага ҳам йўл бермайман.

– Нега, ада?

– Буни қариганингда тушунасан. Уйнинг томи қўшни томидан бир энлик ҳам баланд бўлмасин.

– Уларга соя тушмайди-ку, сал кўтараверайлик.

– Йўқ, кўтармайсан, тамом-вассалом! Томимиздан чакка ўтган кунлар эсларингдами? Шуни сира-сира унутмаларинг. Нуҳ алайҳиссаломнинг биттагина чайлалари бўлган экан. Ётганларида оёқлари чиқиб тураркан. Минг йил умр кўриб, қайтиш вақти келганда, Азроил алайҳиссаломга қараб: «Умр тез ўтишини билганимда овора бўлиб шу чайлани қурмаган бўлардим», деган эканлар. Сенлар бу қўшниларингдан эмас, пайғамбарлар, авлиёлар ҳаётидан ибрат олишларинг керак. Уй бировларнинг кўзларини ўйнатиш учун эмас, яшаш учун қурилади. Отанг бир амаллаб қуриб олган кулбада улғайдиларинг, бундан бу ёғига ҳам кулбада яшаларинг, демайман, лекин кибрланишларингга йўл қўймайман.

Фарзандларига шу гап кифоя қилди. Норозиликлари-

ни сиртга чиқармай, отанинг буюрганига кўндилар. Ўзлари ғишт қуйдилар, ота терди. Ўн кунга қолмай, иморат қад кўтариб, тўсин ташланди. Қамиш ёпилиб, лой сувоқ қилинаётганда қўшни кўришиб, «Ҳорманг», дегани чиқдим», деди. Гапига ишонгандай бўлишди. Одатда қўшниникида ҳашар бошланса, битта ғишт олиб беришга қурби етмаганлар ҳеч бўлмаганда битта нон кўтариб кириб «Ҳорманглар, Худо қувват берсин», деб дуо қилишади. Бу қўшнидан биров битта нон тама қилмайди, лекин ғўддайиб кириб келиши ҳашарчиларнинг кўзига хунук кўринди. Аслида унинг кириши одамгарчилик юзасидан «Ҳорманг-бор бўлинг» қилиш эмас. Бу томонга уй солишни бошлаганида деворни қўшни томондан олиб, «Кейинчалик уй курсангиз, бизнинг деворга тўсин ташлайверасиз», деган эди. Бугун ўша гапи эсига тушиб, «Деворимни тешишмадимикин?» деган хавотирда чиққанди. Девори тешилмаганини, янги уйга янги девор олинганини кўриб, кўнгли хотиржам бўлди. Индамай чиқиб кетиш ноқулай туюлиб, гап бошлади:

– Қойилман, бир пасда уйни битириб олай дебсиз. Меникидаги иш неча ойдан бери юришай демайди.

– Сиз уста ишлатасиз-да, – деди уй соҳиби кулимсираб.
– Биттасини топсангиз, иккинчиси ғойиб бўлади. «Эртага келаман», деб ўн кунда кўринади. Биз ҳамма ишни ўзимиз қилдик, кунимиз бировга қолмади.

– Роса тўғри гапирдингиз, усталарни бўғиб ташлагим келяпти. Нақш чизадиганини йигирма кундан бери кутаман...

Қўшни усталаридан ҳасрат қила-қила чиқиб кетгач, ота-бола бир-бирларига маънодор қараб олишди. Иккови ҳам қўшнининг асл мақсадини англаган, аммо сир бой бермаган эди.

Эски уйдан янгисининг фарқи: ертўла қилинди, пахса урилмай, хом ғишт терилди. Томига шифер ёпилди. Ҳар ҳолда келадиган инсофли келинга ёқувчи шинамгина уй қад кўтарди. «Келин келгунига қадар сизлар яшаб, табар-

рук қилиб берасизлар», деб ота ва онани янги уйга зўрлаб кўчиришди.

Уй бекаси қайноналик бахтига етиб қолганидан қувониб, совчиликни бошлаш тадоригини кўраётганида кутилмаган ҳолат юз берди.

Абдуолимнинг беш йил давомида китобдан бош кўтармай ўқигани яхши самара берди. Диплом иши ҳимоясида икки академикнинг иштирок этиши талабалар учун ажабланарли бўлди. Диплом иши аъло баҳолангач, бир соат танаффус эълон қилинди. Академикларнинг ташриф буюргани сабаби танаффусдан кейин маълум бўлди: аъло баҳоланган диплом иши номзодлик диссертациясига лойиқ деб топилиб, ҳимоя қилиш учун илмий кенгашга тавсия этилибди. Илмий ишда ҳарбий соҳага доир жиҳатлар мавжудлиги тўғрисида, махфийлик нуқтаи назаридан бу ерда эмас, Москвада, махсус илмий кенгашда ҳимоя қилиниши керак экан.

Ота ва она ўғилнинг бу камолидан қувониб, шукр қилишди, аммо унинг Москвага жўнаши кўнгилларини сал хира қилди.

– Масковидан кузгача қайтармикин? – деди содда она. Ўғилнинг сафари узоқ йилларга чўзилишини англагани учун Абдукаримнинг жавоби мавҳум бўлди:

– Қайтса керак...

– «Қайтса керак» деб ўтирманг. Қайтиши шарт. Катта ҳайитгача тўғрисида ўтказиб олишимиз керак.

– Ҳайитдан кейин ўтказсанг бўлмайдами? – деди эр унинг соддалигидан сал ғижиниб.

– Бўлмайди, биринчидан, ёғингарчилик бошланиб кетади. Иккинчидан, тўғрисида ҳайитдан кейин қолса, ҳайит йўқловларини қилиш керак. Ол-тоғора, бер-тоғораларга тоқатим йўқ.

– Тоқатинг йўқ бўлса, қилма шу ишларни.

– Буни мен ўйлаб топмаганман, қилмасам, шарманда бўламиз.

– Ким шарманда қилади, манави қўшнингми?

– Қўйинг шуларингизни. Ҳадеб мени турткилайвермай, ўғлингизга насихат қилинг, тез борсин-у, тез қайтсин.

– Тез қайтолмайди. Тўйни ҳайитдан олдин қилгинг келаётган бўлса, янаям олдинга сур: Масковга кетгунича қила қолайлик.

– Қанақасига? Ҳали келин топганим йўқ-ку?

– Ана шунақасан-да, ақлли хотинлар келин қидиришни ўғли туғилган кунидан бошлайди.

– Сиз...

– Тўхта, гапимни охиригача эшит: ўғлинг «Аяжон, менга қаллиқ топинг», деб сўрадимми?

– Менинг ўғлим ақлли, ақлли бола бунақа сўрамайди.

– Ана энди ўзингга келдинг. Шу ақлли ўғлинг, ҳамма олимларни қойил қолдирган доно ўғлинг, битта қизни ўзига маҳлиё қила олмаганми?

Бу савол бўлажак бахтли қайнонани гангитиб қўйди. Эрига савол назари билан қараганича туриб қолди, сўнг қўрқувдаги аёл овози билан сўради:

– Юрадиган қизи бор эканми? Худо сақласин-ей...

Абдукарим унинг аҳволидан кулиб:

– Мен қаердан биламан, ўзидан сўра, – деди.

– Менга айтмайди, сиз сўранг.

– Ўғил отага юрагини очмайди, она сирдош бўлади. Эртадан қолдирмай аниқлаб қўй. Худо кўнглимга солгандай бўляпти, ҳар ҳолда Масковга келининг билан кетса керак.

Она «Боламдан сир оламан», деб астойдил кутиб турганда ўғил келиб, «Бир жойга тез бориб-келишимиз керак», деб уларни шоширди. Она «Қаёққа боряпмиз?» деб икки марта сўрагач, ўғил «Яхши жойга, борганда биласиз, ўзлари айтишади», деди. Ота гап-сўзсиз эргашди. Шаҳар марказидаги уч қаватли иморат дарвозаси олдида милиционер турганидан нозик бир идорага келганларини англади. Айни чоқда «Бу идорада нима гаплар бўлиши мумкин?» – деб ўйлади. Дарвоза ёнидаги уйчада уларни кутиб олган қошларига қадар малла бир одам телефонда ким биландир гаплашгач,

«Ўтира туринглар», деб гапни калта қилди. Ўн дақиқа давомида Ҳалимадаги ташвиш Абдукаримга ҳам кўчиб, бўғила бошлади. Бу орада ҳовлига олиб чиқувчи эшик очилиб, тилла ҳалли кўзойнак таққан, сочлари орқага текис таралган истарали бир киши, унинг изидан биллагига сумкача осган чиройли хотин, кейин эса сарвқоматли, кўзлари кулиб турувчи бир қиз кўринди. Уларни кўриши билан Абдуолим ўрnidан шошилиб туриб, салом берди. Ўғилнинг сал додираб қолганини ота сизди. Истарали киши саломга алик олиб ўтди, чиройли хотин Абдуолимга тикилиброқ қаради. Гўзал қиз эса йигитнинг ота-онасига уялинқираб салом бериб ўтди. Она чиройли хотиннинг ўғлига бошқачароқ қараганини, уятчан қизнинг салом бериш баробарида йигит билан кўз уриштириб олганини сизди. «Булар ким, танийсанми?» – деб сўрамоққа оғиз жуфтлаганда малла одам «Киринглар», деб буюрди.

Улар кирган хона ўртасига катта думалоқ стол қўйилган, атрофидаги олти стулнинг учтаси банд эди. Ўтирганларнинг ёшроғи ўрnidан туриб уларни кутиб олди-да, бўш стулларга бошлаб келди. Ўртада ўтирган киши, буларнинг каттаси бўлса керак, стол устидаги қоғозлардан кўзини олиб, уларга бир-бир қаттиқ тикилди. Бу қарашдан ташвишланиб, «Ҳозир бирон ёмон гап айтади», деб туришганда, у кутилмаганда сал жилмайди:

– Аввало шундай ажойиб фарзандни тарбиялаганларингиз учун сизга миннатдорчилик билдирамыз. Сиз билан танишганимиздан хурсандмыз, – деб ташвиш булутини дарров тарқатди. – Ўғлингизнинг илмий ишларини Москвада давом эттиришини биласиз. Бу оддий иш эмас, Давлат хавфсизлигига доир махфий бўлгани сабабли, сизларни айрим тартиб-қоидалар билан таништиришга таклиф қилдик. Гапларимизни диққат билан тинглайсиз, агар маъқул бўлса, Давлат сирини ошкор қилмаслик ҳақида тилхат ёзиб берасиз. Биринчиси шуки, ўғлингизнинг илмий иш билан шуғулланиш учун Москвага кетганини ҳеч

кимга, ҳатто энг яқин қариндошларга ҳам билдирмайсиз. Сўраганларга «Аспирантурада ўқияпти», деб қўя қоласиз. Икки-уч йилдан кейин «Холодильник чиқарадиган заводда ишляпти», дейсиз. Ким ўғлингиз билан қизиқа бошласа, бизга ўша заҳоти хабар берасиз. Бу ходимимиз, сиз учун Рубен Акопов, -кутиб олган йигитга ишора қилди, – уйингизга тез-тез бориб туради. Тайёргарлик учун бир ҳафта вақт берилди.

Гарчи «Муҳокама ва мулоҳазага ўрин йўқ», оҳангида гапирган бўлса-да, «Шу кифоями?» деган маънода ота ва онадан жавоб кутди.

– Бир ҳафта камлик қилади. Тўй ҳаракатини бошлаб қўйган эдик, – деди ота мужмал оҳангда. Буни эшитиб, ўртада ўтирган одам Абдуолимга ялт этиб қаради, нигоҳида норозилик аломати сезилди:

– Бу ҳақда нега аввалроқ гапирмадингиз?

– Тўй ҳаракати бошлаганимизни ўғилга айтмаганмиз, ундан ранжиманг.

– «Ўғилга айтмаганмиз?» – деди ажабланиб у киши. – Ўғил кимга уйланишини биладими ахир? Биринчи галда биз билишимиз шарт.

Эр-хотин нима дейишларини билмай бир-бирларига қараб қолишганда, ўғил уларнинг мушкулини осон қилди:

– Сиз биласиз...-деди паст овозда, сўнг янада пастроқ қилиб аниқлик киритди: – Иноятова...

– Зумрадми? – шундай деб бир-бирларига қараб олишгач, ўртадаги киши кулиб юборди: – Зўр-ку! Кутилмаган чиройли иш! Табриклайман. Мен раҳбарият билан гаплашиб кўраман, кўпи билан бир ой вақт берилиши мумкин.

Бу гаплардан ҳанг-манг бўлган ота ва она ўғилга қараб қолдилар-у, саволлар оқимини ёғдириб сиқувга олиш имконияти бўлмагани сабабли дардларини ичларига ютдилар. Айниқса, «боламдан сир оламан», деб аҳд қилган онанинг жим ўтириши оғир кечди.

Яна аллақанча огоҳлантириш, аллақанча талаблар

баён қилинган, ўртадаги одам «Тушунарлими?» деб сукут сақлади. Ота, айниқса она бу гапларнинг баъзиларига тушунган, баъзиларига тушунмаган бўлсалар-да, индамай бош эгиб ўтирган ўғилларига қараб олишгач, «Ҳа», деб қўя қолишди. Улар учун энг муҳими – ўғиллари яхши тушунди, у барча шартларга кўнган.

Кўчага чиқиб уч-тўрт қадам босишлари билан уччовлари барабар тўхташди. Ота ва онанинг савол назарлари ўртасида қолган ўғил, кўзларини олиб қочмади, уялиб бошини эгмади, аксинча, жилмайди.

– Нега тиржайяпсан? Зумрадинг ким? – деди она зардали оҳангда.

– Кўчанинг ўртасида туриб жавоб берайми? – деди ўғил отасига нажот назари билан боқиб.

– Сабр қил, онаси, уйга борганда гаплашайлик.

– Ада, Ўрда бўйига борайлик.

– Ўрдада нима қиласан? – деди она бу сафар янада кучлироқ зарда билан.

– Ўша ерда бир пас ўтирайлик, «маслаҳат оши»ни ейлик.

– Мен кўчада овқат емайман, Худога шукр, уйим бор, қайнаб турадиган қора қозоним бор.

– Ўзингни бос, жаҳл қилишдан олдин ўйлаб кўр: ҳозир яхши гаплар бўлди.

– Битта катта, жудаям катта айбим бор, аяжон, аввалроқ айтишим керак эди... фақат...

– Тушунарли, бу катта айб эмас, – деди ота гапни шарт кесиб. – Кўчада кечирим сўрашнинг хосияти йўқ, Ўрда бўйига борайлик-чи, «яхши ош дамлашади», деб эшитганман.

Вақт пешиндан ўтгани учун анҳор бўйидаги ошхонада одам сийрак эди. Шу боис бўш жой ҳам, бўш чойнак-пиёла ҳам тезгина топилиб, жойлашдилар. Ўғил учта косага ош суздириб келди. Ҳалима ош устига қўйилган ўрдак гўштини кўрди-ю, қорни тўқлигини баҳона қилиб косани нари суриб қўйди. Абдукарим икки-уч қошиқ олган бўлди. Димоғига ўрдак гўштидан келаётган балчиқ ҳиди урилиб, у

ҳам косани суриб қўйди-да, иштаҳа билан овқатланаётган ўғлига тикилиб қолди. Бугунги воқеага қадар фарзанди унинг назарида бир ишни мустақил ҳал қилишга қодир бўлмаган гўдак ёшидаги бола эди. Эр йигит даражасига етганини энди ҳис қилди. У билан бўладиган муомала бундан буёғига бошқача бўлиши лозимлигини ҳам англади. Боладаги руҳий ўзгаришни одатда биринчи бўлиб ота сезади ва ақли етса, шунга яраша чора қўради. Агар ота ўзгармаса, ота-ўғил орасида зиддият девори қад ростлайди. Оналарнинг қараши бўлакча, улардан ўзгаришни талаб қилиш ортиқча. Она учун фарзанд ҳамиша ёрдамга муҳтож гўдак бўлиб қолаверади. Тўқсонга кирган кампирнинг етмиш ёшдаги ўғилни тез-тез тергаб туриши шундан.

Абдуолимга ҳам ош ёқмади, аммо бу ерга ўзи бошлаб келгани учун ўзини иштаҳа билан еяётгандай кўрсатди. Шошилмай овқатланишига яна бир сабаб бор: вақтни мумкин қадар чўзишни истаётган эди. Унинг мўлжалича, ўтаётган вақт ичида онасининг ҳовури сал пасайиши керак эди. Шунда гапларини осонроқ тушунтиришга эришарди. Лекин у адашаётган эди, бунақа ҳолатда оналарнинг ҳовури пасаймайди, ғазаб тутунидан бўғилаётган бўлса, тутун аланга олади.

Ўғил ошни еб, бир пиёла чой ичгунча ота-она чидашди. Гарчи ота «Ўғлингнинг танлагани бордир», деган бўлса ҳам, бу ҳақиқат билан муроса қилишга қийналиб ўтирди. Абдуолим ўртадаги жимликни бузишга мажбур бўлди:

– Сизларни қийин аҳволга солиб қўйганимни билиб турибман. Лекин ҳамма айб менда эмас, баъзи гапларни айтишим мумкин эмас эди. Ҳозир кириб чиққан идоранинг қанақалигини билиб тургандирсиз. Мен бу ерга уч йил олдин кириб, тилхат берганман. Баъзилар атрофдагиларни сотиш учун тилхат беришади, лекин мен унақалардан эмасман. Булар мен ёзган курс иши билан қизиқиб қолишган. Илмий мавзу ҳам муҳим, ҳам махфий бўлгани учун булар мени яхши маънода кузатувга олишган. Бир мени эмас... ўтган бобо

бувиларимдан тортиб, барча қариндошларимизга қадар текшириб чиқишганини ўзим ҳам кейинроқ билдим. Диплом ишимда асосий мавзунинг бир фоизигина кўрсатилган, асосийси диссертацияда. Диссертация эса Москвада. Бир хил пайтларда қоғозларимни ёқсам, «Исроф қилма», деб танбеҳ берардингиз. Уйда қоралама ёзувларимнинг сақланиши ҳам мумкин эмас. Илмий иш тўғрисида бундан бошқа гапни айтолмайман. Гагарин коинотга учганида Королёв деган олим борлигини биров билмасди. Фанда шунақа йўналиш ҳам бор. Ўтган йили ўқишдан Москвага амалиёт учун юборишганда у ерда ишлашимиз ҳал этилган эди.

– «Ишлашимиз» дедингми? Яна ким?

Ўғилнинг жавоб беришга тараддудланганидан она фойдаланди:

– Адаси, тўхтанг, кимлигини мен биламан. Боятдан бери ҳалиги қизни қаерда кўрган эканман, деб бошим қотятувди, эсладим: бултур аэропортда кўрганман. Сенга кўп қараб ғашимни келтирган эди. Ҳалиям ғалати қараб ўтди, Зумрад деганинг ўшами?

– Аяжон, бирам сезгирсиз-ки, сиздан сир яшириб бўлмайди, – деди ўғил онасини елкасидан қучиб.

– Масковда уч ой бирга юрдиларингми?

– Юрмадик, бирга ишладик. У ёқда юришга вақт йўқ, шаҳарда дайдиб юришга ижозат ҳам йўқ.

– Сен уч ойни айтяпсан, гапига қараганда, бу қиз билан беш йилдан бери танишга ўхшайди. Шунақами?

– Ҳа, ада, бирга ўқидик, илмий ишимиз ҳам бир-бирини тўлдиради.

– Тушундингми, аяси, маслаҳат оши аллақачон пишиб бўлган, сенга нима девдим?

– Сиз айтаверасиз, мен бир марта узоқдан кўрган қизни ўғлимга олиб бераверар эканман-да? Ҳали совчиликка бо-
раман, уйларини кўраман, қўни-қўшниларида суришти-
раман.

– Сен бу ишларингни адоғига етказгунингча булар Масковда яшаётган бўлишади. Хайрлашишга ҳам улгурмай қоласан.

– Қўйинг шу гапларингизни, яхши ният қилинг.

– Энди гапимни яхшилаб эшит, индамасам, ҳозир ҳасрат дафтарингни шу ернинг ўзидаёқ очиб юборасан, болангга насиҳат қиласан, а? Бир нарсага тушунишинг қийин: улгайган фарзандлар қачон ота-оналарининг насиҳатларига муҳтож бўлишади? Қачонки ҳаёт сўқмоқларида қоқила бошлаганларида. Худога шукр, ўғлингни ақлли қилиб туққансан, ҳалигача қоқилмади. Иншааллох, бундан кейин ҳам қоқилмайди, давлатга керакли одам бўлиб етилибди, давлатнинг ўзи ҳимоясига оляпти. Сен дуоларингни кучайтиравергину, бошқа ишларга аралашма. Қизнинг қўни-қўшниларидан суриштиришингга ҳам ҳожат йўқ. Бояги идора яхшилаб суриштириб бўлган. Уйларини кўришинг ҳам шарт эмас, ўғлинг ичкуёв бўлиб бормайди. Совчиликка сен бормайсан, мен бораман, бунақа ишларни эркаклар ҳал этиши керак.

– Туққан онаси-чи? Турткилаб-турткилаб четга чиқариб ташлайсизларми?

– Туққан онаси ҳозирдан тўйга тайёргарликни бошлайди. Эшитмадингми, бир ой муҳлат беришди. Сен боя қизга қарабсан, мен отаси билан онасига қарадим, ўғлингнинг саломига алик олишига қараганда бир-икки гаплашишганга ўхшайди, шунақами? – ўғил бош ирғаб тасдиқ ишорасини қилгач, давом этди: – Онанг сезмаган нарсаларни мен сезаман, қани, маслаҳат ошларингда пиширилган гапларни дастурхонга қўй-чи, қизнинг отаси ким, онаси ким – бўлажак қудаларимиз кимлигини билишимиз мумкинми?

– Ада, бир чеккадан айтяпман-ку? Зумраднинг адаси Йўлдош Саидович математика институтида ишлайдилар.

– Тушунарли, кўринишидан катта олимга ўхшовди. Адашмасам, ундан дарс ҳам олиб тургансан?

– Ҳа... шунақа бўлган.

– Демак, бўлажак қудалар маҳалламизга келиб бизларни суриштиришмайди, тушундингми, аяси, бу томондан кўнглинг тўқ бўлаверсин. Қани, давом эт-чи, онаси ҳам қатта олимадир?

– Йўқ, мактабда ўқитувчилар. Зумраднинг акаси аспирантурани битиряпти, укаси шарқшунослик факультетида ўқийди.

– Ана кўрдингми?! Сен кўп формулаларни ечиб ташлайсан, лекин оила қуришнинг ҳам формуласи бор, шулардан биттаси: «Тенг – тенги билан». Шунини ечишга ақлим етмай қолди. Улар ўқимишли, доно одамлар, онанг икковимиз қарра жадвални ҳам билмайдиган оми одамлармиз. Тенглик бўлиши мумкинми?

– Мумкин.

– Ишонч билан айтяпсанми?

– Ҳа, улар жуда камтарин оила. Ота-оналари деҳқон ўтган, керилишни билишмайди, уйлари ҳам бизникига ўхшаган соддагина.

– Аяси, эшитдингми, уйлари соддагина экан, уй кўрарга боришинг шарт эмас, дедим-ку. Хўп, қудаларимиз билан танишиб олгандек бўлдик. Энди асосий муддаога ўтчи? Ўқишингдан кейин уйда бир оз дам олволгин деган мақсадда боя идорадагиларга «Тўйга ҳаракатимиз бор», деб ёлғон гапирувдим. Гапимга фаришталар «омийн» деб юборибди. Бугун ҳаракатни бошлаб, бир ой ичида тўй қилган оилаларни мен ҳали учратганим йўқ. Бадавлатлар бир ҳафтада ҳам ўтказиши мумкиндир. Лекин аҳволимиз ўзингга маълум. Аянгнинг сандиғида сичқонлар югуриб юришгандир. Тўйни қандай ўтказамиз, ўйладингми?

– Ҳа. Жуда оддий, жуда камтарона ўтказамиз.

Юраги тошиб ўтирган она шу ерга келганда чидай олмади:

– Оддий, камтарона тўйинг қанақа бўларкан, тушунтиргин-чи?

- Ҳовлимизга ўттиз-қирқ кишилиқ жой қиламиз, энг яқин қариндошларни таклиф қиламиз.
- Тушундим, ўрисча тўй қилмоқчимисан?
- Нега ўрисча бўларкан, ўзингизнинг тўйингизга нечта одам келган?
- Сен у замонни эслама.
- Хўп эсламайман, лекин ҳамма шароитига, имкониятига қараб тўй қилиши керак.
- Орзу-ҳавас-чи? Мен маҳаллада шарманда бўлиб ўтиравераманми?
- Шарманда бўлмайсан, тўй – орзу-ҳавасга етиш эмас, орзу-ҳавасга етиш тўйдан кейин бошланади. Болаларинг аҳил-иноқ яшашса, келининг қизинг ўрнини босса, уйинг набираларга тўлса, орзу-ҳавасга етганинг бўлади. Бир соатда тарақ-туруқ қилиб ўтадиган тўйнинг нимаси орзу-ҳавас? Тўйдан мақсад, никоҳдан атрофдаги яқинларни огоҳ қилиб қўйиш. Никоҳ – икки ёшнинг Аллоҳ ҳузуридаги қасамёди, аҳду паймони. Оиланинг асоси шу икки нарса, бошқалари кераксиз томоша. Дабдабали тўй қилганингда ҳам биров сенга қойил қолмайди. Маҳаллангидеги хотинлар барибир ғийбат қилишади. Шунга катта пул сарф қилмай, хотинларингнинг миш-мишларини, ғийбатларини арзонга сотиб олганинг яхши эмасми?
- Хўп, мен сизга ҳеч қачон қарши чиқмаганман, кичкинагина тўй қилайлик, қуда томон-чи? Тўй юбориш қанақа бўлади? Сарпо-суруқлар...
- Аянгни тинчлантир, бу ёғини ҳам пишитгандирсан?
- Улар ҳам шунақа... кичкина тўй қилишмоқчи... тўй юбориш... сарполар керак эмас.
- Вой тавба, вой тавба! Булар қанақа одамлар? Ҳали совчи бормай туриб, тўйнинг маслаҳатини пишитиб олишса-я! Бира тўла чарлари, чақирди, бешик тўйларининг ҳам маслаҳатини қилишганмикин? Сенга айтишмадимми? Адаси, «Совчиликка бормайсан», деб шаштимни қайтардингиз-а? Ўзингизнинг ҳам боришингиз шарт бўл-

май қолибди! Бориб нимани гаплашасиз?

– Сен хотиржам ўтиравер, иккита эркакнинг тил топиши осонроқ.

– Ая, икки йилда у ёқдаги ишимиз анча илгарилаб қолган бўлади. Икки йил катта тўйга тайёргарлик кўрасиз, Абдувориснинг тўйида биз ҳам келин-куёв бўлиб ўтирамыз, мен шунақа орзу-ҳавас қиялпман.

Анҳор бўйидаги «маслаҳат оши» шу тарзда ниҳоясига етиб, ота ва ўғилнинг ҳамфикрлиги онанинг инжиқликларидан устун келди.

Икки ҳафтадан сўнг ширингина тўй бўлиб ўтди. Ҳовлига гулхан ёкилиб, «Куёв тўрага кўз тегмасин», деган иримда етти марта айлантиришди. Сўнг куёв тўрага қалин кўрпача тўшашди, чордана қуриб олгач, икки тиззасига икки ширин гўдакни ўтқазиб қўйиб, «Ували-жўвали бўлинглар!» – деб дуо қилишди. Келиннинг боши узра палак тортган аёллар ёр-ёр айтиб кирганларида, айниқса, келин дарвоза остонасини ҳатлаб, ҳовлига кираверишда уч марта эгилиб салом қилганида онанинг кўзларидан қувонч ёшлари оқди. Барча ташвишлари ариб, кўнгли ёришиб кетди. Қудалари ҳам ёқди, келинига-ку боқиб-боқиб тўймади. Ёшлар магнитофон қўйиб, роҳатланиб, ўйнашди-қулишди. Сўнг янги уйга чимилдиқ тутиб, тортишмачоқ қилишди.

Эрталаб эса келинсалом маросими бўлди. «Суюкли қайнонасига сало-ом!» – дейилганида она узоқ йиллар авайлаб сақлагани хитойнинг чинни косаларини совға қилиб, кўнгли янада равшанлашди.

Тўйда биргина кўнгилхиралик бўлди: товонхонада бир тугундаги нарсаларни иккинчи тугунга олиш жараёни бошланганда Бахтигулнинг тоғорасидаги ширин кулчалар устига ташланган қоғозга ўроғлик матони кўрибоқ «Вой тавба», деди-да уни четга олиб қўйди. Товонбошининг «Ўрнига нима қўямиз?» деган саволига «Ҳеч нима, кейинги ойда тўй қиялпти, ўзига қайтараман», деди ўжарлик билан.

Қайнонанинг қалбидан жой олиши учун Зумрадга ўн кун кифоя қилди. «Аяжон, адажон» деб ширин муомала қилувчи, кўзлари ҳамиша кулиб турувчи, чаққонгина, озодагина келинни қайси қайнона орзу қилмайди? Фақат... бу шодлик кунлари ўн кунгина давом этди. Сўнг... ўғил билан келин она қалбини иккига бўлиб, ўзлари билан олиб кетгандай бўлишди. Уларни кузатиб уйга қайтишгач, хонадон бекаси тумтайиб олди. Овқат егиси келмай, эридан гап ҳам эшитиб олди. Уч кундан сўнг ўғлидан хат олгач, бағрини сиқаётган қора булут тарқагандай бўлди. Ўғли яхши етиб келиб, яхши жойлашиб, хизматни яхши бошлаганларини қисқа тарзда баён қилган эди. Қоғознинг бўш қолган қисмига ёзилган: «Аяжоним, сизни жудаям соғиндим. Бундан буён ҳар куни меҳр тўла кўксингизга бош қўйишни орзу қилиб яшайман ва бу орзуга етишимга ишонаман. Сизни жонидан ҳам ортиқ севувчи қизингиз Зумрад. P.S: Аяжоним, сиз кўпам сиқилманг, Москва тасаввурингизда узоқ туюлса ҳам, аслида тўрт соатлик йўл. Ишларимиз юришиб кетгач, шанба, якшанба кунлари бориб туришимиз ҳам мумкин экан. Унгача адажоним билан келиб, Москвани томоша қилиб кетасизлар», деган сатрларни ўқиб хўнграб йиғлаб юборди. Абдукарим унинг қўлидан хатни олиб ўқигач, бошини сарак-сарак қилди-ю, аммо хотинига танбеҳ бермади. Якшанба куни телефонда гаплашишга чақирув қоғози келди. Эр-хотин биргалашиб Марказий телеграфга боришди. Телефон Москва билан улангач, ота-ўғилнинг гаплари учун икки дақиқа кифоя бўлди, қайнона келинга эса ўн уч дақиқа ҳам камлик қилди. Шундан сўнг ҳафтада икки марта хат келиб турди. Она келинининг ёзганларига ишониб, ҳар шанба-якшанба уларнинг эшикдан қувониб кириб келишларини кутди. Мақтубдаги гап овунтириш учун ёзилганини, аслида келинининг хомхаёли эканини ўйлаб ҳам кўрмади.

Деворнинг чап томони:

– Вой адаси, сиз нақ Ҳизрнинг ўзи экансиз, Ана уй-у,

мана уй! Мен умрим бино бўлиб бунақасини кўрмаганман. Нақ ўзимизга мос қудалар экан!

Совчиликдан қайтган Бахтигул таассуротларини шундай эҳтирос билан бошлади. Кенг уйни эгаллаб турган Эроннинг ипак гилами билан шипда осифлиқ чехия қандили орасида нимаики бўлса, ҳаммаси бир-бир мақталди. Хотинининг қувончига шерик бўлган эр:

– Борий акамлар таги пастлар билан қуда бўлмайдилар. «Тенг-тенги билан» деб бекорга айтишмаган, – деб керилиб қўйди.

– Шунақа дейсиз-у... лекин кеннойи аниқ жавоб бермадилар. Аввалига «Қизимиз ёш», дедилар. Кейин «Бу йил тўй қилолмасак керак, ҳаракатимиз йўқроқ», дедилар.

– Қизи борлар кўнглида жон-жон деб турса ҳам, шунақа ноз қилишини билмасмидинг. У ёқдан нималарни кўтариб келдинг?

– Бир ажойиб совғалар бердилар.

– Шунинг ўзи «Розимиз, сиздан ўтадиган қудани қаёқдан топамиз», дегани.

– «Яна бир келарсизлар, адаси билан маслаҳатлашиб кўямиз», дедилар, қачон борай?

– Бормайсан! Борий акам билан маслаҳатни пиштиб қўйганмиз. Тўйнинг куни ҳам, жойи ҳам келишилган. Тўйни «Гулистон» ресторанида қиламиз. Сен тайёргарлигини бошла. Жума куни фотиҳа тўйи юборамиз.

– Болани туққан, боққан она бу ёқда лақиллаб юриб, маслаҳатни ўзингиз пиширдингизми? – деди хотин аразлаган оҳангда.

– Хотинларнинг иши ланж бўлади. Сенинг вазифанг – айтганларимни бажариш. Сен топганингни тўкавер, дўст-душманнинг оғзи очилиб қолсин. Ўғлинг қани?

– Кетаётганимда уйда эди. Ухлаб ётгандир.

– Қизни кўрдингми?

– Уйда йўқ экан.

– Ҳозир ўғлинг қиз билан ресторанда ўтириб, танишяпти.

– Вой савил, шуни ҳам мендан яширдингизми? Қайси ресторанда ўтирибди, айтинг, бориб кўриб келаман.

– Жинни бўлма, сандиғингни очиб, сарпога нима етишмаслигини рўйхат қилиб қўй. Борий акам иккита шогирдларини эртага Масковга жўнатяптилар, бизга керакли нарсаларни ҳам олиб келади. Сарподаги рўмолчадан пайпоққа қадар ҳаммаси импортний бўлиши керак, шу эсингдан чиқмасин.

– Ишини ланж қиладиган хотинингиз рўйхатни аллақачон тайёрлаб қўйган, чўнтакни кавласангиз бўлгани. Масковга ўзим бориб келганим яхшироқ эмасми?

– Бориб магазинма-магазин изғийсанми? Борий акамнинг шогирдлари «Посилторг»нинг базасига кириб, бир соатда савдони пишириб чиқишади. Аслида улар биз учун боришади. Кеннойи билан Элянора ўтган ҳафта бориб келишган.

– Қизнинг оти ғалати-я, ҳеч тилим келишмаяпти. Тўйдан кейин «Норгул» деб қўя қолсам-чи?

– Буни Борий акамдан сўраб кўриш керак. Ўзингча лақиллайверма.

Маҳкамбой гап орасида «нодон хотиним шунақа қилмоқчи», деб қўйиб, Борий акасининг қаҳрли қарашига учради. Акахонининг ғазабланиши сабабини билишга қизиқмади: «Норгул» дейиш мумкинмасми, демак, мумкин эмас, бошқа гап йўқ! Борий акасининг қизи шаҳарга кўчиб келишмасидан илгари туғилган эди. Доя кампир чақалоқни чўмилтира туриб: «Қизингиз ўз исми билан туғилди, чап курагида тожиси бор, «Норхол» бўла қолсин», деди. Шу исм ҳаммага маъқул бўлди. Шаҳарга кўчиб келиб, тўртинчи синфни битиргунича қиз «Норхол» бўлиб юраверди. Русийзабон синфда ўқигани учун дугоналари калака қила бошлашгач, «Элеонора» деб ўзгартиришди. Дугоналарини янги исмга ўргатиш учун уларни ярим йил давомида шоколадлар билан сийлаб туришига тўғри келди. Ўшандан бери кимда ким Элеоноранинг эски исми-

ни тилга олар бўлса, ғазабга учрайдиган бўлган. Яхшики, Маҳкамбой ақллилик қилиб акахонидан сўраб олди. Бахтигул нодонлигига бориб, тўйдан кейин келинини «Норгул» деб чақиргудай бўлса, икки бетиде келиннинг тирноқ излари қолиши эҳтимоли бор эди.

Тўй куни товонхона учун икки хона ажратилди. Каттароғидан ҳурматли оилалардан келган катта ва жуфт-жуфт тоғоралар жой олди. Кичиги кўшнилари, камбағалроқ қариндошларнинг тоғораларига ажратилди. Товонхонага ишончли одам – опасини қўйган бўлса-да, бот-бот хабар олиб туришдан тийила олмади. Кичик товонхонага қарамаётган эди, ён қўшни чиқарган тугунни кўриб, ичкари кирди, тугунни ўзи очди-ю ўша таниш қоғоз, таниш матони кўриб, «Ух, ғаламис!» деб ғазабдан тишларигача ғижирлаб кетди, «Таги паст»дан бошлаб, бир сидра қарғагач, кўнгли сал ҳаловат топиб, матони узоқроқ қариндошининг тоғорасига ташлади. Узоқ йиллар сарсон бўлиб, қоғоз ичида оҳори тўкила бошлаган мато шу тарзда ўз эгасини топди.

Шундай тўй қилдилар-ки, майхўрлар бурунларидан булоқ бўлгунча ичишди, очкўзлар бўккунча ейишди. Ресторан хизматчиларининг ҳам халталари тўлиб, қолган таомлару нонлардан бўрдоқига боқилаётган чўчқалар ҳам икки кун давомида бахраманд бўлишди. Қаторлашиб келган ашулачиларнинг аллақанчасига гал етмаса ҳам, чўнтақлари пул кўриб, рози бўлиб кетишди. Ўртага чиқиб бир жуфтдан кўпроқ ашула айтган ҳамкасбларини икки ҳафтага қадар сўкиб юришди.

Ресторандаги маишат тун яримлаганда охирига етгач, тўйни бошқараётган доврўкли артист: «Энди келин-куёвларга рухсат берамиз, бошқалар учун базм тонготар давом этади», -деб, дуо қилиш учун ўртага куёвнинг отасини чорлади. Коньякнинг зўридан кўзлари қизариб кетган, гандираклайётган отани ҳали гандираклай даражасига етмаган ошнаси етаклаб чиқди. Доврўкли артист унга микрофонни

тутди. Нима учун ўртага чиққанини тушунмаган ота микрофонни чангаллаб чайқалиб тураверди. Довруқли артист «Акахон, дуо қилинг», деб эслатгач, бир йўталиб олди-да, баланд овозда:

– Ўртоқлар, бугунги хурсандчилигимизнинг сабабчиси Борийхон акамизнинг соғликлари учун ичамиз! Борийхон акамиз мингга кирсинлар! – деди.

Келин-куёвга қўшилиб, ҳар икки томоннинг яқин қариндошлари уйга қайтишди. Уларга уч-тўрт ашулачи эргашиди. Ҳовлига, уйга камида юз кишилик жой қилиб, дастурхон устини неъматларга тўлдириб ташлашган эди. Куёв-келинни ётоқхонага кузатиб қўйишгач, хотинларнинг чарчаганлари ётишди, дадилроқлари: «Бунақа тўйга етган етади, етмаган – йўқ. Бунақаси ҳар куни бўлармиди», деб зиёфатни давом эттиришди.

Лекин...

Ҳовлига гулхан ёқилмади... «Куёв тўрага кўз тегмасин», деган иримда етти марта айлантиришмади... Куёв тўрага қалин кўрпача ҳам тўшашмади, чордана қуриб ўтирмади, икки тиззасига икки ширин гўдакни ўтқазиб қўйишмади, «Ували-жували бўлинглар!» – деб дуо ҳам қилишмади. Келиннинг боши узра палак тортилмади, аёллар ёр-ёр айтиб кирмадилар, келин дарвоза остонасини ҳатлаб, ҳовлига кираверишда уч марта эгилиб салом қилмади – куёвни қўлтиқлаганича гердайиб юриб ўтди. Чимилдиқ тутилмади, тортишмачоқ қилинмади.

Эрталаб келинсалом маросимида: «Хурматли қайноталарига сало-ом!» – дейилганида хонадон соҳиби болохонада ғирт маст ётарди. Сув сепиб ҳам ўзига келтира олишмагач, унинг икки амакиваччаси келинга аталган гиламни аранг кўтариб келиб, зинага қўйдилар.

Қайнота пешиндан кейин ўзига келгандай бўлди, лекин ҳеч нарсани идрок қила олмади, боши ёрилиб кетмаслиги учун бир пиёла коньякни ичиб олиб, яна уйқуга кетди.

Мехмонлар тарқаб, келин томондан икки янга қолди. Қоронғи тушганда чойхонадаги зиёфатда ширакайф бўлиб олган куёвни икки ошнаси икки қўлтиғидан олиб бошлаб келишди. Ўғлининг аҳволини кўрган она «Ичкилик ҳам ўлсин-а, бугун ичмагин, деб неччи марта айтдим», деганича қарши олди. Мехри жўшиб кетган ўғил: «Ҳаммаси зўр, мамуль, ҳаммаси зўр!» – деб уни кучоқлаб, бетларидан чўлп-чўлп ўпгач, ётоқхонага кузатиб қўйишди. Янгалар бир-бирларига ажабланиб қараганларича индамай ўтираверишди.

Бир соатлардан кейин хотин болохонага чиқиб, эрининг ёқасини чангаллаганича силтаб-силтаб уйғота бошлади. «Ота бўлмай қурибгина кетинг!» – деб бетига бир шапалоқ ҳам туширди. Эр қаддини кўтариб, юзига сачратилган муздек сув томчиларидан сесканиб олди. Хотин яна силтаётган эди, «Ҳаддингдан ошма!», деб уни итариб юборди.

– Ўзингизнинг тўйингизда шунчалик ҳам ичасизми? – деди хотин ғазаб билан.

– Борий акахонимнинг соғлиғи учун ичишга ҳаққим йўқми?

– Борий акахонингизни ҳам ер ютсин, туринг, шарманда бўлдик.

– Унақа дема, аҳмоқ, тилингни суғуриб оламан!

Ғазабини боса олмаётган хотин пиёлада қолган сувни эрининг юзига сочди. Эр бир сесканиб, хотинни уришга шайланиб қўл кўтарган эди, мувозанатни сақлай олмай, ёнбошга эгилди. Хотин яна унинг ёқасини чангаллаб, бир қоп гўнг ҳолига тушган гавдани ростлаб қўйди.

– Туринг, шарманда бўлиб қолдик, деяпман сизга!

Бу сафар қулоғига гап киргандай бўлиб, хотинига ажабланиб қаради:

– Нега шанғийсан, нега шарманда бўласан? – деди гўлдираб.

– Ўғлингиз келинни ҳайдаяпти!

– Нима? Нимага ҳайдайди?!

– Нимага бўларди... – хотин фаросатини ишлатолмаёт-

ган эрига нафрат билан қараб, аламли «уфф» тортди: – келин қиз чиқмаганмиш!

– Нега... – эр шундан кейингина сергак тортиб, хотиннинг билагини маҳкам сиқди: – Нима деяётганингни билияпсанми?

– Мен билияпман, ошқовоқ каллангиз тушунмаяпти.

– Ўғлинг... балки адашгандир?

– Шу адашадиган нарсами?

– Шанғима, дедим. Бу гапнинг иси чиқмасин. Борий акамнинг қулоқларига етиб борса, уйимиз куйди, деявер. Ими-жимиди тинчитиш керак.

– Қанақасига тинчитасиз, ўғлингиз бақириб ётибди, келинни урибди.

– Ўғлинг билан гаплашмадингми?

– Мен нима дейман? Ўғил билан ота гаплашиши керак.

Хотиннинг амри вожиб бўлмаса-да, эр бу сафар унга итоат этди. Ўғлини болохонага чақиртирди.

– Менга бунақа хотин керакмас, – деди ўғил кўзларини чақчайтириб.

– Аҳволингни тушуниб турибман, шошилма, ҳозирча хайдама, кўникиб тур. Бир йилдан кейин онаси ўпмаган қизга уйлантириб қўяман. Сенга бунақа хотин, менга бунақа келин керакмас. Сенга унинг уйи билан отасининг мулки керак. Мулк қўлга киргунча ўзингни меровликка солиб бўлса ҳам чида, иккинчи хотининг билан яширинча маишат қилиб юравер. Мулк чангалингга ўтганидан кейин яхшилаб бир тепасан, вассалом! Иккинчи хотининг жонингга тегса, уни ҳам янгилаб оласан. Беш минут вақтинг бор, ўйлаб кўр.

Ўйлаб кўриб, рози бўлиш учун бир дақиқа вақт кифоя қилди. Ўғил хонтахта устида турган коньякдан ярим пиёла қуйиб бир симирди-да, лабини кафти билан артди:

– Бўпти. Лекин бир йилдан кейин гапингизга отечат қиласиз.

Ўғил шундай деб турмоқчи эди, ота уни жойига қайтариб,

икки пиёлага коньяк қуйди. Тўлдирилганини ўзига олди, камроғини ўғлига узатиб, «Ҳаммаси яхши бўлиб кетиши учун» кўтаришди. Ўғил ётоғига кириб кетди, она «Ҳаммаси жойида. Ўғлим адашибди, эрталаб қовурдоқ юбораверишсин», деб янгаларни тинчитди. Ота эса жойига ётиб, кучли хуррак жўрлигидаги уйқусини давом эттирди.

Тошкент томонларда куёв биринчи тонг чоғи ётоқдан уялинқираб чиқаётганда янгалар унинг саломига алик олишгач, «Хурсандмисиз, куёв тўра?» – деб сўраб қўйишади. Куёв «Ҳа», деб чиққач, хобгоҳга кириб, ўрин-кўрпани йиғиштирган бўлишади. Тўй эгасининг ҳиммати, чўнтагининг аҳволига қараб икки ёстиқ остига янгаларга атаб беш-ўн сўм пул қўйилган бўлади.

Бу уйдаги янгалар тунги машмашалардан кейин ухлашмади. Гарчи «Куёв адашибди», дейилган бўлса-да, кўнгиллари тинчимади. «Яна бақир-чақир бошланиб қолмасмикин?» деган ҳадикда хобгоҳ эшигига қараб ётаверишди. Тонготарда ювиниб олиб, куёвнинг чиқишини кутишди. Кун ёйила бошлаганда ҳам ичкарида ҳаракат сезилмагач, эшикни аста тақиллатишди. Кечқурунги ғалвада ясама киприклари тушиб, сочлари пахмайиб кетган келин эшикни очиб, уларга «Нима керак?» деган маънода ажабланиб қаради. Янгалар нима дейишни билмай, бир оз унга тикилиб қолишди.

– Куёв нима қиляпти? – деб сўради келиннинг кичик холаси. Бу савол Элеонорага ғалати туюлиб, елкасини қисди:

– Нима қиларди, ухлапти.

– Таомилга кўра, биз ўрин-кўрпани йиғиб, кейин адангизга хушхабар юборишимиз керак, – деди амакисининг хотини.

– Биламан, киравермайсизларми? – Элеонора шундай деб эшикни каттароқ очди.

Янгалар кира солиб, каравотга қарашди. Куёвнинг жойида эмас, диванда ётганини кўриб, ортиқча савол бермай, ўринни тузатган бўлишди. Ҳар бир ёстиқ остида

банкнинг белгили қоғоз белбоғи ечилмаган, тахи бузилмаган ўн сўмлик тўпламини кўриб, куёвнинг чиндан ҳам адашганига астойдил ишониб, Борий акаларига хушxabар юборишди. Янгаларнинг сўнгги вазифалари бажарилмай қолди. Ўринни тузатишгач, келинни сипороқ кийинтириб, меҳмонхонага олиб чиқишлари, оила аъзоларига бир-бир салом қилдиришлари, сўнг келин чой дамлаб, барчага таъзим билан пиёла тутиши керак эди. Енгил нонуштадан кейин янгалар «Келин яна бир марта муборак бўлсин», деган табрик сўзларини айтиб, билганлари дуо қилиб қайтишлари лозим эди. Кичик хола жиянига «Сочингни тараб, бошингга рўмол ташлаб ол», деб вазифасини тушунтирганда келин афтини буриштирди:

– Шарт эмас, мен ужасно чарчаганман, бир пас ухлаб, кейин чиқаман. Мени биринчи кундан рабыняга айлантириб бермай, сизлар уйларингга кетаверинглар.

Уч соатдан сўнг тунда вазифасини қойилмақом қилиб ууддалаган куёв тўрани яхшилаб тўйдириш учун «Қовурдоқ» деб аталмиш тоғоралар карвони етиб келди. Қовурилган қўй гўшти, каклик гўшти, ғул-ғул гўшти, димланган бедана гўшти, хилма-хил кабоб, тепасига қази босилган норин билан маҳаллани икки кун зиёфат қилиш мумкин эди.

Шубҳасизки, куёв бола ўзига аталган бу таомларни еб тугатишга улгурмади. Икки кундан кейин келин ва куёв европаликларга хос одатга амал қилиб, «Асал ойи»да чинакамига ҳузурланмоқ учун Қора денгиз бўйидаги курортга жўнаб кетишди. Бир ой дам олишгач, сайёҳлар кемасига ўтириб, Ўрта Ер денгизи соҳилидаги мамлакатларни ҳам томоша қилишди. Уч ой деганда Тошкентга қайтиб, ўғил ота уйига эмас, балки отасининг валинеъмати хонадонига ичкуёв мартабасида кириб борди.

Тўйдан сўнг етти ой ўтмай, Борийхон набирасига бешик тўйи қилди. Шундай тўйки, исроф қилинган неъматларга уч-тўрт камбағал дабдабали тўй қила олиши мумкин эди.

Деворнинг ўнг томони:

Тўйдан уч ой ўтар-ўтмас почтачи гўдакнинг кафтидек келадиган пулқоғозни дарвозахонага ташлаб кетибди. Бу хонадонга хат, газет ёки журнал келмаганлиги сабабли эшик ташқарисига почта қутиси қоқилмаган эди. Ҳалима қоғозни олиб, қайта-қайта ўқиса ҳам, нималигига тушунмади. Ёзувни таниди: ўғлиники, лекин русчалаб нималарни ёзганини англамай, уйда китоб ўқиб ўтирган эрига яқинлашиб, қоғозни узатди. Хонадон соҳиби пулқоғозга назар ташлади-ю, бош чайқаб қўйди.

– Нима экан? – деди хотини хавотир билан.

– Ўғлинг юз сўм юборибди, почтага чиқиб олиш керак экан.

– Вой меҳрибонимдан айланай...

– Пул деса дарров ийиб кетасан-а? Нодон ўғлингга «Пул юбора кўрма!» деб тайинлаган эдим. Мусофирликда яшаш осон эмас, топганларини ўзларига ишлатишсин. Менинг гапимни олмабди, сен хат ёз, пул юбормасин.

Хотин умрида хат ёзмагани сабабли эрига нажот кўзи билан қараб қолди. Бу қарашнинг маъносини англаган эр гапларни айтиб турди, хотин ёзди. Ўғил жавоб мактубида бу мазмундаги хатни олган-олмагани ҳақида лом-мим демабди. Абдукарим ўн кундан кейин почтачи ташлаб кетган қоғоз билан почтага чиқиб, оқ мато қопланган қутини кўтариб кирди. Қопқоқ очилиши билан уйни мандарин, лимон, апельсин ҳиди тутди. Пахта гулли лаганча ширинликлар билан тўлди. Хотин «Яна хат ёзамизми?» деган маънода қараган эди, эр унга эътибор бермай, «Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм, етказганингга шукр, қани олинглар», деди-да, битта мандариннинг пўстини арчиб, кенжатойига узатди. Кутилмаган меҳмондорчиликдан ҳамманинг кўнгли шод бўлди. Оила соҳиби мусофирликдаги ўғли ва келини ҳақида дуо қилди, бошқалар қўл очиб, «Омийн», деб туришди.

Орадан ўн кун ўтгач, яна пулқоғоз келди. Қоғоз ташлангандан кейин шивалаган ёмғир остида қолиб, ҳўл бўлибди. Шундан сўнг Абдукарим тунокадан ишланган почта қутиси сотиб олиб, эшикка қоқди. Болалар кесак-тош ташлаб қитмирлик қилаверишгандан сўнг, эшикдан хат сиғадиган тирқиш очиб, қутини ичкари томонга ўрнатди.

Деворнинг чап томони:

– Чилонзордаги тўйни эшитдингизми? – деди хотин ваҳима оҳангида.

Эрнинг боши оғриб турган эди, шу сабабли хотинининг гапи ёқмай, энсаси қотган ҳолда жавоб берди:

– Нима бўпти, куёв қочиб кетибдими?

– Ундан баттар бўпти! Ҳамма ресторанга кетган экан...

– Тўйдан қайтишса-ки, ўғрилар уйни шип-шийдам қилиб кетишибди. Битта эски калиш ҳам қолдиришмабди.

– Вой, билар экансиз-ку? – деди Бахтигул лабини буриб, – Доим мени калака қиласиз.

– Сенам ўйлаб гапиргин-да, танишимнинг уйини ўғри уриб кетади-ку, мен билмайманми?

– Қайси танишингиз?

– Сен танитайсан, бахилликда тенги йўқ, тупурган тупугини ялаб олишдан қайтмайдиган номард одам. Бегона қилмаган бу ишни, кимдир ундан ўчини олган.

– Шунақа бўлишини кўнглим сезгани учун тўй куни жиянларингизни уйда қолдириб кетган эдим. Сиз буни бошқача тушуниб, менга жаҳл қилдингиз.

– Ҳа, сен девор бўлмаса кўчани кўрадиган сезгир хотинсан.

– Пичинг қилманг, ҳозир ўғрилар кўпайганмиш, кўчага чиқишга ҳам қўрқаман. Кундузи уйда ҳеч ким қолмаяпти.

– Қўрқсанг, уйда қимирламай ўтир.

– Мен уйга қамаб қўядиган чўрингизманми?! Оминахонлар катта ит боқишаётганмиш. Балки...

– Ҳе, эси йўқ, ўғрилар итдан қўрқишарканми? Жазоси

битта ўқ-да! Сотволди акам ақлли иш қилдилар: десантда хизмат қилган тўртта йигитни қоровулликка олибдилар. Кўчага ихчамгина қоровулхона қуриб берибдилар. Менам шундай қилсаммикин, деб ўйлаб турибман.

– Вой, жуда яхши ўйлабсиз. Бугуноқ топинг десантларингизни. Кейин тайинлаб қўйинг: биринчи галда гадойвачча қўшниларингиз томондан кўз узишмасин. Дарвозалари паст, ўғри бир сакраб ўтиб кетади. Нарсаларимиз турган пайтда ҳаловатим бўлмаган, кечаси икки-уч марта туриб қарардим, сиз билмагансиз.

– Мен қараганимни сенам билмагансан. Бу ёғига пишиқ бўламиз, қўшнига чиқиб айтаман, дарвозасини янгиласин.

– Ҳа, айтинг, ўлар жойда эмас-ку, ўғли ҳар ҳафта юз сўмдан юбораётганмиш.

– Сен қаердан биласан?

– Почтадаги гап маҳаллага ёйилмайдими?

Деворнинг ўнг томони:

Остона ҳатлаб дарвозахонага ўтган Маҳкамбой эшикдаги почта қутисига қараб:

– Зўр-ку? – деб қўйди.

Меҳмонни кутиб олиш учун шошилиб келаётган Абдукарим «Ҳа, энди...» деб кулимсираб қўйиш билан чекланди.

Меҳмон уйга киришга унамади, ҳовлига ўғринча назар ташлаб олгач, қўшнисига қаради:

– Ўғил, келин у ёқда яхши юришибдими, эшитдим, ўғил ҳар ҳафта пул юбораётган экан. «Ўқишга кетишди», девдингиз, стипендияси шунақа кўп эканми?

Бу саволни эшитиб, хонадон соҳиби довдираб қолди. Ўғлининг пул юбораётгани маҳаллада гап-сўз бўлишини, айниқса, икки марта олинган пул ҳафтада келадиган бойликка айланганини ўйлаб ҳам кўрмаганди. Қитмир савол берган қўшни нигоҳини қадаб турган эди, нозик идора ходимлари ўргатган гапни эслаб, ёлғон сўзлашга мажбур бўлди:

– Кундузи заводда ишлаб, кечки пайт ўқишяпти.

– Қайси заводда?
– Келиннинг тоғаваччаси холодильник заводининг катталаридан экан, яхши иш берибди. Қайси цехда ишлашини ҳам айтайми ё шу етарлими?

Кейинги гапни қошларини чимирган ҳолда айтди. Буни сезган қўшни ўзини оқламоқчи бўлди:

– Ўғлингиз кўзимизнинг олдида ўсди, топармон-тутармон бўлган бўлса, биз ҳам сизга қўшилиб қувонамизда, шунинг учун сўрадим. Пул юбораётган бўлса, уйга ҳам қаранг энди. Ана, хат ташлайдиган қути осиб қўйибсиз, биринчи галда сал баландроқ қилиб янги дарвоза ўрнатинг.

– Бизга шуниси ҳам яраб турибди.

– Қўйинг-е, шу ҳам дарвозами? Ўғри бир сакраб ошиб ўтади.

– Ўғри бир сакраса, бизникига тушади, сиз нега ташвишланаяпсиз?

– Сизникига тушса... ахир биз ён қўшнимиз-ку?

– Дарвозамиздан бир сакрашда ўтган ўғри, деворингиздан ўн сакрашда ҳам ўтолмайди, ташвишланманг. Ундан ташқари, қўшнижон, девордан сакрайдиган, том тешадиган ўғрилар ўтмишда қолиб кетган. Ҳозиргиларининг зеҳни баланд. Энг пухта дарвозанинг энг зўр кулфини битта сим билан очиб кирадиган бўлишган.

– Дарвозадан-ку кирар, лекин қочадиган бўлса, сизники орқали қочиш осон.

– Худо сақласин, нафасингизни иссиқ қилинг, қўшнижон, топган-тутганингиз ўзингизга буюрсин. Лекин... мабодо ўғри сизникига кириб, қочадиган пайтда томингиздан бизникига сакраса, мен чой-пой бериб чалғитиб турман, кўча томондан кирасиз-у таппа ушлайсиз.

– Мен бўладиган гапни гапирсам, майнавозчилик қиласиз-а!

Қўшни яна нимадир деб гудранди-да, хайрлашмай чиқиб кетди.

Бу гапларни сал нарида эшитиб турган Ҳалима қўшни

чиқиб кетгач, эрига яқинлашиб, танбех берди:

– Яхши иш қилмадингиз, мол қайғусида жони ҳалак одамни калака қилишингиз Худога ёқмайди, унинг жиғига тегмай, «Хўп», деб қўя қолганингиз маъқул эмасми?

Абдукарим бир оз ўйланиб тургач, қўл силтади:

– Тўғри, яхши иш қилмадим, Худо кечирсин, лекин булар билан баъзан шунақа муомала қилиб турмасанг, тупроққа қориштириб ташлашади. Гапларини эшитибсан-а, пул келгани дарров овоза бўлибди. Бунақада ўғлингга гап тегиб қолиши мумкин.

Шундай деб уйга шошилиб кирди-да, одамларнинг гап-сўзларини қисқа баён этиб, «Энди пул юборма», деб якунлади.

Бир ҳафтадан кейин нозик идорадаги суҳбат пайтида танишганлари Рубен Акопян келиб, Абдукаримни шаҳар марказидаги жамғарма ғазнасига олиб борди. Унинг номига дафтарча очириб, рақамларини ёзиб олгач:

– Ўғлингиз кичкинагина хатога йўл қўйибди, лекин бу хавотирли эмас, қайтага бизга дарс бўлди. Ўғлингиз маошидан орттирган пулни энди шу дафтарчага юборади. Пул керак бўлганда шу ердан олаверасиз. Фақат бунини ҳеч ким, ҳатто опоқим ҳам билмасинлар, – деб ўз йўлига кетди.

Бу усул отага ёқди. «Юборган пулларини ишлатмайман, йиғилиб тураверсин, қайтганида ё машина ё уй олар», деган қарорга келди.

Деворнинг чап томони:

Борийхонга ичкүёв бўлган Жасур дунё саёҳатидан кейин шоду хуррам яшаётган бўлса-да, отаси ваъда қилган гўзал қизга уйланиш умидидан қайтмаган эди. Автомобил йўллари институтини билим эмас, отасининг чўнтаги эвазига битирган ичкүёв бирон таксопаркнинг каттаси бўлиш орзусида юрганида, қайнотанинг хоҳиши билан гўшт комбинатининг колбаса цехига киритиб қўйилди. Бу ерда хизмат қиладиганларнинг инсофлироғи оиласида истеъмол қилиш

учун бир-икки колбасани ўғирлаб чиқарди. Кўпчилик ишга келганида атайин кенг қилиб тикилган кийими худди қозикқа илиб қўйилгандек ҳалпиллар, қайтар маҳалида эса энига ёпишиб турарди. Ишга келишда озғин кўринганларнинг қайтишда анча тўлишиб, семириб қолганини қоровуллар сезмай ўтираверишарди. Комбинатдан юз қадамча нарида кийимларнинг тугмалари ечиларди, баданга худди овчининг ўқдони каби қатор терилган колбасалар олиниб, кутиб турган мижозларга сотиларди.

Иш бошлаган куниёқ ичкүёв шу иккинчи тоифа йўлини танлади. Юлдузни бенарвон урадиган одамнинг ўғли, катталар ҳам соясига салом берадиган довруқли амалдорнинг куёви белига колбаса боғлаётганини кўрганлар ажабланишди, кейин «Кўз тўймайди-да», деб қўя қолишди. Ичкүёвнинг бошқалардан фарқи – қоровулларга чўтал пули бермасди. Колбаса ўғирлашининг сабаби кўзнинг тўйманлигидан эмас, қорадорига пул еткази олмаётганидан эди.

Фарзандининг ҳаётидан хурсанд Маҳкамбой бир куни ўғил пул сўраб келганида ажабланди. «Хотинимга совға олмоқчиман», дегани учун сўраганини берди. Орадан кўп ўтмай қайнотасига, сўнг қайнонасига совға олмоқчи бўлганда шубҳаланди. Ўғил колбаса цехида ишлай бошлаганида пул сўраши камайгач, шубҳаси ноўрин эканига ўзи ишонди. Бир куни Бахтигулнинг жавҳар кўзли узуги йўқолганида хаёлан кўпчиликдан гумон қилиб, анча одамни ўғирликда айблашди-ю, «Ўғлим олгандир», деган фикр хаёлларига келмади. Узук ўғриси топилмай туриб, бошларига кулфат тушди.

Ичкүёвни эрталаб ишга келганини ҳамма кўрган эди, пешинга яқин ғойиб бўлиб қолди. Иш вақти тугаган пайтда ҳам кўринмагач, ҳайрон бўлиб бир-бирларидан суриштирган бўлишди-ю, астойдил қидиришмади. Ичкүёв кечки овқат пайтида кўринмагач, она қизидан «Эринг қани? – деб сўраб, «Паразит эрталаб менинг нервимга теккан, аразлаб

отасиникига кетгандир», деган жавобдан қаноатланди. Ичкуёв эртасига эрталаб комбинатнинг тонна-тонналаб гўшт сақланадиган улкан музхонасидан топилди. Билак томирига санчилган игнани тортиб олишга ҳам улгурмай, кўзлари чақчайганича жони чиққан экан. Совуқда яшашга кўниккан каламушлар тўдаси жасаднинг кўз, кулоқ, бурнини еб, бўғзини кемираётган пайтда одамлар кирди-ю, зиёфатлари барҳам топди.

Майитни ўликхонадан олиб келишди-ю, юзини ҳеч кимга кўрсатмай, ғассолга топширишди. Ичкуёвнинг жанозаси ота уйида ўқилди. Қайнота ва қайнонаси, хотини кўринмади...

Деворнинг ўнг томони:

Иккинчи ўғил ўқишдан шодон кайфиятда қайтиб, онасини ўпди-да:

– Курс ишимга талабалар кўригида биринчи ўринни беришибди. «Абдушукуров фанда янгилик яратиши мумкин», деб мақташибди, – деди.

Она бу хушхабардан қувонди, ўғлини қучиб, юз-кўзларидан ўпа кетди. Айни пайтда кўнглига ғулғула ҳам тушди. Кундузи ҳовлидаги юмуш билан овора бўлиб сезилмаган эди, кечга бориб ташвишни юрагига сиғдира олмади. Унинг хафаҳол чехрасига қараган эр аввалига индамади, лекин хотин икки-уч марта уфф тортгач «Нима бўлди?» деб сўради.

– Абдуворис ҳам катта олим бўлармиш, устозлари айтибди, – деди она ҳазин оҳангда.

– Иншааллоҳ, сенинг яхши тарбиянгни олган бола олим бўлмай яна ким бўлсин?

– Шунақа-ку... бунингизни ҳам Масковга олиб кетишса нима қиламан?

Бу гапни эшитган Абдукарим баралла кулиб юборди.

– Вой содда, вой нодон! Шунга тумтайиб юрувдингми? Хотиржам бўл, Абдуворисингни Масковга олишмайди.

– Сиз қаердан биласиз?

– Абдуворис тарихчи олим бўлади. Ҳарбийларга ракета учирадиган, танк ясайдиган олимлар керак. Улар тарихчини нима қилади?

Эрнинг ишонч билан айтган бу гаплари унинг қалбидаги ташвиш тутунини тарқатиб юборди.

Деворнинг чап томони:

Аллоҳ гуноҳқор бандасининг бошига бало булутини юбормасин экан. Юбордими, бугун ёмғир саваласа, эртага тошни ҳам тешиб юбора олувчи дўл ёғдираркан. Хрущёвнинг ёмғиридан қутилиб, дўл ёғилишини хаёлига ҳам келтирмай ялло қилиб юрганида тунда уйини милиция босди. Тинтув қилишга берилган рухсатномани кўрсатиб, бир пасда ҳаммаёқнинг тит-питини чиқариб, қимматбаҳо нарсаларни машинага ортишди. Уй соҳибининг қўлига кишан уриб, олиб кетишди.

Дарвоза ёнига қурилган қоровулхонада ўтирган икки собиқ десантчи оғзини очганича қолаверди.

Ҳамёнидаги тангаларгача қоқиб олинган уй бекаси додини кимга айтишни билмай сочларини юлди. Тун бўйи фарёд қилиб чиқиб, тонгда қудасиникига нажот излаб борди. Дарвоза қўнғироғини икки-уч чалиб, анчагача кутди. Бир маҳал дарвоза ортидан аёлнинг «Ким?» деган овози эшитилди. «Менман, қудажон, менман», деди йиғламсираб. Эшик очилмади, у томондан овоз ҳам берилмади. Яна қўнғироқ тугмасини босай деганда эшик қия очилиб, эркак қуда кўринди. Тунд кўринишдаги қуда «Нега келдингиз?» дейишга ҳам улгурмай, у «Укангизни олиб кетишди», деб хўнграб юборди.

– Қанақа ука, менинг ҳеч қанақа укам йўқ, – деди қуда қошларини чимириб.

– Вой, қудангиз, укангиз, – деди у довдираб.

– Қанақа қуда, қанақа ука?! Укам йўқ, деяпман сизга, қудам ҳам йўқ. Сизни ҳам танймайман.

Шундай деб эшикни тарақлатиб ёпди. Совчиликка келганида ланг очиқ турган эшик энди очилмайдиган бўлиб маҳкам ёпилди.

Кечки пайт маҳалла раиси келиб:

– Қоровулхона қуришга ким рухсат берди? Шаҳар бедарвозами? Ким нима қургиси келса, қуриб кетаверади-ми?! Эртага айланиб келгунимча бу ҳужраларинг кўзимга кўринмасин! – деб пўписа қилиб кетди.

Хизматдан қайтаётган қўшни бу машмашани кўриб, уйига индамай кириб кета олмади. Раис билан кўришиб:

– Ҳозир бу хотиннинг кўнгли яримта бўлиб турибди, ўлганнинг устига чиқиб тепмаслик керак, – деди.

Раис мақолнинг маъносини англамай, тутақиб кетди:

– Ким ўлган, ким тепган? Сиз ўз ишингизни билинг! Буларни деб менинг бошимда ёнғоқ чақишади.

Нима дейишни, нима қиларини билмай довдираб қолган хотин қўшнининг раисга нимадир деяётганини кўриб, беихтиёр шу томон юрди. Раис хотин шаллақиликни бошлаб қолмасин, деган хавотирда хайрлашмаёқ жўнади. Жабрдийда хотин қўшнига яқинлашиб, йиғламсираган ҳолда ҳасратини бошлаган эди, қўшни:

– Бошга тушганни кўз кўрар экан, Худодан астойдил сўрасангиз, ишларингизни ўнглайди, – деб овутган бўлди.

– Ҳалол пешона тери билан топганимизни қуришиб кетди, ер ютгурлар.

– Ҳалол топган бўлсангиз, кўпам ташвишланманг, иншааллоҳ, ўзингизга қайтади, ўзингизга буюради.

– Анави жувонмаргнинг гапини эшитдингизми? Уйчани бузишимиз керакмиш, «Эртага айланиб келгунимча бу ҳужраларинг кўзимга кўринмасин!» – дейди. Ҳу, айланиб келгунингча кўзларинг тешилсин!

– Қўйинг, бировга ёмонлик тиламанг. Берухсат қурилган бўлса...

– Қорнинг тешилгурнинг ўзи рухсат берган. Уйча бит-

ганда «Қутлуғ бўлсин»га келдим, деб зиёфатимизни еб кетган. Чўнтагига йигирма беш сўм солиб қўйган эканлар. Майли, буздираман, олдин пулни қайтариб берсин.

– Пул берилганини ўзингиз кўрганмисиз?

– Йўқ, адаси айтганлар.

– Кўрмаган бўлсангиз, гумон билан даъво қилиб бўлмайди, раис «Зиёфат емаганман, пул олмаганман», деса кимга арз қиласиз?

– Унда нима қилишим керак? Ҳамма ёқни қуришиб кетишган, мардикорга берадиган пулим йўқ.

– Сиз кўпам ташвишланманг, эртага бир гап бўлар...

Шундай деб уйга кириб кетди.

Деворнинг ўнг томони:

– Қўшнингга жабр бўлибди, сен тез-тез хабар олиб тур, – деди Абдукарим. Кейин уйга кирганда қўшиб қўйди: – Овқатинг пишган бўлса, бир коса чиқар. Кенжатоё югуриб бориб новвойдан иккита иссиқ нон олиб келсин, таомнинг устига қўй.

– Мен-ку, чиқараман-а, макарон қовурган эдим, кабобу норинларга ўрганган хоним назарга илармикинлар?

– Сен қўшнилик бурчингни бажаравер, у ёғини Аллоҳнинг ўзига қўйиб бер.

Тонгда бомдодни ўқигач, одатини канда қилди: китоб ўқимай, ўғилларини ёнига олиб кўчага чиқди-да, хужрани бузишга киришди. Тўрт томони ойнаванд, девори бир ғишт энлигида терилган, юпқа сувоқли уйчани бузиш қийин бўлмади. Хонадон бекаси тургунига қадар ахлатни бир четга тўплаб, ғиштларни дарвоза ёнига тахлаб, тепасига эшик-деразалар, тахталар ва тунукаларни ташлаб қўйишди. Тонгги тақир-туқурдан уйғониб кетган хонадон бекаси дераза орқали уларнинг ҳаракатларини кузатиб турган эди. Иш якунлангач, дарвозани очиб, худди тасодифга йўлиққандай қўшнига қараб қолди. Кейин хижолатсимон жилмайди:

– Вой, мен билмай қолибман, «Эртага бир гап бўлар» деганингизни «Эртага маслаҳатлашамиз», деб тушуниб гафлатда қолибман-а, уйга кириб чой ичволинглар.

– Бўладиган ишнинг барвақт бўлгани яхши. Ўғилча турганида буларни уйга ташиб қўяр, кўчада уюлиб турмасин.

– Сиз олақолинг шуларни, қурилиш қилсангиз ишларсиз.

– Яқин орада қурилиш қилмасак керак. Ҳовлида жой бўлмаса, ертўланинг бир четига тахлаб қўйсангиз, вақти келганда яна осонгина тиклаб олаверасиз.

Кейинги гап хотинга ёқди:

– Сизлардан биз фақат яхшилик кўрганмиз... Буларни кўпчилик бўлиб ҳозир ташиб қўя қолайлик.

Шундай илтимос бўлишини кутгани учун қўшни ортиқча ўйлаб ўтирмай деди:

– Ҳозир кўпчилик эмасмиз. Сизга ғишт кўтартириш биз учун иснод. Кўпчилик бўлишимиз учун ўғлингизни уйғотсангиз кифоя.

– Вой, қанақа бўларкин, кечаси дарс тайёрлаб чарчаган эди.

– Дарс тайёрлашдаги чарчоқни уйқу эмас, эрталабки меҳнат кўтаради. Серуйқулик йигитни ғайратсиз қилиб қўяди. Олдин эътибор бермаган бўлсангиз ҳам, энди меҳнатга ўргатинг.

Уй бекасига насиҳат малол келса-да, бажаришга мажбур эди. Бу гаплар бир ҳафта олдин айтилганида «Менга ақл ўргатмай, ўғилларингизга ўргатинг», дейишдан қайтмаган бўларди. Ҳозир ҳам бўш келмади, ичкарига кириб ўғлини уйғотаётганда «Ўзингнинг болаларингни эпласанг-чи», деб минғирлашдан тийилмади.

Икки қўлини чўнтагига тиққанича остонада пайдо бўлган пахмоқсоч ўғил қўшниларига норози нигоҳда қараб салом берди-да, йигитлар билан кўришмоқ учун ўнг қўлини чўнтагидан чиқариб, эснади.

– Бетни ювдингизми, йигитнинг гули, – деди қўшни, –

аввал бетни ювиб чиқинг, кейин кўришамиз.

Туғилганида катта умидлар билан «Қахрамон» исми берилган «Йигитнинг гули» афтини буриштирди, ўнг қўл яна чўнтакдаги жойини топди. Аста бурилиб изига қайтди. Анчагача қолиб кетди, бетини ювадиган жойни қидирдимми ё сувни оқизиб қўйиб «Ўнг бетимнинг ўзини ювайми ё чап бетимними ё иккаласини баравар ювайми?» деган фалсафий саволга жавоб топмоқ учун ўйга толдим, кўчада кутаётганлар учун маълум эмасди. Йигитлар «Жойига кириб ётиб олди», деган хаёлга бориб, бетоқат равишда:

– Ада, сиз уйга кириб кетаверинг, ўзимиз бир пасда ташиб қўямиз, – дейишди.

– Йўқ, – деди ота ўжарлик билан, – бизнинг қул эмас, хашарчи эканимизни билиб олсин! Чикади, кечгача бўлса ҳам кутамиз.

Бойвачча инсофли йигит эди, кечгача куттирмади. Ўн беш дақиқани ҳисобга олмаганда куттирмади, демоқ ҳам мумкин дир.

Ишни якунлаб, хонадон бекасидан миннатдорлик эшитиб, ортларидан бойваччанинг норози қараб, сўкиниб қўйганини билмай, дарвозаларига етган пайтларида катта қути кўтарган бир йигит яқинлашиб, салом берди-да:

– Буни Абдуолим бериб юбордилар, – деб қутини Абдуворисга узатди.

– Ие, сизни овора қилибди-да, – деди хонадон соҳиби, – Қани, уйга кирайлик.

– Бир жойга шошиб турувдим, кейинроқ бафуржа гаплашармиз.

– Абдуолим билан бирга ишлайсизларми?

– Йўқ, ўғлингизни танимайман. Кеча аэропортда турганимда «Аямга совға-салом бор эди, элтиб беролмайсизми?» – деб илтимос қилдилар. Битта дуо эвазига элтиб бераман, деб келавердим.

Ота йигитнинг исмини сўраб олгач, дуо қилди.

Хонадон бекаси қутини очиб, ичидагиларни кўргач:

– Буларни ҳойнаҳой Зумрадхон юборган, – деди.

– Қаердан била қолдинг?

– Қаранг, ҳаммаси келинсарпога мўлжаллаб олинган. Абдуолимингизнинг бунақа нарсалар олишга диди йўқ.

– Доно келининг ичингдаги дардни сезади-да, кеча «Совчиликка юрмайсанми?» десам, «Қанақасига юраман, сандигим бўм-бўш», девдинг. Сен бир оқила қизни топа-вер, қолганини Худо етказади.

Шу гап кифоя қилиб, уй бекасининг совчилик фаолияти бошланди. Абдуворис акасига ўхшамабди, танлаган қизи йўқ экан. Тавсия этилган қизларни бир четдан рад этавериб, аясини чарчатди. Охири холасининг қизида кўнгли борлигини уялинқираган тарзда айтиб, аясини гангитди.

– Аданг қариндошдан келин қилишга кўнмасалар керак, – деди аяси. Эрига айтган эди, у чуқур ўйга толди-ю, жавоб бермади. Қарорини икки кундан кейин айтди:

– Ўғлингнинг кўнглига қарашдан бошқа иложимиз йўқ. Ўзинг топган бегона қизга уйлантирсанг, Худо кўрсатмасин, бир машмаша чиқса, «Мен хоҳламаган эдим, зўрлаб уйлантиргансизлар», деб маломат қилади. Агар жиянинг кўнса, тўйни бошлайверамиз. Худо кўрсатмасин, ораларида ғиди-биди чиқса, «Ўзинг хоҳлаб олгансан», дейишга тилинг узун бўлади.

– Кўйинг, унақа деманг, яхши ният қилинг, Худо хоҳласа, аҳил-иноқ яшашади.

– Аҳил-иноқ яшашлари учун сен биринчи кундан келинни тарбиялашни бошлашинг керак.

Бу гап уй бекасига ёқмади:

– Бу нима деганингиз, жияним тарбиясиз эканми?

– Вой, нодон, фақат тарбиясизлар тарбия қилинадими? Тарбиянинг ками бўлиши мумкин, ортиқчаси бўлмайди. Опангнинг ҳовлисида гуркираб ўсаётган гилос ниҳолини кўчириб келиб, боғимизга экканингдан кейин сувига қараб, тагини юмшатиб, зараркунанда қуртлардан химоя

қиласанми ё ўз ҳолига ташлаб қўясанми?

Қиз томон ноз қилиб ўтирмади, бир марта сўралгандаёқ, никоҳга розилик беришди. Абдуворис тўйни акасиники каби камтарона ўтишини истади, аммо ота, айниқса она «У пайтда шароит бошқа эди», деб кўнмади.

– Аканг кейинги тўйимиз каттароқ бўлади, деб ният қилган. Келин аянг билан келиб, ёнларингда келин-куёвдай бўлиб ўтиришади.

– Дабдабали тўй қилмаймиз, лекин эл қатори ўйин-кулгу билан ўтқазамиз.

Ота ўғилга «Тўйни сенинг вақтингга қараб белгилаймиз», деб хат ёзиб, «Шароитга қараб белгилайверинг, биз қайси куни бўлса ҳам, етиб боришга ҳаракат қиламиз», деган жавобни олиб, пешонаси тиришди. Унга «Етиб боришга ҳаракат қиламиз», деган гап мужмал туюлди. Қудалар билан келишиб, тўй куни белгилангач, «Ҳар қанақасига бўлса ҳам етиб келишларинг шарт», деган талабни ёзиб юборди.

Тўйга икки кун қолганда ҳам Абдуолим билан Зумраддан дарак бўлмади. Тўй шодлиги кўнгилга сиғмай турганда эшиклари олдида қора «Волга» тўхтади. Ундан тушган ўрта ёш, тепакалкиши хонадон соҳиби билан эски қадрдонлардай кўришиб, тўй билан табриклагач, «Ўғилларни чақиринг», деб юкхонани очди. Юкхона оқ чойшабга ўралган иккита бутун қўй гўшти ва яна алланималар билан тўлган эди.

– Бу нима? – деб ажабланди хонадон соҳиби.

– Ўғлингиз Абдуолимжоннинг тўёнлари, – деди у киши.

– Масковдан бериб юбордимми?

– Москвада шунақа қўй бўладими? – деди у киши кулимсираб.

– Ўзи қани?

– Ичкари кирайлик, тушунтириб бераман.

Меҳмонни уйга таклиф этмай, сўроққа тутганидан хижолат бўлган хонадон соҳиби узр сўраб, йўл бошлади.

Дуо қилиниб, бир пиёладан чой ичилгач, меҳмон кў-

чада берилган саволнинг қайтарилишини кутмай, ўзи гап бошлади:

– Мен Абдуолимжоннинг иккинчи ўринбосарлари бўлман. Биринчи муовинлари – келинингиз Зумрадхон. Ўзингизга маълум бўлган сабабга кўра, кўп гаплардан беҳабар бўлсангиз керак. Ҳозир бир бошдан айтсам, мени суюнчиларга кўмиб ташларсиз. Биринчиси – докторлик диссертациялари аъло баҳоланди. Ўғлингиз ҳозир Москвада эмаслар. Ярим йилдан бери шу яқин орадаги тоғда яшашяпти. Кашфиётлари амалиётда синовдан ўтгач, ҳарбий иншоот қурилиши бошлаб юборилган. Ўғлингизни СССР Мудофаа министрлигининг шу соҳа бўйича Бош конструктори лавозимига тайинлашган. Министримиз Устинов билан тўғрима-тўғри гаплашади, керак бўлса, Брежневга ҳам кириши мумкин. Унга иккита вертолёт бириктирилган. Агар Москвадан чақириб қолишса, вертолётда Чирчиқдаги аэродромга келиб, ундан ҳарбий самолётда учади. Мен ҳам ҳозир Чирчиқдан келяпман.

Бу гапларни эшитган ота: «Тушимми ё ўнгимми? Бош конструктор... Шу ёшида-я?! Иккита вертолёт бириктирилган... Катта подшо билан ҳам гаплашиши мумкин...» – деган хаёлда гангиб ўтирди. Янгиликнинг шу тарзда таъсир этишини олдиндан кутгани учун меҳмон бошқа гап айтмай, жим қолди.

– Ўғлим катта бошлиқ бўлса, катта қурилишда кўп одам ишласа керак... Олиб келганингиз уларнинг ризқи эмасми?

Меҳмон отанинг бу гапдан мақсадини англаб, кулимсираган ҳолда бош чайқади.

– Мутлақо! – деди у қатъий оҳангда. – Абдуолим иқтисодий масалаларга аралашмайдилар, бировларнинг ризқидан уриб қолишлари мутлақо мумкин ҳам эмас, кўнглингиз тўқ бўлсин. Қўйларни тоғдаги чўпонлардан сотиб олдик, ўзлари покиза қилиб сўйиб беришди. Бошқа нарсалар ҳам ҳалол топган пулларидан олинган, бунга ўзим гувоҳман.

Абдуолим бу кишига отасининг табиатини тушунтиргани учун ҳам, гапираётганда «ҳалол» деган сўзга урғу беришни унутмади. Меҳмон унинг синовчан нигоҳидан кўзларини олиб қочмай, қатъий оҳангда гапиргани сабабли гапларига ишонди. Йўқса, олиб келган нарсаларини қайтариб юборишдан ҳам тоймас эди.

Асосий масалани ҳал қилиб, кўнгли тинчигач, иккинчисига ўтди:

– Ўзлари қачон келишади? Хўжайинларингиз шунақа қаттиққўлми? Отасининг уйида тўй бўлаётганини тушунишмайдимми?

Меҳмон шундай савол берилишини олдиндан билгани туфайли жавобга шай эди:

– Гап қаттиққўлликда эмас. Абдуолимнинг ишида ҳар бир иш минут-секундигача қатъий режа билан юритилади. Ишнинг боришини шахсан министр кузатиб турибди. Икки кундан кейин иншоотнинг биринчи навбатини Давлат комиссияси қабул қилиб олиши керак. Тўйни беш-олти кунга суриш мумкиндир, лекин бу ишда бир секунд ҳам ҳисобли. Соат еттида Москвадан самолёт учиб келади, Худо хоҳласа, биринчи уриниш яхши баҳоланса, кейинги ҳафтада рухсат тегиб қолиши мумкин. Балки тўйга келинингизнинг келиб-кетишига бир илож топилар.

– Зоримиз бор, зўримиз йўқ. Муҳими – Аллоҳнинг паноҳида тинч-тотув яшашса бас. Тўй бир кунда ўтиб кетади. Абдуолимга тайинлаб айтинг: сиқилмасин, биз томондан хафагарчилик йўқ.

Тўй шодлик билан ўтди. Ота «Хафагарчилик йўқ», дегани билан кўнгил хижиллиги тарқалмади. «Ҳеч бўлмаса келиним келар экан-ку», деб ишонган онанинг кўзлари кўчада бўлди. Тўйдан кейин маъюс ўтирган хотинига қараб, эр аввалига индамади, кейин:

– Бўлди, ҳадеб ўйланаверма, – деб танбех берди.

– «Биз ҳам келин-куёв бўлиб ўтирамиз», деганига ишонибман, – деди она афсус билан.

– Ишонганинг яхши. Лекин банданинг эмас, Аллоҳнинг айтгани бўлади. Аллоҳ ўғлимизга баланд мартабаларни ирода этган, келин-куёв бўлиб ўтиришининг кимга кераги бор? Бунақа ўтириш қачон чикди? Биз шунақа ўтирганмик? Турмушимиз бинойидек бўлди-ку? Гап тўй базмида келин-куёв бўлиб ўтиришда эмас, гап – эр-хотиннинг бир-бирини тушуниб, аҳил яшашида! Энди сен кечаги тўйни ўйлама. Олдинда яна учта тўйимиз турибди. Шуларни ўйлаб яшагин. Кунлар тез ўтяпти, кенжа келинимизни кутиб олганимиздан кейин иншааллоҳ, ҳадемай набира куёвлар, набира келинларнинг саломини ҳам кўрамиз.

Эрнинг бу гаплари юрагига далда бўлиб, «Ўша кунларга Худо етказсин», деб пичирлаб, жилмайиб қўйди.

Деворнинг чап томони:

Пул топган одам беркитишни ҳам уддалайди. Агар хотин ишбилармон бўлса, уйига оқиб кирган бойликнинг бир қисмини эри ҳам билмайдиган, билиб қолган тақдирда ҳам тополмайдиган қилиб яшириб қўяди. Бахтигул шу тоифадан эди. Мактабда ўқиб юрган кезлари тонготарда акасига қўшилиб гўшт бозорга борарди. Қассоб акаси тунда сўйган қўй гўштини майдалаб, тарозида тортиб, халталарга жойлаб берарди, у бозор атрофидаги жин кўчаларда милиция таъқибидан яшириниб ўтирарди. Милиция қассобларни қувлаб қолганида харидорлар шу жинкўчаларга келиб гўшт олишарди. Гапга чечан қизчанинг: «Тоғда дўлана еб семирган қўзининг гўшти, қовурғага қаранг, бу қовурға эмас, тиш кавлагич», деган мақтовларига маҳлиё бўлганлар у билан қўпам савдолашмай, айтган нархига олиб кетишарди. Акаси бозорда килосини олти сўмдан сотса, сингил камида олти ярим сўмдан сотиб, фойдаланарди. Акаси буни билса ҳам, индамасди, чунки иккови топган пул оила хазинасига тўкиларди. Қиз ҳамма пулни онасига берганидан ранжирмасди, балки акасидан кўра яхшироқ савдо қилиши билан мақтанарди.

Эрга текканидан кейин ҳам шу савдони қўмсаб юрди. Бора-бора эрининг яхши топиб келишидан, энг муҳими – топганини хотиндан яширмаслигидан қувонди. Бойлик кўпайиб, эр ҳисобдан адаша бошлаганидан фойдаланиб, «Бу пулларда менинг ҳам ҳаққим бор», деган қарорга келиб, ҳақини айириб, акасиникига яшириб қўяверди.

Эрининг қўлига кишан урилиб, ўзининг ҳамёнидаги сўнги тангалар ҳам санаб олиниб, рўйхатга тиркалгач, айниқса қудаси «Сенларни танайман», дегач, ўзининг доно хотин эканига яна бир бор ишонди. Милиса босган бой хонадонлар ҳақидаги гапларни эшитган. Адвокат ёллаш у ёқда турсин, нонга пул тополмай қолганларни ҳам биледи. Донолиги туфайли унга бундай хорлик ва хўрлик хавф солмайди. «Эртага нима еб, нима ичаман», демайди.

Кўчадаги қоровулхона бузилиб, кўнгли тинчигач, енгил нонушта қилди-да, акасиникига отланди. Уйдан чиқар маҳали: «Кеча қўшниларилинг макарон чиқаришган, кўнглинг тортса иситиб еб оларсан», деган гапига ўғлининг «Куним макаронга қолдимиз?» – деган маънода афтини буриштириши жавоб бўлди.

– Ўзим бормоқчи эдим, келганинг яхши бўлди, уйингда сиқилиб ўтирма, – деди ака унга пешвоз чиқиб.

– Меҳрибон акагинамдан ўргилай, синглингиз борлиги эсингизда экан-да? Яхши ҳам эслабсиз. Меҳрибон ака синглисини биров ўлдириб кетса ҳам бормаслиги мумкин.

– Нафасингни иссиқ қил, эшитганимдан бери милисаларингни кутаман.

– Гапингизни қаранг: нега менинг милисаларим бўлар экан?

– Хўп, ўзимнинг милисаларим келиб тинтув қилиши мумкинмиди? Сеникидан ташқари ўзимникини ҳам жойлашим керакмиди?

– Бўпти, ҳазиллашдим, акажон, серзарда акагинамдан айланай, – деб сингиллик меҳри билан акасининг бетидан ўпиб қўйгач, ичкарига киришди. – Кеннойим қанилар?

- Кеннойинг майда-чуйдаларни олиб, онасиникига кетган, ўша жой бежавотир.
- Меники шу ердами, озгинасини олиб беринг.
- Бермайман.
- Вой, нега?
- Калланг борми? Ҳовлиқма, сабр қил. Ўзингни ҳеч вақоси қолмаган гадойдек кўрсатиб юр. Улар энди сени кузатишади, шунга ақлинг етмадими?
- Адвокат нима бўлади, рўзғорим нима бўлади?
- Адвокатни мен ёллайман. Харажатини ўзимиз келишамиз. Рўзғор учун таниш-билишлардан қарз сўра. Беш-ўн сўмдан бўлса ҳам сўра.
- Сўрамайман, мени гадойга айлантирмоқчимисиз?
- Жонинг керак бўлса, айланасан.
- Хўп, яхши, қарз сўрашни ҳозирдан бошлайман: Акажоним, менга беш юз сўм қарз бериб туринг.
- Беш юз сўм? Бир йиллик рўзғорингга сўраяпсанми?
- Жиянингизнинг имтиҳонлари бошланган. Домларининг рўзғорига сўраяпман. Ўзимнинг рўзғоримга опамдан сўрайман. Айтиб қўяй: биринчи қарз еб кетарга бўлади, қайтариб бермайман.
- Сендан иккинчисини ҳам қайтариб олишимга ишонмайман. Мен учун ўзинг соғ бўлсанг етарли, пул топилади-ган нарса. Кейинги тирикчилигингни ҳам ўйладингми?
- Ўйладим: савдо-сотик билан шуғулланаман.
- Дўконга ишга кирмоқчимисан ё бозорга чиқмоқчимисан, гўшт бозорни кўмсаб қолмадингми ишқилиб?
- Ўйлаб гапиряпсизми? Мен кимнинг хотиниман? Эрим қамалса, бозорда писта сотиб ўтираманми? Мени шуларга тенг қиляпсизми? Мен бир ҳафта Масковга қатнайман: шампунми, сақичми, бизда йўқ нима бало бўлса олиб келаман. Кейинги ҳафта Киевга бораман, ундан кейин Новосибирга. У ёқларга бўш қўл билан бормайман, катта-катта чамадонларни мева-чевага тўлдириб кетаман, ҳеч бўлмаса йўлқира чиқади.

– Сен шу ақлинг билан аслида гўшт бозорнинг маликаси бўлишинг керак эди.

– Қаернинг маликаси бўлишни ўзимга қўйиб беринг. Қараб турасиз, қорнинг ёрилгур ҳукуматингиз олиб кетган бойликнинг ўрнини икки йилга қолдирмай ошириб-тошириб қўяман. Куёвингизни «Фалончи бой қилган», мен эдим, билмасангиз билиб олинг.

– Биламан. Хафа бўлмагин-у эринг ғирт аҳмоқ эди. Аҳмоқлиги тўйларингда аниқ-равшан кўринди. Шу тўй ўзининг бошини еди. «Катта кетмаларинг», деганимда сен минғирладинг, эринг башарасини буриштирди. Ўзларингнинг қармоқларингга ўзларинг илиндиларинг.

– Анов қорнинг ёрилгур олдида паст кетишимиз мумкин эмасди. Бундан кейин ҳам ҳеч кимнинг олдида паст кетмайман. Қараб туринг, мен шу хотин бошим билан сиз ёмонлаётган тўйдан ҳам дабдабалироқ тўй қилиб, душманларининг юрагини куйдираман. Борийхонингизнинг борини йўқ қилмасам, кулини кўкка совурмасам юрган эканман!

Ака ғазаб оловида ёнаётган сингисини бемаъни гаплардан тўхтатмади. «Қолган гапларни жаҳдан тушганида айтаман», деб ортиқча насихат ҳам қилмади.

Деворнинг ўнг томони:

Учинчи ўғил акаларига ўхшамади. Илмга муҳаббат қўймади, аксинча, ўқиш деса башараси буришадиган бўлиб ўсди. Ота ҳам, она ҳам унинг феълига тушуна олишмади. «Дарс тайёрла», деганда китобга қараб йиғлаб ўтираверадиган бола қалбида илмга муҳаббат уйғотиш чораси топилмади. Тақдирни қарангки, ўғил биринчи синфдаёқ дўкон мудирининг ўғли билан қаттиқ дўстлашиб қолди. Бу ёшда бола отасининг амали ёки бойлигига қараб дўстлашмайди. Ўзи ҳам билмаган тарзда қалб-қалбга муҳрланиб қолади. Тақдир шундай экан, ота-она бу дўстликни буза олмайди. Ҳолбуки, уларнинг бундай ниятлари йўқ эди. Дўкондорнинг одобли боласи уларга ҳам ёқарди. Йил-

лар ўтиб, улғайишгач, ёзги таътил кунлари бола отасининг дўконига чиқиб ёрдам берадиган бўлди. Кўп ўтмай Абдукаримнинг учинчи ўғли Абдуқоҳҳор унга қўшилди. Ота ва она бу қизиқишни вақтинчалик деб ўйлаб, янглишишди. Ўғил саккизинчи синфни битаириб, «ўқимайман», деб қаттиқ туриб олгач, ота: «Бунинг чораси йўққа ўхшайди, сен қўшнингникидан чиққан овқатни еб шу болангни эмизган бўлсанг керак», деб таъна қилди.

– Бўғилаверманг, дўконда ишлайдиганларнинг ҳаммаси ўғри эмас-ку, ҳалоллари ҳам бор-ку?

Хотиннинг бу гаплари унга тасалли бермади. «Ота норози бўлган ишга киришишининг оқибати яхши бўлмайди», дегиси келди-ю, шайтон васвасасига берилмай, «Шу ўғлимга инсоф-тавфиқ бер», деб яна дуо қилди. Дўкондаги ишидан қувонган ўғил отасининг қарашидаги норозиликни ҳамиша ҳис этиб турар, «Бир куни хурсанд қиламан, фикрлари ўзгаради», деган умид ва аҳд билан яшарди. Ўғил биринчи маошни олиб келиб, дуо талабида узатганида ота олмади:

– Ўзингга ишлат. Сенинг пулинг бу оила рўзғорига қўшилмайди, – деб дангал айтди. Шундай деди-ю, дилида ўғлига иймон бойлигини бермоғини сўраб, Аллоҳга муножот қилди.

Ўғил ота ҳукмидан эзилди, лекин кўпам тушкунликка тушмади. Топганини йиға бошлади. Ёши йигирма иккидан ўтиб, дўстлари уйлана бошлаганда, она эрига тўйдан сўз очди.

– Сен ҳамиша болангнинг ёнини олгансан, уйлангиси келган бўлса, уйлантиравер. Ё «Адамга айтинг, уйлантириб қўйсинлар», деяптими?

– Бу болангиз унақа дейдиганларданмас. Секин гап очувдим, «Аввал уй қураман, кейин уйланаман», деди.

– Уйни қаерга қураarkan?

– Ҳовли олармиш, назаримда мўлжали ҳам бор-ку, сизга айтишга қўрқяпти.

Баҳорнинг серёғин кунлари ортда қолиб, кун исий бошлаганда ўғил режасини айтишга журъат этди. Ота жавоб

бермади. Илтимос эртасига такрорлангач, бу илтимосга онанинг зори қўшилгач, олинажак ҳовлини кўргани борди. Шаҳар этагидаги янги маҳаллада қурилишлар авж олган эди. Ўғил тахтадан омонат ишланган дарвозадаги осма қулфга калит солаётганда ота бош чайқади:

– Бу ҳовлини олмоқчимисан ё сотиб олдингми? – деди.

Ўғил дарров жавоб бермай, бошини эгди:

– Эгаси тез сотиши керак экан... мени кечиринг... шошиб қолдим.

– Довдирама, мени алдама, бир гуноҳга ўн гуноҳни эргаштирма. Шошмагансан, мендан кўрққансан. «Сотиб олишимга йўл бермайди», деб кўрққансан. Бўлар иш бўлибди, қани, ичкарига кир-чи.

Ҳовлининг бир четига омонат уйча қурилган, ўртада қари нок дарахтининг катта бир шохидаги гуллар тўкилган, яна бир шохи қуриб қолган эди. Катта ҳовлига битта ҳам кўчат экилмаганидан билиш мумкин эди-ки, бу ҳовлининг эгаси ҳукуматдан жойни оиласига ватан қуриш учун олмаган, сотиб фойда кўриш учун ундирган.

Ҳовлини бир қур назардан ўтказгач, «Уйни қанақасига қурмоқчисан?» деб сўради. Ўғил иккилана-иккилана режасини айта бошлади, ота эшитди-ю, аммо аҳамият бермай, гапини бўлди:

– Қанақасига қурсанг, қур, аммо уйингга битта зина билан чиқадиган бўлсин.

– Хўп, ада... лекин уй кўча бурчагида-ку? Қўшниларга соя тушмайди.

– Гапимга тушунмабсан, сен бола!?

Ота баланд иморат қуриш кибр белгиси эканини назарда тутган эди, ўғил буни кейинроқ тушунди. Ота уйдан чиқишда қўлига газетага ўроғлиқ бир нима олволган эди. Ҳозир шуни очди. Ўғил унинг қўлида эски калишни кўриб ажабланди.

– Уйимизнинг шипидаги қоғоз устида сичқонлар чопқиллаб юргани эсингдами? Косадаги шўрвага сичқон тушиб кетгани-чи? Унда кичкина эдинг, эсингда йўқдир.

– Эсимда, ада.

– Бу калиш-чи?

Ўғил қўл узатган эди, ота бермади:

– Буни ҳам танимадинг. Аканг икковинг қишда битта калиш киярдиларинг. Эрталаб аканг ўқишга кийиб борарди, сен танчада исиниб ўтирардинг, кейин сен кийиб кетардинг. Лой қўчада оёқларинг музлаб қоларди.

– Эсимда ада, бир пой калиш лойга тикилиб оёғимдан тушиб қолганини билмай келаверганман. Кейин аям билан чиқиб қоронғида шам ёқиб қидиргансизлар.

– Ҳа, яхши эсингда экан, бундан бу ёғига ҳам унутма. Унутмаслигинг учун мен буни дарахтга илиб кетаман. Уйинг битгач, айвон устунига худди исирик илгандай илиб қўясан. Ҳар кўрганингда бундан буён қандай яшашингни ўйлаб, фикр қил, – деб эски бир пой калишни дарахт шохига илиб, хайрли дуо қилди-да, изига қайтди.

Калиш дарахтда узоқ илиниб турмади. Қурилиш ишлари бошлангач, нок дарахти кесилди, калиш шох-шаббаларга қўшилиб ахлатга ташланди...

Деворнинг чап томони:

Бахтигул: «Қараб турасиз, қорнинг ёрилгур ҳукуматингиз олиб кетган бойликнинг ўрнини икки йилга қолдирмай ошириб-тошириб қўяман», деб катта гапирганида бу ишнинг нақадар қийин эканини ўйламаган эди. Москва томонлардан мол олиб келиш жинкўчада милициядан беркиниб гўшт сотишдан анча мураккаб эканини биринчи савар чоғидаёқ ҳис этди. Тўртта катта жомадонни вагон купесига жойлаётганда ёрдам берган кексароқ вагон оғаси:

– Синглим, назаримда бу иш билан энди шуғулланаётганга ўхшайсиз-а? – деб сўради.

– Қанақа иш билан? – деди Бахтигул чўчинқираб.

– Биз «савдо» деймиз, милиса «чайқовчилик», дейди.

– Вой, гапингизни қаранг, Масковга ўйнагани келувдим, қариндошларимга совға-салом олдим, – деди Бахтигул зардали овозда.

– Йўлда текширувчилар чиқади, бу гапингизни ўшаларга айтасиз, ишонтира олсангиз, Тошкентда милиса пойлаб турган бўлади. Энди уларни ишонтиришингиз қийинроқ бўлади. Ҳар бир ишонтириш фалон пулга тушади. Олиб кетаётган молингизнинг эшагидан тушови қимматга тушиб, икки бармоғингизни бурнингизга тикиб қоласиз. Мен кўрқитаётганим йўқ, бу гапларни айтишдан мақсадим, менинг ҳам тирикчилигим бор. Сизга ҳозир бекорга қарашганим йўқ, келишсак, молингиздан фойда кўрасиз. Келишмасак, ўзингиздан кўринг. Аёл жонингизни қийнаб келаётганингизни кўриб, сизга раҳмим келди. «Бошига мусибат тушгандир, бўлмаса, жонини азобга қўймас эди, бечора», дедим.

– Мусибат тушганини тўғри сезибсиз, эримни қамаб қўйишди жувонмарглар. Сиз нима қилмоқчисиз, сиз билан нимани келишаман?

– Нимани бўларди, иш ҳақини-да. Мен ҳозир учта юкингизни олиб чиқиб кетаман, ташвишланманг, битта сақичингиз ҳам тушиб қолмайди, мен Худодан кўрқадиган одамман. Буларни юки камроқ одамларнинг купесига жойлаб қўяман. Тошкентга борганимизда вагондан битта юк билан тушиб, таксига жойлайсиз, қолган учта юкингизни таниш ҳаммолларим етказиб беришади. Уларни қандай рози қилишингизни тушунтириб қўяман. Чўчиманг, каттага тушмайсиз, уч ўрнига беш сўм берсангиз қувониб кетишади. Милисага чўзадиган беш юз сўмингиздан кўра бу яхшироқ-ку, тўғрими? Агар яна Масковга айлангани келиб, қариндошларга совға-салом оладиган бўлсангиз, яна менинг вагонимга билет оласиз. Кейинги сафар молни Тошкентга олиб кирмайсиз, йўлда туширасиз. Эрта саҳарда Қозоғистон чегарасидан ўтиб, Каласга яқинлашганимизда сизни уйғотаман, йўл буриладиган жойда поезд секинлашади, ана ўшанда атрофни синчиклаб кузатиб, нима қилишни ўрганиб оласиз.

Вагон оғаси шунчалик ишонтириб сўзлади-ки, унинг шартларига кўнишдан ўзга чораси қолмади. Поезд икки

кун, уч кеча йўл босиб Каласга яқинлашгач, вагон оғаси ваъдага биноан уни уйғотди. Бомдод вақти ўтиб, кун ёриша бошлаган эди. Бахтигул вагон оғаси кўрсатган томон қаради. Поезд йўлидан юз қадамлар нарида енгил автомашиналар ва тўрт-беш арава қаторлашиб турибди. Поезд йўлига яқин ерда эса одамлар қатор тизилишган, кўзлари вагонларга тикилган. Поезд бурилишда секинлашгач, улар қаторида жонланиш бошланди. Худди шу пайт вагон эшикларидан катта-катта қоплар, жомадонлар учиб туша бошлади. Пастдагилар шошиб-югуриб, ўзларига аталган нарсаларни ажратиб олаётганида Бахтигулнинг чехраси ёришди: «Эндиги боришимда ўғлим шу ерда кутиб олади», деган қарорга келди.

Деворнинг ўнг томони:

Хонадон соҳиби боши узра бало булути тўпланаётганини ҳис қилар, аммо қачон чақин чақиб, қачон дўл уришини билмас эди. Учинчи ўғилнинг қурилаётган уйи қад ростлаб, томига тунука қоқилган куннинг эртасига бу бало булутлари қуюқлашиб, биринчи чақинни чақди. Абдукарим хизматдан қайтиб, таҳоратини янгилиб чиқаётган онда кўча эшик тарақлаб очилиб, олдинда икки милиционер, ортидан оддий либосдаги нотаниш одамлар бостириб киришди. Ичкари киришлари билан барчалари атрофга олазarak қарай бошлашди. Хонадон соҳиби уларнинг бу қарашларидан шум ниятни сезиб, пешвоз чиқди. Ошхонада таом тайёрлаётган хонадон бекаси билан келин эса ҳеч нарсага тушунмай, кўрққанларидан «Вой, вой», деганларича туриб қолдилар.

– Прокурорнинг қарорига биноан уйингизни тинтув қиламиз, – бостириб кирганларнинг бири шундай деб папкасидан бир варақ қоғоз чиқараб, хонадон соҳибига узатди. – Абдуқаҳҳор Абдушукуров сизнинг ўғлингизми? Жуда яхши. Ақлли одамга ўхшайсиз, ўзимиз бир бошдан тинтиб чиқайликми ё ўзингиз кўрсатасизми?

– Нимани? – деб ажабланди хонадон соҳиби. – Сизлар нимани қидириб келдингиз, аввал тушунтиринг.

– Бизга ўғлингизнинг уйини кўрсатинг, яширган мол-мулкини кўрсатинг.

– Ўғлимнинг уйи йўқ.

– Ўзининг номида уйи йўқ, буни биламиз, лекин она-сининг номида бор, болангиз ишни пухта қилган, бизга бу уйдаги мол-мулкини кўрсатинг, хатлаймиз-у, сизга тегишли бошқа битта чўпга ҳам тегмай чиқиб кетамиз.

– Ўғлимнинг мол-мулки йўқ, бир сидра кийим-кечак, иккита пайпоқ билан тўртта рўмолча мулк бўлса, ана ичкаридаги жавонда турибди, хатлайверинг. Фақат киришдан олдин менга бу тўс-тўпалоннинг сабабини тушунтириб беринг.

– Тўс-тўпалон қилмадик шекилли? Кирдик, прокурор рухсатини кўрсатдим. Яхши гапиряпман. Сабабини билишингиз шарт бўлса, майли, айтаман, ўғлингиз давлатнинг катта миқдордаги пулини еб юборган. Анигини айтайми? Ўттиз минг сўм! Бу ҳам камлик қилиб, икки соат олдин чехларнинг йигирма беш сўмлик ноёб қўйлаklarини қирқ беш сўмдан сотаётганда қўлга олинган. Сизга шу сабаб етарлими?

– Ишонмайман, ўзи қани?

– Ишонмаслигингиз аниқ, шунинг учун адвокат ёллангиз, ашёвий далиларни ўз кўзи билан кўриб чиқади. Ўғлингиз ҳозирча терговчининг хонасида. Энди кираверайликми?

Хонадон эгаси четланиб, уларни уйга қўйди. Мол-мулк дейишга арзийдиган бирон матоҳ топилмагач, улар этакдаги уй сари юрдилар.

– Бу уй келинимники, киришга ҳақларинг йўқ. Болам яшаётган уйни кўрдиларинг, етарли, – деди хонадон соҳиби йўлни тўсиб.

– Шу ҳовлида нима бўлса, тинтиб чиқамиз, ҳаққимиз бор, – деди у одам энди заҳарли оҳангда.

– Ҳа-я, ҳақларинг бор, унда ана, ҳожатхонамиз четроқда, ўтаверинглар, – деб пичинг қилди хонадон эгаси.

– Биз билан майнавозчилик ўйнаяпсизми?

– Ҳечам! Бойларнинг ҳожатхонасига кўмилган тилларни топганларингни эшитганман, шунинг учун эслатдим, холос. Ука, илтимос, ўзбекчиликни ҳам ҳурмат қилинг, келиннинг уйига ҳаммаларинг бостириб кирманглар, ўзингиз кириг, майли, яна югурдагингиз кирсин.

Хатга тиркайдиган арзирли нарса топилмагач, совуққина хайрлашиб чиқиб кетишди. Абдукарим ҳовли ўртасида ҳаракатсиз туриб қолди. Сўнг кўз олди бирдан қоронғилашиб, ёнбошига йиқилди.

Деворнинг чап томони:

Қўлдан кетган бойлик ўрнини тўлдириш жараёнида Бахтигул кутмаган муаммолар ҳам чиқиб қолди. Москвага иккинчи марта отланганида Сибирдаги қамоқ лагеридаги эридан: «Тез келиб-кет, чет элнинг костюмидан тўртта олвол», деган хат олди. У оми хотинлардан эмас, «Эрим қамоқда чет эл костюмини киярканми?» – деган бемаъни саволга берилмади, кимларнингдир «оғзини мойлаши» шартлигини тушунди. Эри буюрган нарсаларни Москвадан топиб, қайтишида таниш вагон оғасидан маслаҳат сўради.

– Қамоққа тушган бойларни канадек сўришларини эшитганман.

– Қорнинг ёрилгур милисаларнинг ишими бу?

– Милиса бошлаб беради, кейин қамоқдагиларни ётқизиб-турғизадиган ўғри-муттаҳамлар ҳам талаб қилаверади. Костюмлар ҳойнаҳой милисага. Ўғрилар пул талаб қиларкан, улар инсофлироқ, Сибирга олиб бориб бермайсиз, уйингиздан олиб кетадиган лайчалари бор. Қамоқдан чиққунича маош тўлагандек тўлаб турасиз, уларнинг қонуни шунақа. Милисага бермасангиз, эрингизни у ёқда оғир ишга қўяди. Ўғриларга бермасангиз, бира тўла жонини олиши мумкин, агар аяса, сизга ёки ўғлингизга шикаст етказиб, огоҳлантиради.

– Нима, энди топганимни шу гўрсўхталарга совураманми?

– Бошқа чорангиз йўқ, синглим. Сиз яна бир марта Масковга келиб-кетинг. Кейин Новосибирга отланасиз. Мевачевадан кўпроқ олинг, праводник оғайниларга тайинлаб кўяман, ёрдам беришади.

Бахтигул ақлини ишлатиб, бу насихатни қулоғига олиб, кам бўлмади.

Навбатдаги Новосибирск сафаридан қайтган онасини Қахрамон хушxabар билан кутиб олди:

– Ойи, Қахҳорни ҳам жойига олиб бориб тиқиб кўйишди, – деди тиржайиб.

– Манавиларнинг Қахҳориними? Қамашдими?

– Қамашганда-ки, чиқмайдиган қилиб тиқиб юборишибди. Ўттиз мингни еб юборган экан.

– Ўттиз минг?! Ҳу, нафсинг гўрда чиригур! Мен ўттиз минг топиш учун ўттиз минг марта ўлиб-тириляпман, бу гўрсўхта дўконда ўтириб шунча ебдими?

Бахтигул шундай деб кўча эшиги томон бурилган эди, ўғли: «Қаёққа, ойи?» – деб тўхтатди.

– Кўшнижонимнинг башарасини бир кўрай! Эрим қамалганда булар роса қувонишган, мана ўзларига Худодан қайтибди. Эсингдами, адангни олиб кетишлари билан ўғилларини бошлаб чиқиб, қоровулхонамизни бузиб ташлаган эди.

– Чиқманг, ойи, амаки касалхонада ўладиган бўлиб ётганмиш.

– Чиқаман, ҳеч бўлмаса, «Кўргилик экан, айланай», деб кўяман.

Деворнинг ўнг томони:

Халима касалхонада беҳуш ётган эрининг ёнида Аллоҳга муножотлар қилиб ўтирганида Абдуолим кириб келди. Она сабрлилардан эди. Аммо ҳаёт ташвишлари одамни шу даражада қиймалай бошлайди-ки, ҳар қандай собирнинг чи-

дашга ҳоли қолмайди. «Аёл йиғлаганида ғам-алам сал чекиниб, кўнгли сал ёришади», дейишади. Эҳтимол шундай-дир. Ҳар ҳолда аёл зоти учун йиғининг ўрнини боса оладиган бошқа юпанч топилмаган. Ўғлини маҳкам қучоқлаб олган она – икки-уч дақиқа эмас, икки-уч кун тўхтовсиз кўз ёши тўкканида ҳам юрагини эзиб турган кулфат тоши зарра миқдоридан энгилламаган бўларди. Дард – Аллоҳдан, комил шифо ҳам Ўзидан. Аллоҳнинг мўъжизаларига ишонувчи банда учун касаллик оғир кулфат эмас. У «Эримнинг оғир дарди бор», демайди, ёмон гумонларга бормаиди, умидсизликка тушмасликка уриниб, юрагининг ҳар уриши «Эримнинг дардига шифо берувчи Аллоҳим бор», деб хитоб қилади. Аммо оила шарафини балчиққа беловчи «Ўғли – ўғри, ўғли – муттаҳам, ўғли – текинхўр», деган иснод тошини миттигина юраги қандай кўтара олсин?!

Йиғидан сўнг бўлган воқеани хўрсина-хўрсина қисқа баён қилди. Ўғил онанинг гапларини диққат билан тинглади. Она «Гапирсанг-чи», дегандай унга тикилиб қолди.

– «Ўттиз минг сўмни еб кетган», деб тинтув пайтида айтдими? – деди ўғил, ўйчан оҳангда.

– Шунақа деди-я! Кўнглим сезиб турибди, бу туҳмат, болам, ўттиз минг сўмни еб юбориш осон эканми?

– Туҳматлиги аниқ. Ўша милиса ўттиз мингни айтиб, туҳматлигини билдириб қўйибди. Абдуқаҳҳор ўғри эмас, содда, нодон бола. Оиламиздан ўғри чиқиши мумкинмас. Шу пайтгача ҳалол яшаб келдикми, бундан кейин ҳам шундай бўлади.

– Адвокат ёлласак далилларни кўрсатишаркан.

– Адвокатни Москвадан чақиртирамиз, бу ердагиларнинг жиғилдони бир.

Абдуолим онаси билан ўтириб, унинг дардига малҳам қўйиб, умид чироғини ёққан бўлди-да, «бир жойга» учрашиб-қайтишини айтгач, ўрнидан кўзғолди. «Бир жой» унинг ўзигина биладиган нозик идора эди. Тартиб-қоидага биноан оиласининг ҳаётига доир ҳар бир яхши-ёмон гапдан

уларни хабардор қилиш мажбурияти бор. Ҳозир шу мажбуриятини бажариш жараёнида улардан кўмак сўрашни ҳам режалаштирган эди. Уларнинг биринчи ёрдами – ака-укани учраштиришга имкон яратиб беришди. Акасининг кўзига қарашга ботина олмаётган уканинг гаплари узук-юлуқ эди. Ўзини оқлаш учун гап тополмай анча қийналди. Укасининг бегуноҳлигига ишонган акага бундай сўзларнинг зарурати ҳам йўқ эди. «Адамлар ҳам, аямлар ҳам, мен ҳам, хуллас ҳаммамиз бегуноҳлигинга ишонамиз. Сен фақат иродангни маҳкам тут, тушкунликка тушма», деб далда берди. Учрашув вақти тугаб, соқчи укани олиб чиқиб кетгач, шу пайтгача индамай ўтирган терговчи столи устидаги қоғозларни тартибга солган бўлиб, «Менда гапингизми борми?» дегандай Абдуолимга қаради.

– Кўйлақларни устама нархда сотаётганида қўлга олиш учун бир кун ёки бир соат кузатиш кифоядир. Лекин ўттиз минг сўм қаердан чиқди? Бу бир кунда аниқланадиган иш эмас-ку?

– Тўғри топдингиз. Укангиз узоқ вақт кузатувда бўлган. Омбордан олинган ўттиз минг сўмлик молнинг хужжатларида укангизнинг имзоси бор. Имзо бор, лекин мол изсиз йўқолган. Мол жойига қайтарилиши керак. Лекин бундай қилолмайсизлар, чунки мол сотилиб, пули еб юборилган. Демак, битта йўл қолади: ўттиз минг сўмни тўлаб қўйсаларингиз, укангизнинг иши анча енгиллашади.

– Маслаҳатингиз учун раҳмат, буни ўйлаб кўрамиз.

– Бу узоқ ўйланадиган иш эмас. Қанча кўп ўйласангиз, иш шунча чигаллашади. Бошқа йўлларингиз йўқ. Агар иш шу ҳолда яқунига етса, прокурор камида ўн беш йил сўрайди, шуни ҳисобга олиб қўйинг. Мумкин бўлмаган учрашувга рухсат олганингизга қараганда, зўр танишларингиз борга ўхшайди. Танишларингиз қанчалик зўр бўлмасин, бу қоғоздаги далилларни, имзоларни йўққа чиқара олмайди. «Экспертиза» деган нарса жуда ўжар бўлади.

Кўчага чиққан Абдуолим терговчининг гапларини яна